

YAYIN BİRİMİ

MİLLİ SARAYLAR

KÜLTÜR-SANAT-TARİH DERGİSİ SAYI: 5 / 2010

TBMM MİLLİ SARAYLAR DAİRE BAŞKANLIĞI ADINA YAYINLAYAN

Yasin Yıldız

Milli Saraylar Daire Başkanı

YAYIN KURULU

Fahrettin Gün

Dr. Kemal Kahraman

Dr. Halil İbrahim Erbay

İlhan Kocaman

Güller Karahüseyin

Şule Gürbüz

Jale Beşkonaklı

Murat Taşar

EDİTÖR

Dr. Kemal Kahraman

GRAFİK TASARIM

Eren Fahri Ötünç

KATKIDA BULUNANLAR

Aydan Gürün

Esin Öncü

Nesrin Taşer

Kerem Sağyaşar

DÜZELTİ

Akile Çelik

FOTOĞRAFLAR

Suat Alkan

Fikret Yıldız

BASKI

TBMM Basımevi - Ankara

İçindekiler

Dolmabahçe Topografyasında Mimari Oluşum	9	Selçuk Mülayim
Antik Dönemde Dolmabahçe Yöresi: Iasonion ve Argonotlar Seferi	17	Baran Bucak
Osmanlı'da Kahve Kültürü ve Sunumu	31	Ayça Özer Demirli / Nurten Öztürk
Mimar Seyfi Arkan ve Cumhuriyet Dönemi Mimarlığında Özgün Bir Örnek Olarak Florya Atatürk Deniz Köşkü	43	Şule Yum
Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi	55	Akile Çelik
Milli Saraylara Ait Yapılarda Ahşap Zararlısı Böceklerin Neden Olduğu Zararlar ve Yıldız Şale'de Yapılan Fümigasyon Uygulamaları	71	Hatice Taşkın / Neşe Yıldırım Rıfat Karaman / F. Betül Börekçi
Röportaj / Prof. Dr. Semavi Eyice	85	Esra Akça
Zarif Orgun Anısına	93	Güller Karahüseyin
Hakan Baki Gülsün: "Yaşamak Ne Güzel.."	102	Fahrettin Gün
Boğaziçi'nde Bir Osmanlı Sarayı; Dolmabahçe	105	Dr. Hakan Baki Gülsün
Osmanlı Sarayı'nda Devlet İçinde Devlet; Harem	113	
Belge-Yorum / Tarihi Bir Telgraf ve Hatırlattıkları	121	Ünal Karıncalı
Belge-Yorum / Reis-i Cumhur Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e Yazılan İş Talep Dilekçeleri: İstihdama Umut Olarak Milli Saraylar	133	
Belge-Yorum / Sultan II. Abdülhamid'e Hicaz Valisi Ahmed Ratıb Paşa Tarafından Hediye Edilen Bir Çift Fildişi Şamdan İle İlgili Yeni Tespitler	137	Cengiz Göncü
Belge-Yorum / Hulasa-yı Maruzat Defterleri ve Son Padişahın Son İrade-i Seniyyeleri	143	
Belge-Yorum / Son Halife Abdülmecid Efendi'ye Amerikan Ulusal Reform Birliği'nden İlginç Bir Davet Mektubu	149	Muharrem Varol
Belge-Yorum / Asaf Hâlet Çelebi ve Beylerbeyi Sarayı'na Ziyareti	155	
Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret / Protokol ve Görgü Kuralları	162	Lütfi Simavi

Sunuş

TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığına bağlı saray, köşk ve kasırların en iyi şekilde korunarak gelecek nesillere aktarılması en önemli görevimiz ve hedefimizdir.

Atalarımızdan devraldığımız bu tarihi mirası korumanın yanında, ülkemizde ve dünyada hak ettiği şekilde tanınmasını sağlamamız gerekmektedir.

Dolmabahçe Sarayı, ülkemizde ve dünyada büyük ölçüde tanınmakta ve hemen her mevsim ziyaretçi akınına uğramaktadır. Diğer saray, köşk ve kasırlarımızla fabrikalarımızın da yeterince tanınması için çalışmalarımız aralıksız devam etmektedir.

Turistik anlamda tanınmasının yanında, bütün bu kültürel hazinelerimizin araştırmacı, yazar ve akademisyenler tarafından incelenmesi ve haklarında eserler yazılması en büyük arzumuzdur. Bu tür araştırmalar bizim çalışmalarımıza ışık tutacak ve bilimsel temellerimizi oluşturacaktır.

Daire Başkanlığımız bütün uygulamalarını, akademik bulgulara göre ve bünyesinde bulunan Bilim Kurulu'nun onayıyla gerçekleştirmektedir. Ülkemiz akademisyenlerinin, yazarlarının, Milli Saraylarımız üzerine araştırma yapmak, tez ve makale hazırlamak amacıyla kurumumuzda çalışma yapmalarını çok önemsemekteyiz. Bunun için Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi ve İhtisas Kütüphanemiz araştırmacıların her zaman hizmetindedir.

Milli Saraylar Daire Başkanlığı olarak, yapılan tüm araştırmaları değerlendirmek üzere kitap ve dergi yayınına ayrı bir önem veriyoruz. Bu kapsamda, 1987 yılından bu yana çeşitli aralıklarla yayımlanmış olan Milli Saraylar (MS) dergisinin bundan böyle düzenli olarak yayın dünyamıza kazandırılmasını hedeflemekteyiz.

Bu sayıya katkıda bulunan uzman, araştırmacı ve yazarlarımıza, ayrıca yayını gerçekleştiren yayın kurulu ve personelimize teşekkür ediyorum.

Yasin YILDIZ
TBMM Milli Saraylar Daire Başkanı

Editörden

Milli Saraylar Daire Başkanlığı tarafından yayınlanan dergimiz, 1987 yılından bu yana 23. yılına ulaşmış bulunuyor. Başından beri yazar, yönetici ve personel olarak her düzeyde emeği geçenlere teşekkür ediyoruz. Akademik çevrelerde, kültür ve sanat dünyamızda saygın bir yer edinmiş olan dergimizin okuyucularıyla daha sık ve düzenli bir şekilde buluşması en büyük arzumuzdur.

Bu sayımızın ilk yazısı, Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Selçuk Mülayim'e ait; *Dolmabahçe Topografyasında Mimari Oluşum*. Mülayim, yazısında bugün Dolmabahçe Sarayı'nın yer aldığı bölgenin antik çağlardan itibaren topografik yapısı ve yerleşim açısından geçirdiği evreleri inceliyor. Topografik yapıda yaşanan değişimler ve buna bağlı olarak Sinan Paşa Camisi ve Barbaros türbesinden (1500'ler) başlayarak Sahil Sarayı, Taksim Kışlası, Gazhane ve Dolmabahçe'ye uzanan yapılaşma sürecini değerlendiriyor.

Baran Bucak *Antik Dönemde Dolmabahçe Yöresi: Iasonion ve Arganotlar Seferi* adlı yazısında daha gerilere gidiyor ve Dolmabahçe yöresindeki ilk yerleşimleri ele alıyor. Mitoloji kaynaklarına göre Altın Post'u aramaya çıkan Arganotlar, Argos adlı gemileriyle gelip burada demir atıyorlar. Yazı, sefere katılanlar, geminin yapımı, güzegah gibi konularda kapsamlı bilgi verirken bir efsaneyle Dolmabahçe bölgesi arasındaki ilişkiyi aydınlatıyor.

Osmanlı'da Kahve Kültürü adlı yazıda Nurten Öztürk ve Ayça Özer Demirli, Osmanlı kültürünün önemli boyutuna ışık tutan araştırmalarını sunuyor. Araştırmada, bizde kahvehanelerin yayılması, Avrupa'da Kahve, Ünlü Kahve Tiryakileri, Dolmabahçe Sarayı Kahve Ocakları ve Kahvenin sunumu gibi başlıklar yer alıyor.

Dr. Şule Yum, *Mimar Seyfi Arkan ve Cumhuriyet Dönemi Mimarlığında Özgün Bir Örnek Olarak Florya Atatürk Deniz Köşkü* adlı yazısında, Cumhuriyet devri başlarında modernist bir mimarın hayatı çevresinde döneme özgü mimari yapıları değerlendirdikten sonra Florya Atatürk Köşkü'nde yoğunlaşıyor.

Milli Saraylara Ait Yapılarda Ahşap Zararlısı Böceklerin Neden Olduğu Zararlar ve Yıldız Şale'de Yapılan Fümigasyon Uygulamaları adlı yazı, Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesindeki bir teknik çalışmayı ayrıntılarıyla ortaya koyuyor. Fümigasyon, ahşap zararlılarına karşı uygulanan etkili bir yöntem. Ve Milli Saraylar teknik personeli tarafından gerçekleştirilmektedir. Yazıyı hazırlayan ekibin, uygulamayı yapan ekip olması ayrı bir önem arz ediyor.

Bu sayımızın önemli bir yazısı, ünlü sanat tarihçimiz Semavi Eyice hocamızla yapılan röportaj. Esra Akça'nın yaptığı röportajda hayatını sanata adanmış bir emektarın sıcaklığını, heyecanını bulacaksınız.

Özellikle Dolmabahçe Sarayı üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Zarif Orgun, Güller Karahüseyin'in yazısında gündeme geliyor. Yakınlarda kaybettiğimiz Milli Saraylar araştırmacısı Hakan Baki Gülsün anısına ayrı bir bölüm hazırladık. Belge-Yorum bölümünde Araştırmacılarımız Ünal Karıncalı, Cengiz Göncü ve Muharrem Varol'un özgün çalışmaları yer alıyor.

Son bölümde Osmanlı devrinin son zamanlarında sosyal hayattaki protokol ve görgü kurallarını ele alan, Sultan Reşat devri Başmabeyncisi Lütfi Simavi tarafından hazırlanmış bir kitapçık tanıtılıyor ve giriş kısmına yer veriliyor; *Teşrifat ve Adab-ı Muâşeret*. Milli Saraylar yayınları arasında kitap olarak çıkması beklenen metnin çevrim yazı ve sadeleştirilmesini araştırmacılarımızdan Üzeyir Karataş, Ali Gözeller ve Fatih Tetik yaptı.

Dolmabahçe Topografyasında Mimari Oluşum

Selçuk MÜLAYİM*

İstanbullular, üzerinde “Dolmabahçe” yazılı bir tramvay veya otobüse rastladıkları gibi, bu semtin kıyısında, düzenli vapur seferlerine tahsis edilmiş vapur iskelesi de görmediler. Son Osmanlı Sarayı dolayısıyla, kentsel gelişmeyi yaşayamayan bölge, 1940’lardan sonra, bir kamu yapısı sayılan İnönü Stadyumu’nun adıyla gündemde kaldı.

Güneyindeki Kabataş ile kuzeyindeki Beşiktaş’ın, baştan beri canlılığını koruyarak gelişmeleri karşısında, Dolmabahçe, coğrafi bakımlardan tanımlanmış vadi olmasına karşılık, sosyolojik anlamda kendi-merkezli gerçek bir semt olarak gözükmemektedir.

İstanbul Boğazı’nın Avrupa yakasındaki en seçkin bölgelerinden biri olan Dolmabahçe, adını, denizin toprakla doldurulmasıyla elde edilmiş bir bahçeden alıyor. Bu adlandırılma, komşusu Vişnezâde ve Mecidiye Köyü yahut Ayaspaşa gibi şahıs adlarına bağlı olmadığı gibi, Gümüşsuyu gibi doğal ortamın özelliğine de bağlı değildir. Zaman içinde, topografyaya yapılan insan müdahalesiyle elde edilmiş bir bahçe olmanın ötesinde bir prestij kazanan semt, 19. yüzyılın ortasından itibaren Osmanlı Devleti’nin büyük ölçülü kamu yapılarını taşımaya başlamış, bu mevkinin bir zamanlar denizden kazanılmış dolgu arazi olduğu unutulmuştur.

Uzun süre ıssız bir vadi olarak yaşadktan sonra, Osmanlı sultanlarının, sarayın payitahttaki konumu hakkındaki algılamaları değiştiğinden, yeni sarayın bu sahile; büyük kütleli devlet yapılarının gerideki vadinin yüksek noktalarına eklenmesiyle, çevre ilişkileri değişmiş, vadi haritası yeni bir kimlik ve çehre kazanmıştır.

Birbirini gören devlet yapılarının ortama katılmasıyla ve denizden bakıldığında, kıyı boyunca uzanan leb-i deryâ bir saray kompleksi ve caminin inşa edilmesiyle “bahçe” kavramı unutulmuş, bundan sonraki süreçte semtin adı yeni sarayın kimliği ile bütünleşmiştir.

İstanbul’un fethinden yaklaşık 400 yıl sonra inşa edilen Dolmabahçe Sarayı, döneminde, daha çok Çırağan Sarayı ile yarışabilecek ölçüde süslü ve gösterişli olmasına gayret gösterilen bir kompleks olsa da, İstanbul ve Boğaziçi’nin tarihinde oldukça yenidir ve kıyısında yer aldığı vadinin fiziki bütünlüğü içinde anlamlı bir yer tutmaz. Yapının bu duruşu, semtin Bizans günlerinden 19. yüzyılın ortasına kadar neden ıssız ve insansız bir tarih yaşadığını, şehre 1 km. daha uzak ve vadi derinliği daha az olan Beşiktaş’a göre, şehrin toplumsal tarihine neden katılmadığını açıklamıyor. Sahile yakın seçkin birkaç yapıyla, sahilden kuzey-batıya doğru yükselerek gelişen diğer yapı ve tesislerin harita üzerinde işlenmesiyle, dönem analizlerini ayrı paftalar halinde yapabilirsek bütüncül bir yaklaşım elde edebileceğiz.

1 1955'ten sonraki yılları tespit eden bu hava fotoğrafı, Dolmabahçe vadisinde kentin yaşamakta olduğu çelişkili süreçlerden birine tanıklık ediyor. İnönü Stadyumu'nun arkasında yer alan Gazhane, sarayı aydınlatacak enerjiyi sağlamak üzere 1853'te kurulmuş, üretim fazlası Cadden-i Kebir (İstiklâl Caddesi) ve çevresi için bile yeterli olmuştur.

1960'tan sonra bu tesisin kaldırılmasıyla bölgedeki yeşil alan oranı artırılmış, fakat 1955'te kuzeybatıda inşa edilmiş olan ilk büyük otelin, 1939 tarihli Prost Planı'ndaki 2 no'lu Park Alanı'na oturtulmasıyla bölge imara açılmış oluyordu. Diğer oteller bunu izlemekte gecikmedi (İBB, İPM Arşivi).

Bizans döneminde **Steanon** adıyla anılan Boğaziçi, buranın bir "geçit" (stena) olduğu gerçeğiyle örtüşüyordu. 16. yüzyılda şehirli Rumlar buraya kısaca **Iaimos** (boğaz, gırtlak) demekle yetiniyorlardı. İnek Geçidi anlamındaki Bosporion mitolojik kökenli bir adlandırma olarak Avrupa kültürüne yerleşmişti. Avrupalılar'ın elinden çıkmış haritalarda **Bosphorus Thracius** adlandırması çok yaygındı.

Tophane'den Ortaköy'e kadar uzanan kıyı şeridinde, bir dizi insan müdahalesinin olduğu, cetvel kadar düz kıyı çizgilerinin bugünkünden çok daha hareketli olduğu açıktır. Bu konuya ışık tutan en eski bilgiyi P. Gyllius (1490-1555)'da buluyoruz:

"Balıkçılar, Karabalos adlı kişinin deniz girintisini doldurduğunu söylerler" diyor. Daha sonra G. İnciciyan (1758-1833), aynı bilgiyi tekrarlar. Gyllius'un balıkçılardan duyduğu ve muhtemelen Rum aksarıyla ifade edilmiş olan "Karabalos", tam bu noktada yer alan Karabâli Camisi, çok sonraları F. Kauffer haritasında (1807) daha sonraki Dolmabahçe Camisi'nin inşa edileceği noktada görülür. 1802 tarihli Bostancıbaşı Defteri'nde, Kayıkhane, Karabâli İskelesi ve Dolmabahçe İskelesi yan yana okunur.

Vadinin kuzeydoğu yamaçları İhlamur Deresi'ne doğru yoğun bir ağaçlığa dönüşür. M.S. 5. yüzyıldan itibaren kaynaklarda görülen **Hagios Mamas** burası olmalıdır. Burada her yıl 2 Eylül Yortusunda şenlikler yapılırdı. Kaynaklar burada 12 gözlü bir köprü'nün bulunduğundan söz ederler. Prof. Eyice, buranın Aya Mama olamayacağını, bunun Trakya tarafında olacağını ileri sürer. Dereyi cılız bulur. De-

re cılız, ama bugün cılız. Beşiktaş'ın su baskınları meşhurdur. Ayrıca İstanbul'da bir tek Aya Mama olduğunu ileri süremeyiz.

Bizans çağındaki adını bilmediğimiz Dolmabahçe vadisi, vadi tabanı boyunca ilerleyerek denize akan bir derenin deltasında genişleyen bir koya sahipti. Toprak dolgu öncesinde, balıkçı teknelerinin, bugünkü kıyı çizgisinden 250 m. kadar içeriye sokulabildiği küçük bir limandan söz edilebilir. Deniz seviyesine 10 m.'yi geçmeyen arazi kod çizgisi, o dönem için böyle bir deniz girintisine izin veriyor. Deltadaki balıkçılarla, vadi yamaçları ve gerideki verimli tarım arazisinin sahipleri arasındaki simbiyotik ilişkiyi kanıtlayabilecek durumda olmasak bile, şurası kesin: Buradaki iskelelere çıkarılan balık ve diğer deniz ürünlerinin müşterisi Galata, Pera ve Tatavla'da yaşayan gayrimüslimlerdi.

Anlaşılan o ki, bu arazi, Bizans çağında yoğun bir yerleşme gördükten sonra, terk edilip mezarlığa dönüşmüş bir alan değil; baştan beri esas itibarıyla bostanlık bir kırsaldı.

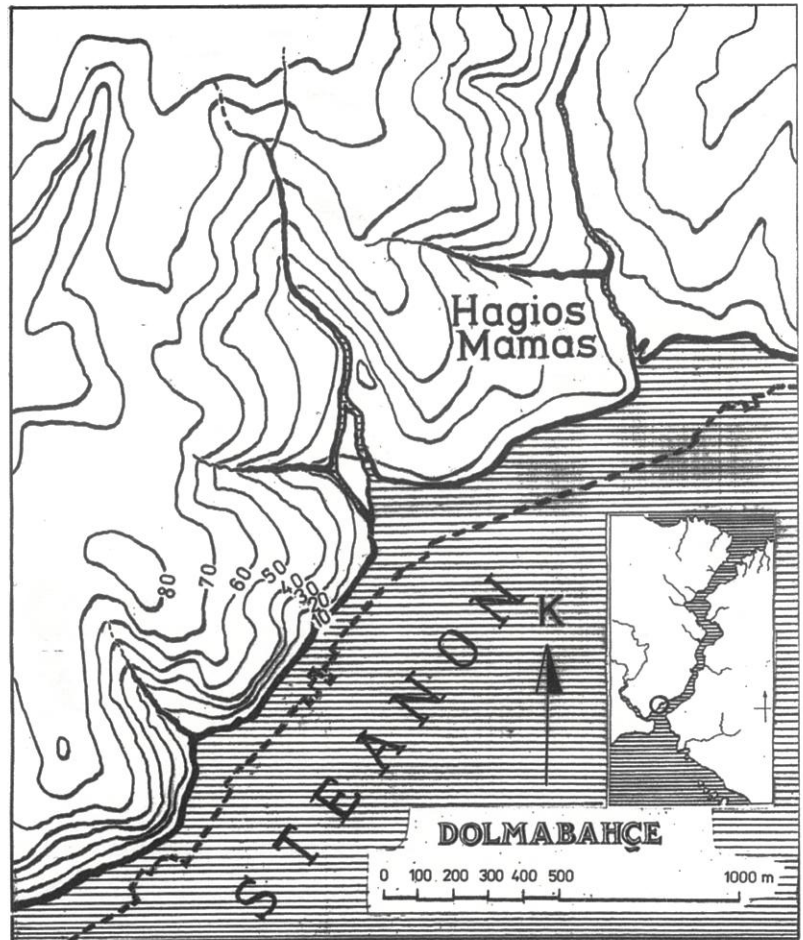
Osmanlı kaynaklarında bu vadi, Dolmabahçe mesiresi, Dolmabahçe çayırı olarak geçmekte, cirit oyunları ve çadırılı düğün törenleri burada yapılmaktaydı. Osmanlılar isim değiştirmeye pek meraklı değildiler. İstinye, Tarabya, neredeyse olduğu gibi kaldı, Dolmabahçe Vadisi'nin adı yoktu, çünkü bu vadi meskûn değildi. Arkeolojik veriler de burada çok seyrek. Bu bakımdan ne Beşiktaş ne de İhlamur'la karşılaştırılmaz.

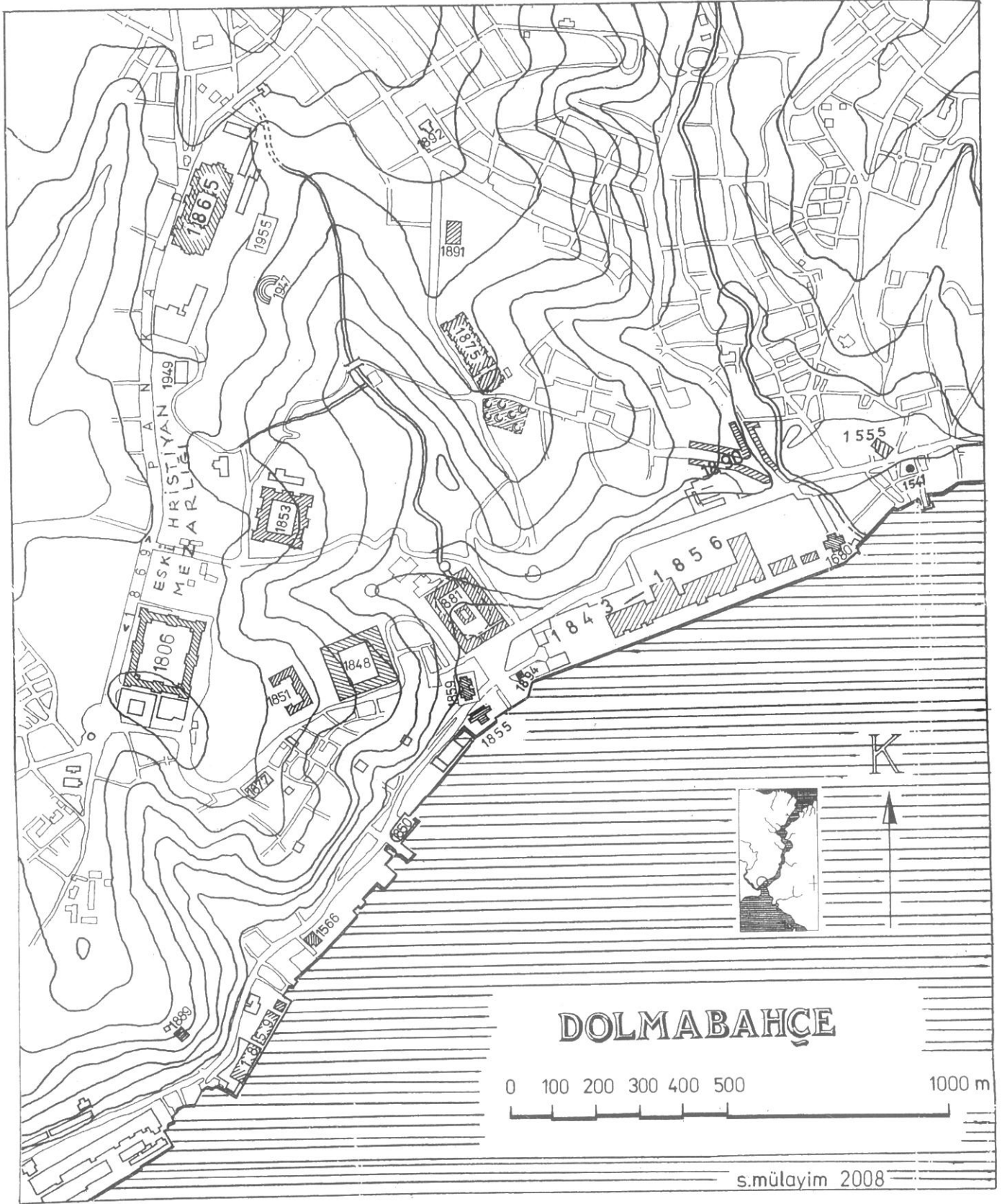
Dolmabahçe Sarayı ile Bezm-i Âlem Valide Sultan Camisi'nin kıyıda sınır teşkil ettiği vadi, 19. yüzyıl içinde, yüksek noktalarında büyük askerî yapılarla çevriliydi.

19. yüzyılın sonuna kadar haritalarda açıkça görülen dere, cami ile saray arasında denize dökülüyordu. Önce Tüfenkhâne daha sonra da İstabl-ı Âmire binasının altına alınan dere, diğer pek çok akarsu gibi, "tedhir-i mecrâ ve sedd ameliatı" görmüş, giderek suyu çekilerek zayıflamış, daha sonra adıyla birlikte haritalardan büsbütün silinmiştir. Bir başka deyişle, eğer kaynakları kurumamış olsaydı, dere bugün İnönü Stadyumu'nun altından akacaktı.

18. yüzyıl boyunca ve öncesinde, **suburbum** (haric-i sur) statüsündeki bu vadi, geniş ölçüde mezarlık, bahçe, bostan ve mesire idi. Bu ortama yapılan girişimler, askerî tesislerin hâkim tepelere birer birer yerleştirilmesi şeklinde yürüdü (o dönemde, savaşta hava hâkimiyetinin etkinliği bilinmiyordu). Mahiyetleri ve işlevleri gereği, bu yapıların çevre alanları da çok genişti. Böylece neredeyse bütün vadiyi ya mezarlık ya da askerî bölgelerden oluşan bir zincirle kuşatan yeni bir atmosfer oluştu. 19. yüzyıl ortalarına kadar, vadi tabanı boyunca akarak, Dolmabahçe Camisi ile sarayın doğu kapısı arasında denize ulaşan derenin kuzeydoğu-

2 Bizans dönemindeki kıyı şeridi topografik yükseltilere bağlı olarak, adını bilmediğimiz Dolmabahçe Deresi ile İhlamur Deresi'nin belirgin delta girintileriyle belirleniyordu. Bir başka deyişle, denizin 3-5 m. yükseleceği varsayılırsa, sonradan doldurularak elde edilen rıhtım, sahil yolu ve stadyum tabanının sular altında kalacağı açıktır.

3 1837'de yapılmış olan Moltke haritasının, Mekteb-i Fünûn-ı Harbiye tarafından daha sonraki çevirisinde başka yapılar da eklenmiştir. Haritada dikkati çeken şu ki, İhlamur Deresi Beşiktaş Hayreddin İskelesi'ne kadar ulaşip burada denize dökülmekte, adı bilinmeyen Dolmabahçe Deresi, Nişantaşı civarından doğarak ve en az iki kol olarak zenginleşmektedir. Bu dere en az iki köprü altından geçtikten sonra İstabl-ı Âmire binası ve rıhtımın altından geçerek denize dökülmektedir. Maçka Eslihanesi'nden önce, aynı yerde görülen iki avlulu yapı "Mekteb-i İdadî" olarak belirtilmiştir. Bitişik iki avlulu binanın plan özelliklerine bakılırsa, beden duvarına bitişik bir de minaresinin olabileceği düşünülebilir.

sunda yükselen arazi, küçük bostanlar, engebeli toprak yollarla Maçuka (Maçka)'ya doğru yükseliyordu. Tepede 70 m.'ye ulaşan sırttan sonra Ihlamur Deresi kıyılarına doğru tekrar alçalan yamaçlar yoğun koruluktuktu.

Dolmabahçe Sarayı'nın kuzey sınırı Bizans döneminde Hagios Mamas denilen ayazma-mesire, saray bahçesine dönüşmüştü. Bugünkü Vişnezâde ile örtüşen bu alanın en yüksek kesimde Küçük Müslüman Mezarlığı bulunuyordu.

Vadinin batısındaki yükseltiler, yine 70 m.'ye kadar ulaşan bir başka sırta tırmanmaktadır ki; bugünkü Sıraselviler Caddesi, Taksim Meydanı, Cumhuriyet Caddesi ve devamı olan Hâlâskârgazi Caddesi ile Şişli'ye ulaşan bu eksen, Pera, Tarlabası, Elmadağ dolayısıyla daha canlı bir yerleşmenin sınıırıydı. Vadinin bu kesimi Galata-Pankaldi ekseninin varoşu sayıldığından çeşitli cemaatlerin mezarlık alanı olarak kullanılageldi. Bugünkü AKM'den başlayarak Nişantaşı'na kadar enli bir arazi bandı olarak ilerleyen Hıristiyan Mezarlığı 19. yüzyılın başına kadar yapılaşmayı da engellemiştii.

Kabataş-Fındıklı sırtlarından başlayarak Gümüşsuyu'nda son bulan Müslüman Mezarlığı, Ayaspaşa Mezarlığı veya Büyük Mezâristan olarak bilinir. Bu alanın kuzeyinde, Pankaldi Caddesi sınır olmak üzere vadinin doğu sınırı gayrimüslim mezarlığı hâlinde, Şişli-Nişantaşı ayırım noktasına kadar uzanmaktaydı. Bu mezarlık nakil yoluyla taşınmıştır.

Fındıklı ve Kabataş'tan başlayarak, Ortaköy'e kadar ulaşan sahil yolu ve genişletilmiş kıyı şeridinin, üzerinde yer aldığı dolgunun ne zaman yapıldığı tartışmalıdır. Fetih'ten sonra 1500'lü yıllara kadar doldurma işleminin, bir defada değil; ihtiyaç üzerine, aşamalar hâlinde sürdürülmüş olması gerekiyor.

1555 tarihli Beşiktaş Sinan Paşa Camisi ile Barbaros Türbesi (1542) denizden birkaç yüz metre içeride kalıyor. Aynı şekilde Fındıklı Molla Çelebi Camisi (1566) yapıldığında ise burası çoktan doldurulmuştu. Bu yapılar başka bir yerde inşa edilip, sonradan kıyıya taşınmadığına göre, 16. yüzyılda bu noktaları birleştiren bir kıyı dolgusu mevcuttu.

Vadi tepelerini taçlandıran yapılar 19. yüzyıldaki biçimleriyle günümüze ulaşmış, ancak hemen hepsinin yerinde benzer işlevi gören, daha eski tarihli alt yapıların olduğu kanıtlanabiliyor. Acaba, 19. yüzyıl için yapılan genellemeler 18. yüzyıl içinde yapılabilir mi? Ve bu yapılar hangi kronolojik katmana kadar inebiliyor?

Bulunduğu çevrenin en eski yapılarından biri **Taksim Kışlası**'dır. Beşiktaş saraylarından hiçbir çağdaşı kalmamış, Dolmabahçe Sarayı ise bundan yarım yüzyıl sonra yapılmıştı. Bu yapıyı, Rami, Davutpaşa, Levent, Selimiye gibi, kışlalar geleneğinin kent içindeki bir örneği olarak kabul etmek gerekiyor. Şu farkla ki, şehrin dışında ya da kenarında değil, Taksim'in ortasındaydı. Bu husus seçkin mimari üslubunda gözetilmişti. 1806 yılında tamamlanan bina, mimarlık tarihinde, oryantalist-eklektik söylemin en tipik yapılarından biri olarak fotoğraflarda kalmış eserlerden biridir. Yıkımı 1939-40 yılları boyunca tamamlanmış, yerine İnönü Gezisi oturtulmuştur. Dolmabahçe Saat Kulesi'ne 700 km. mesafede, karşı yamaçtaki Maçka İdâdîsi'ni çıplak gözle gören bina yakın çevresindeki yapılaşmayı doğal olarak önlemişti.

Maçka, Topağacı, Teşvikiye ve Mecidiye Köyü gibi, çoğunlukla mesireden dönüştürülerek yeni ihdas edilen semtlerdeki yerleşmeler, pek çok açıdan Suriçi'nden farklı kimliklerle ortaya çıkarken, Avrupalı hayat tarzını teşvik eden ortamlar sağlanıyordu.

Maçka Kışlası adıyla bilinen yapının aynı zamanda “Maçka Silahhânesi” adıyla da anılması, aynı binanın işlev değişikliği ile ilgilidir. 1875’te tamamlanan, Dolmabahçe Vadisi’ne hâkim bir noktada ve cephesi Taksim’e dönük olarak düşünülmüş bina, kütle, plan ve cephe tasarımı bakımından bilinen anlamdaki kışla kimliğinden uzak, daha çok yüzyılın ikinci yarısına ait bir okul görünüşündedir. 1819 tarihli Kauffer haritasında burası boş gözüküyor, Moltke’ye dayalı 1849 tarihli haritada ise “Maçka İdadisi” adıyla bir yapı çizilmiştir. Bu bina, 1835 tarihli Mekteb-i Harbiye’dir. İşte bu bina yıkılıp yerine bugünkü Eslihâne yapıldı. Açılışını Pertevniyal Valide Sultan yaptı ve Aya İrini’deki silah koleksiyonu buraya nakledildi. 1955’te İTÜ’ye verildi. Bu arada Harbiye, 1865’te Pangaltı’daki binasına taşındı. Dört yönden girişli binanın orta bloğu 1950’den sonra yıktırılıp, yapı Askerî Müze’ye dönüştürüldü.

1850’lere doğru Gümüşsuyu’nda bir **Topçu Kışlası**, bir de **Askerî Hastane** yapılıncaya, Taksim’den Dolmabahçe’ye inen Ayaspaşa Bulvarı’nın önemi arttı.

1877’de Prusya Elçilik Binası, Ayaspaşa kadar Dolmabahçe’ye de hâkim bir yapı olarak yükselince, Bulvarın güney sınırına apartmanlar sıralanmaya başlandı. Fakat bu gelişmeyle Ayaspaşa Kabristanı ortadan kalkmış oldu.

Vadinin tepe noktalarında kurulan tesisler, çevreyle olan ilişkileri değiştirdiği gibi, doğrudan vadinin kimliğini de belirlemişlerdir. Her iki sırt boyunca sıralanan askeri okul ve kışlalar, kuzey-güney doğrultusundaki iki caddeyi vurgulayıp tanımlamışlardır. Bunlardan biri eski Pankaldi Şosesi (sonraki Cumhuriyet Caddesi), diğeri Maçka Caddesi’dir.

1853’te **Gazhane** tesislerinin kurulması, 1859’da bir **saray tiyatrosu**’nun vadi çanağına oturtulması, fakat hepsinden çok Sultan II. Abdülhamid’in Dolmabahçe Sarayı’nı terk ederek Yıldız’a geçmesi, bu alana tekrar farklı bir yoğunluk getirdi, Dolmabahçe, tramvay ve faytonların sıkça gelip geçtikleri bir mesire alanına dönüşmüştü.

Şehre 2 km. daha uzak olan Çırağan Sarayı, bir yamaçla deniz arsasına sıkışmıştı, kalabalık Ortaköy Vadisi’ne doğru genişlemesi veya kuzey rüzgârına açık Defterdar Burnu ya da Kuruçeşme’ye doğru ilerletilmesi düşünülemezdi. Bu sarayın terk edilmesi için geçerli sebepler, **Beşiktaş Sarayı** için de geçerliydi. Şöyle ki, Ortaköy gibi, erkenden ve çok daha hızlı bir şekilde şehirleşmeye yüz tutmuş Beşiktaş semti, sınırlarını güneye doğru zorluyor, Vişnezâde yamaçları dolayısıyla fiziki bakımdan da adeta hapsedilmiş olan saray alanına baskı yapıyordu. Kapalılık ve mahremiyet sınırları zorlanıyor, artık satıcı sesleri, çan sesleri, domuz eti satılan mahallelerden yükselerek Halife’nin duvarlarını aşabiliyordu. Hızlı kentleşmenin hazırladığı sosyolojik yığılma, cemaatler, türlü toplumsal kesimler, pazaryerleri, kayık iskeleleri ve hamallarıyla birlikte geliyordu. Bir süre sonra buna atlı tramvay da eklendi. Özetle, “Beşiktaş Sarayı” adıyla bilinen kompleks, 1830’lardan sonra, bir Osmanlı Sarayı için aranan özellikleri kaybetmeye başladı.

Topkapı Sarayı’nın terk edilmesi, Boğaziçi kıyısındaki sahil-saray kavramı pahalıya mal olmuş, fakat geri dönülmez bir sürece girildiği bir anda, eski Aya Fokas ve Diplikionion’a göre şehre daha yakın, metrük Dolmabahçe Vadisi yeniden keşfedilmiştir.

Boğaziçi’nde sıkça görüldüğü üzere, denizden karaya doğru sokulan deltanın düşey kesiti olan koni, mimarlara, topografyanın belirlediği yükselti seçeneklerini hazırlamakla birlikte, Dolmabahçe’nin toprak plastığı, mimari doku ve yerleşim açısından hiçbir şekilde Beşiktaş ile karşılaştırılmaz. Beşiktaş, hatta Ortaköy ya da

Gümüşsuyu'ndaki Azaryan Josef tarafından yaptırılan ve Dolmabahçe Sarayı'na nâzır olması dolayısıyla istimlâkı söz konusu olan bina için istimlâk istenir. Azaryan, 17 bin liradan aşağı bedel kabul etmediği için bina satın alınmayıp, "masrafı, inşaatın bu derecede yükselmesine göz yuman belediye dairesinden karşılanmak üzere, saraya bakan pencerelerin iptali hususunda lazım gelen muamelatın icrâsı..." şeklindeki hüküm uygulanır.

Son Osmanlı Sultanı, Son Halife, her ikisi de bu sarayı terk ederek Osmanlı tarihini de noktadılar (1922-1924). Cumhuriyet Dönemi'nin önemli toplantıları, kongreler burada yapıldı, bugün bir müze-saray olan yapının Veliahd Dairesi, Devlet Resim ve Heykel Müzesi'dir.

Dolmabahçe Vadisi özelindeki mimari oluşum, devlet isteklerinin dikte ettirdiği bir protokol sırasıyla gerçekteşti. 19. yüzyılın başından itibaren ihtiyaç duyulduka, sırasıyla planlanan büyük kütleli odak yapıların peşpeşe alana katılmaları, vadiyi 20. yüzyılın ortasına kadar sivil iskândan uzak tutmuş, masun ve mahfúz kılmıştı. Vadinin toprağını ve yeşilini koruyan şey, insanların ahlakı, insafı ya da doğal çevre bilinci değil; bu alanın tabulu gücüdür. Bu karizmatik kalkan araziye 1950'ye kadar koruyabilmiştir. Nitekim 1950'lerden başlayarak rant, bu araziye çok dikkatli, temkinli ve fakat sinsice yaklaşmaktadır.

Dolmabahçe, ana şehre hem çok yakın hem de çok uzak bir semttir. Bununla şunu kastediyoruz: Beşiktaş ve Ortaköy'e göre mesafe olarak yakın duran semt, 19. yüzyılın sonuna kadar gerçek bir İstanbul mahallesi olmamıştır.

Antik Dönemde Dolmabahçe Yöresi: Iasonion ve Argonotlar Seferi

Baran BUCAK*

Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edildiği alan ve yakın çevresindeki yerleşimin çok eskilere dayandığı, bu yörenin tarihinin antik çağlara kadar gittiği bilinmektedir. 17. yüzyıla kadar Boğaziçi'nin koylarından biri olan bu yörenin, Altın Post'u aramaya çıkan Argonotlar'ın efsanevi gemisi Argos'un demirlediği yer olduğu ileri sürülür.

Bazı antik kaynaklara göre ünlü mitolojik gemi Argo, bu kıyıya yanaşmış ve çevre antik çağ boyunca geminin kaptanı Iason'un adından türeyen 'Iasonion' adıyla anılmıştır. Bizans çağına ait araştırmalarda ise bu çevrede bir Bizans sarayı ile hipodrom gibi yapıların bulunduğu bildirilmektedir. 1453'te İstanbul'un fethinden sonra bu yörenin önemini sürdürdüğü ve cami, köşk, çeşme gibi yeni yapılarla donatıldığı kaynaklardan anlaşılmaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nın inşa edildiği alan ise, kaptan paşaların gemilerinin demirledikleri, geleneksel veda törenlerini yaptıkları büyük bir körfezdir ve 17. yüzyıla kadar da bu niteliğini korumuştur. Öncele-ri, 'Beşiktaş' semti ile sarayın bulunduğu çevre birlikte anılmış, ancak 17. yüzyıldan sonra, zamanla bataklık haline gelen bu körfez doldurularak daha sonraki yapılaşmalara zemin hazırlanmış ve elde edilen alan 'Dolmabahçe' olarak anılmaya başlanmıştır.¹

Bu çalışmada, M.Ö. 8. yüzyılda geçtiği tahmin edilen Argonotlar Seferi ve Altın Post efsanesi genel hatlarıyla anlatıldıktan sonra, sonuç kısmında seferle ilgili ilginç bir tespite yer verilecek. Bu tespit, Sir Isaac Newton'un Argonotlar Seferi ile Zodyak işaretleri arasında bir ilişkiye dikkat çekişidir. Ayrıca geçtiğimiz yıllarda gündeme gelen bu ünlü mitolojik geminin ve seferin öneminden, yazılı basında yer alan haberler ışığında kısaca söz edilecektir.

Argonotlar (Argo Gemicileri)

Argonotlar'ın Altın Post'u almak için yapmış olduğu yolculuk Yunan mitolojisinde 'Argonotlar Seferi' veya 'Altın Post Efsanesi' olarak bilinir.

İlkçağ'ın büyük destansal öykülerinden biri olan Argonotlar serüvenini bize bir bütün olarak Rodos'lu Apollonios anlatmıştır. M.Ö. 3. Yüzyılda yaşamış Apollonios, ünlü bir mitos yazardır. Lirik Dor şairi Pindaros'un hikayenin bir versiyonunu M.Ö. 5. yüzyılda yaratmasına kadar uzanırsa da, en çok bilinen versiyonu M.Ö. 3. yüzyılda Rodoslu Apollonios'un 'Argonautika'sıdır'. Rodoslu Apollonios'tan sonra ise, Apollodoros 'Bibliotheca' adlı eserinde aynı konuyu işlemiştir. Medeia ile Iason efsaneleri ise tragedya yazarlarına ve özellikle Rodoslu Apollionios'un e Euripides ile Seneca'ya konu olmuştur.² Ayrıca M.S. 70'e doğru C. Valerius Flaccus'un Rodoslu Apollionios'un eserinden esinlenerek yazdığı bitmemiş destan-şiiri 'Argonauti-

*Arkeolog, Rehber, TBMM Milli Saraylar.

ca,' adlı eserdeki şiirler dil ve nazım bakımından Vergilius'u hatırlatır. Eserde destan havası yoktur, buna karşılık karakterlerin anlatılışı, örneğin Medeia'nınki, Yunan örneğinden bile üstündür.³

Altın Postu elde etmek için, Argonotlar'ı Kolkhis'e taşıyan geminin adı olan 'Argo' 'hızlı veya parlak beyazlık anlamına gelir.⁴ Argo'nun Yunanca anlamı 'hızlı' demektir; bu kelime ile 'denizci, gemici, deniz yolcusu' anlamına gelen 'Nauta' ile birleştirilmiştir.⁵ Argo gemisi, Karadeniz'in Kolkhis ülkesinde Altın Post'u aramaya giden kahramanlar için yapılmış elli beş kürekli bir gemidir. Gemiye yapan ustanın adı da 'Argos' idi. Argonotlar Seferi'ne katılanlar, Troia efsanesi kahramanlarından önceki kuşaktan kişilerdir. Mitos yazarlarının bu kişiler üzerine verdikleri listeler birbirini tutmaz.⁶ Bu isim listeleri arasında, değişik dönemlerde yazılmasının sonucu olarak, belirgin bir farklılık vardır; şöyle ki Rodoslu Apollonios ve Apollodoros'un verdiği isimler birbirinden çok farklıdır. Gemi, 40 kürekçiye göre inşa edilmiştir. Argonotlar'ın sayısı genelde değişmez ve elli, elli beş kadardır. Her iki yazarın isim listesinde kesin isimler vardır ve bunlar efsanenin en güçlü kahramanlarıdır.⁷ Iason'un bu seferde gemideki mürettebatı hakkında kesin bir liste yoktur çünkü önde gelen Yunan aileleri, genelde soylarında bir Argonot olduğunu iddia etmişlerdir.

Sefere Katılan Argonotlar'dan Bazıları

Argos: Argo gemisini inşa eden gemi ustası; **Atlanta:** Avcı ve tek kadın Argonot; **Castor** ve **Polideukes:** Diskurlar (Zeus'un ikiz çocukları); **Herakles:** Daha sonra sevgilisi Hylas'ı aramak için arkadaşlarından ayrılır; **Idmon** ve **Mopsos:** Kahinler; **Linkeus:** Yeryüzünün altını görebilen keskin bakışlı; **Meleager:** Herakles'in karısı Deianeira'nın kardeşi; **Nauplius:** Homeros'un İlyadası'nda geçen hilekar Palamedes'in babası; **Oileus:** İlyada'daki bir kahraman; **Orpheus:** Argonotlar için lir çalan büyük şarkıcı; **Peleus:** İlyada'nın baş kahramanı Akhilleus'un babası ve deniz tanrıçası Thetis'in kocası; **Periklimenus:** Poseidion'un babası; **Telamon:** İlyada'daki en ünlü kahramanlardan büyük Ajax'ın babası; **Tiphys:** Argo'nun dümencisi; **Zetes** ve **Kalais:** Kuzey rüzgarı Boreas'ın kanatlı oğulları.⁸

Altın Post Öyküsü

Altın Post öyküsü, karısı Nephele'den bıkan Yunan kralı Athamas'ın ikinci kere evlenmesiyle başlar. Nephele, kralın yeni karısı Ino'nun kendisine ve çocukları Helle ile Phriksos'a kötülük yapacağından korkmaktadır. Korkusunda da haksız değildir çünkü Ino, Nephele'nin oğlu Phriksos'u öldürmek, böylece Athamas'tan sonra kendi oğlunu tahta geçirmek ister. O yılın bütün tohumluk mısırlarını ele geçirip hepsini kurutur. Tahıl alınamayınca ülkede kıtlık baş gösterir. Kral, tapınağa bir haberci gönderip ne yapılması gerektiğini sordurur. Ino, haberciyi kandırarak tapınağın verdiği cevabı değiştirir, Phriksos kurban edilmezse kıtlığın önlenemeyeceğini söylettirir. Açlık tehlikesiyle karşılaşan halk, oğlunu kurban etmesi için krala baskı yapmaya başlar. Kral da çaresizlik içinde Phriksos'u kurban etmeye karar verir ve onu tapınağa gönderir. Bu sırada altın postlu bir koç iner, gökten. Phriksos'la kardeşi Helle'yi kaptığı gibi kaçırır. Hermes, Nephele'nin yakarışlarını karşılıksız bırakmaz. Koç, Phriksos'la kızkardeşini Avrupa'yla Asya'yı ayıran boğaza düşürür; zavallı kız denizde boğulup gider. Boğulduğu boğaza 'Hellespont' 'Helle Denizi'(Çanakkale Boğazı, Marmara Denizi) adı verilir. Phriksos, sağ salim ka-

raya ayağını basar. Altın postlu koç, onu Karadeniz'deki Kolkhis iline götürür. Kolkhisliler yabancı kişilerdir ama Phriksos'a yakınlık gösterirler, hatta kralları Aietes, kızlarından birini ona verir. Phriksos da kendini kurtarmış olan koçu Zeus'a kurban ederek onun eşsiz altın postunu Kral Aietes'e sunar.

1 Uzun saçlı, kafasında bir petasus (Eski Yunan'da bir çeşti şapka), iki mızrağı ve chlamys (pelerine benzeyen eski Yunan giysisi) ile Thesus. Argonotlar'ın toplanma sahnesinden bir ayrıntı.

M.Ö. 460-450 tarihli kırmızı figürlü bir calyx-krater. Louvre müzesi, Paris.

2 Herakles ve Argonotlar'ın toplanması. Niobid ressamı tarafından yapılan kırmızı figürlü calyx-krater. 'Niobid krateri' olarak bilinen bu eser M.Ö. yaklaşık 460-450'e tarihlendirilir. Louvre müzesi, Paris.

3 Argo gemisinin inşası.
Athena (solda) yelkeni ayarlıyor,
Tiphys (ortada) geminin orta kısmını
tutmakta ve (sağda) Argos geminin
pupa kısmına doğru oturuyor.
Roma'nın Porta Latina bölgesinden
ele geçen, muhtemelen
M.S. I. yüzyıla ait terrakota rölyef.
4 Argonotlar'ın sefer boyunca
izlediği yolu gösteren harita.

3

4

Iason'un Sefer Hazırlıkları ve Argo Gemisi'nin İnşası

Phriksos'un Yunanistan'da bir kral olan amcası, tahtını yeğeni Pelias'a kaptırır. Kralın oğlu Iason da, gizlice bir yere saklanarak orada büyütülür.⁹ Iason, Teselya'daki Iolkos Krallığı'nın gerçek kralı Aeson'un ve karısı Alkimede'nin çocuğudur. Aeson'un babası Aeolos ise Hellen'in oğullarından ve Deukalion'un torunlarından biridir.¹⁰ Iason, artık bileğinin gücüne güvenir hale gelince, Pelias'ın karşısına çıkıp babasının tahtını geri istemeye karar verir. Bu arada kahinler Pelias'a kendisini bir akrabasının öldüreceğini, ayağında tek sandal olan kişiden korkmasını söylerler. Iason, Pelias'ın hüküm sürdüğü şehre girdiği zaman ayağında tek sandal vardı. Omzuna bir pars postu atmış, göğsüne sımsıkı yapışan bir elbise giymişti. Hiç kesilmemiş saçları sırtından dökülüyordu. Onu şehrin çarşısında korkusuz adımlarla yürür görenler şaşırıp kalırlar. Kimse tanııyordu onu ama herkesin içini bir saygı duygusu kaplar. Bu yiğit delikanlı Apollon muydu acaba? Yoksa Aphrodite'nin kocası mıydı? Poseidion'un oğullarından biri olamazdı çünkü hepsi ölmüştü. Bu yabancı'nın ünü adımlarından daha tez gider, saraya varır. Pelias, şehre tek sandallı bir de-

likanlının geldiğini duyar duymaz koşup onu karşılar. Öfkelidir ama öfkesini yüreğinde saklamasını bilir. ‘Kimsin sen?’ diye sorar. ‘Yalan söyleme bana!’

‘Ben, senin akrabam Iason’um’ der yabancı. ‘Zeus’un babama verdiği ülkeyi geri almaya geldim. Kılıçlarımıza, mızraklarımıza sarılmadan yeniden paylaşalım bu toprakları. Şimdiye kadar kazandığın paralar, sürüler sende kalsın. Bana tahtı ver. Bundan sonra bu ülkede adalet sürsün’. Pelias, yumuşak bir sesle: ‘Peki’, der, ‘sen nasıl istersen öyle olsun. Ölü Phriksos Altın Post’un buraya getirilmesini istiyor, kahinler söyledi. Böylece kendi ruhu da ülkesine gelirmiş. Ben artık yaşlandım. Gidip Altın Post’u getiremem, sen gençsin. Bak, Zeus’un üstüne yemin ediyorum ki Altın Post’u getirirsen tahtı sana bırakacağım’. Pelias böyle der ama Altın Post’u aramaya giden kişinin de bir daha geri dönemeyeceğini sanır. Iason bu düşüncüyü çok beğenir ve bütün Yunanistan’a haber salar. Altın Post’u aramaya çıkacağını, isteyenlerin birlikte gelebileceğini bildirir. Hera da yardım eder Iason’a; bütün delikanlıların yüreklerine bu yolculuğa katılma tutkusunu sokar. Ölümün karşısına geçip cesaret iksirini içmek varken kim annesinin yanında akıllı uslu oturmaya katlanabilir? Her yandan soylu kahramanlar gelir; yiğitler yiğidi Herakles, çalgıcılar çalgıcısı Orpheus, Kastor ile kardeşi Polluks, Akhilleus’un babası Peleus bu kahramanlar arasındadır. Iason altın bir kupayı şarapla doldurur; sonra şarabı denize döker. Zeus’un yardımını diler.¹¹ Argo gemisi tanrıça Athena’nın yardımıyla Teselya’daki Pagasae’de limanında gemi ustası Argos tarafından inşa edilir. Geminin yapımına Athena da doğrudan katılır.¹² Athena, gemiye pruva olarak Dodone meşesinden bir konuşma ve kehanet yeteneği bulunan bir direk yerleştirir. Gemi, büyük bir kalabalık seyirci arasında kahramanlar tarafından Pagasae kıyısından denize indirilir. Apollon’a kurban verildikten sonra gemiye binilir. Idmon tarafından yorumlanan kehanetler iyiye işaret eder ve Idmon’un kehanetine göre onun dışındaki herkes bu yolculuktan sağ salim geri dönecek, yalnız kendisi bu seferde ölecekti.¹³

Argonotlar’ın Yolculuk Serüveni

Lemnos (Limni Adası)

Argonotlar önce Lemnos Adası’na (Limni Adası) varırlar. Üstünde yalnız kadınların yaşadığı garip bir adadır burası. Lemnos kadınları bir süre önce başkaldırmış, ülkede ne kadar erkek varsa hepsini öldürmüşlerdi. Yalnız, adanın yaşlı kralını sağ bırakmışlar, onu bir sandığa koyarak denize atmışlardı. Zavallı adamcağız böylece canını kurtarabilmişti. Lemnoslular nedense erkeklere olan düşmanlıklarını Argonotlar’a göstermezler. Başlarında kralın kızı Hypsipyle olmak üzere, bütün kadınlar kahramanlarla mutlu günler geçirip ayrılırken de bol bol gözyaşı dökerler.¹⁴ Hypsipyle, Iason’dan hamile kalır ve sonra Euneos adında bir çocuk dünyaya getirir.¹⁵

Samothrake (Semadirek Adası)

Argonotlar, Lemnos’u geride bıraktıktan sonra rotalarını Samothrake (Semadirek Adası) Adası’na çevirip yeni bir kara parçasına çıkarlar. Burada, Orpheus’un öğütlerine uyarak adadaki Orphic¹⁶ gizemlerine ererler.

Kyzikos (Kapıdağ Yarımadası)

Daha sonra Hellespontos’a (Marmara Denizi) doğru yol alan Argonotlar, Dolionlar’ın ülkesi olan Kyzikos Adası’na (Kapıdağ Yarımadası) varırlar; Dolionlar’ın kralının adı da Kyzikos’dur. Dolionlar onları dostça karşılar ve Dolionlar’ın kral-

ları Argonotlar için bir ziyafet verip dostluğun bir sembolü olarak onlara paralar verirler. Ertesi akşam, tekrar denize açılan Argonotlar, gece boyunca elverişsiz rüzgar yüzünden tekrar Dolion kıyasına yanaşmak zorunda kalırlar. Buradaki yerliler bir gece önce misafir ettikleri Argonotlar'ı tanıyamazlar ve onları Pelesgian korsanlarına götürürler ve böylece savaş da başlamış olur. Gürültüyü duyan kral Kyzikos halkına yardım etmek için aceleyle koşup gelir ancak Jason tarafından göğsü mızrakla parçalanarak öldürülür. Diğer kahramanlar da düşmanlarını bozguna uğratarak büyük bir katliam gerçekleştirirler ama şafak söktüğünde her iki taraf da büyük bir hata yaptıklarını anlayınca derin bir keder içine düşerler. Jason, kral Kyzikos için muhteşem bir cenaze töreni düzenler. Argonotlar, üç gün boyunca ölen krala ağıtlar yakıp, yas törenleri ve kralın şerefine oyunlar sergilerler.¹⁷ Bu yas törenleri Kleite'nin acısını dindirecek yerde büsbütün arttırır ve sonunda Kleite kendini asarak intihar eder. Kleite, kocasının ölümüne dayanamayıp, onunla birlikte ölmeyi tercih eden büyük âşıklardan birisidir. Kleite'nin ölümüne ağlayanlar çok olur, özellikle nympheler¹⁸ (su perileri) çok gözyaşı dökerler. Bu seven kadın için nympheler'in döktüğü gözyaşlarının bir kaynak oluşturacak kadar çok olduğu söylenir.¹⁹ Bu kaynağın adı da Kleite'dir. Argonotlar, adayı terk etmeden önce, fırtınanın onları tekrar kıyıya dönmelerine izin vermemesi için, tanrıların annesi, ana tanrıça Kybele'nin Dindymus Dağı'na Kyzikos'a tepeden bakan bir heykelini dikerler.

Mysia (Mudanya Kıyıları)

Yolculuğun buradan sonraki bölümü Mysia kıyılarında (muhtemelen bugünkü Mudanya kıyıları) geçer. Mysia halkı Argonotlar'ı dostça karşılar ve onlara armağanlar verirler. Argonot kahramanları bir ziyafet için hazırlık içindeyken, Herakles ortadan kaybolur; seyir esnasında kuvvetle çektiği küreğini kırmıştır ve yeni bir kürek yapmak için de civardaki bir ormana dalıp ağaç aramaya koyulur.²⁰ Kahramanı Herakles'in giyimine kuşamına yardım eden Hylas adında genç bir oğlan vardır ve Hylas onun sevgilisidir.²¹ Herakles, onu çok sever. Bir gün, Hylas, ziyafet için taze su getirmek amacıyla ormana gönderilir. Kusursuz bir güzelliğe sahip olan delikanlı, kaynak başında su doldururken, suyun dibindeki nympheler'le tanışır ve nympheler onun gül pembesi yanaklarını görüp kendilerinden geçerler. Hemen kaynaktan fırlayıp Hylas'ı kaçırlar. Argonotlar'dan Polyphemus, suyun derinliklerinde Hylas'ın ağlamalarını duyar ve hemen ona yardıma koşar. Yolda Herakles ile karşılaşır. Bunu duyan Herakles'in aklı başından gider; Altın Post'u da Argo'yu da unuttur. Hylas! Hylas! diye deliler gibi bağırarak ormanın yeşil gölgeleri arasında kaybolur. Arkadaşları bekler, bekler ama kahramanlar kahramanı dönmeyince yollarına onsuz devam etmeye karar verirler.²²

Chalchedon (Kadıköy Kıyıları)

Argonotlar'ın bir sonraki durağı, kral Amycus tarafından yönetilen Bebryces'ler ülkesidir. Anadolu sahillerindeki Chalchedon'a (bugünkü Kadıköy) vardıklarında, Amycus ile karşılaşır. Kral Amycus, dev bir boksördü ve ülkesine gelen her yolcuya meydan okuyordu. Argonotlar'dan Pollux ilk başta bu devle dövüşmek istese de sonrasında Zeus'un oğlu Polydeukes onu yener.²³ Amycus'u Polydeukes'in yenmesi üzerine yelken açan Argo gemisini fırtına İstanbul Boğazı'ndan Trakya kıyılarına atar; Jason ve arkadaşları kendilerini Poseidon'un oğlu Phine-

5 Argonotlar tarafından bağlanan Amykos. Lucania bölgesinden kırmızı figürlü bir hydria (üç kulplu su kabı) M.Ö. 425-400, Louvre müzesi, Paris.

5

us'un²⁴ yaşadığı kıyıda bulurlar. Phineus, kör bir kahindir.²⁵ İleride neler olacağını açık açık söylediği için Zeus onu cezaya çarptırmıştı. Şimdi de Harpya'ların ülkesinde cezasını çekiyordu. Ne zaman bir lokma yiyecek olsa, Harpya'lar, (Zeus'un tazıları) uçarak gelip ve Phineus'un yemeğine pisliyordu. Harpya'lar kadın yüzlü, kanatlı yaratıklardır. Kanca gagalı, sivri pençeli Harpya'ların ünü dünyaya yayılmıştır ve bu korkunç canavarları ayıran belli başlı özellik de pisliklerinin dayanılmayacak kadar kötü kokmasıdır. Adamcağız açlıktan bir deri bir kemik kalmıştı ve bunun için Argonotlar'dan yardım ister. Geleceği görebilen Phineus, kendisini bu dertten sadece Kuzey Rüzgarı Boreas'ın oğulları Kalais ve Zetes'in kurtarabileceğini biliyordu. Kalais ve Zetes, gemide bulunan kahramanlardandır. Phineus'a acıyıp yardım etmek isteyen Kalais ve Zetes, kılıçlarını çekip beklemeye başlar. Geri kalan Argonotlar da ihtiyar Phineus'a yemek getirir. Adamcağız ağzına daha ilk lokmayı götürürken Harpya'lar görünürler. Yemekleri kirlettikten sonra kaçımaya başlarlar. Boreas'ın oğulları Harpyalar'ın peşine düşüp kılıçlarını bu korkunç kuşların gövdelerine saplamaya başlarlar. Hepsi paramparça edecekleri sırada tanrıların habercilerinden Iris gelir kuşların imdadına. Boreas'ın oğullarına 'Zeus'un tazılarını öldürmeyin' der. 'Styks Irmağı'²⁶ üzerine yemin ediyorum, bu kuşlar bir daha Phineus'u rahatsız etmeyecekler' deyince Kalais ve Zetes, onları öldürmekten vazgeçip arkadaşlarının yanına dönerler.

Symplegad'lar (Çarpışan Kayalar)

O gece bir şölen hazırlanır ve Argonotlar'la Phineus sabaha kadar yer içer. Argonotlar'ın bu iyiliğine karşılık, Phineus, onlara bazı öğütler verir: 'Yakında Symplegad'lara (Çarpışan Kayalar veya Mavi Kayalar olarak da bilinir) varırsınız' der. 'O kayaların arasından geçmek zorunda kalacaksınız; ama kolay olmayacak bu. Ne zaman Symplegad'ların arasından bir şey geçmeye kalksa, o büyük kayalar hemen birleşir ve aralarında ne varsa paramparça olur. Dediğimi yapın sağ salim geçersiniz. Kayalara varınca bir kumru uçurun. Kumru bir yandan öteki yana geçebilirse, Argo gemisi de geçebilir demektir. Ama geçemez, arada sıkışarak ölürse, siz de geri dönün. Altın Post'u aramaktan vazgeçin' der.

Sabah olunca, yanlarına bir kumru alarak denize açılan Argonotlar kısa zaman sonra Çarpışan Kayalar'a varır. Önce kumruyu uçururlar ve kumru sağ salim bir yandan öteki yana geçer. Yalnız kuyruğundan birkaç tüy kayaların arasında kalır. Bunun üzerine tüm güçleriyle küreklere asılır, denizciler ve kayaların çarpışmasına vakit bırakmadan kuş gibi sıyrılıp kurtulurlar. Bu olaydan sonra da kayalar bir daha çarpışmazlar.²⁷

Kolkhis'e (Gürcistan) Varış ve Altın Post'un Alınışı

İstanbul Boğazı'nda, akıntı yüzünden oynak kayalar mı vardı, yoksa boğazın olağanüstü anaför ve akıntıları efsaneye böyle bir imge ile mi yansıtıldı bilinmez ama bu engeli de aştıktan sonra Argonotlar, Yunanlılar'ın Pontos Eukseinos yani 'konuksever deniz' dedikleri, Karadeniz'e çıkarlar. İlk durak Maryandyn'lerin ülkesidir. Kral Lykos, onları iyi karşılar, ama bir yaban domuzu avında kâhin İdmon ve dümenci Tiphys ölürler. Argonotlar daha öteye gidip, Amazonlar Ülkesi'ne çıkarlar. Efsanede, Amazonlar'ın ülkesi Thermodon, Terme Çayı ve Themiskyra, Terme şehri ile merkezlenir. Duraklamadan, Kafkas Dağları'nın görüldüğü kıyılarına doğru ilerlerler ve Phasis (Pasinsu) yani Kolkhis (Gürcistan) ülkesine varırlar.

Argonotlar, Altın Post'u geri istemek için kral Aietes'in karşısına çıktıklarında, kralın kızı Medeia Iason'u görür ve büyük bir aşkla ona tutulur. Güçlü bir büyücü olan Medeia bundan böyle Argonotlar'ın ve Iason'un bütün işlerini eline alır ve dilediğince yönetir. Kral Aietes görünüşte Altın Post'u vermeye razıdır ama bir ejderi öldürmesini, ateş püsküren, tunç ayaklı iki boğayı boyunduruğa koşup öldürülen ejderin dişlerini ekmesini şart koşar. Iason ister istemez bu koşullara evet der. Medeia araya girer, Iason'a kendisini eş olarak almaya söz verirse yardım edeceğini bildirir. Sonra da yiğide büyülü bir merhem hazırlar. Bedene sürüldü mü bu merhem deriyi silah geçmez hale sokar, bir gün boyunca ne yaralanır ne de ölürdü. Ejderhanın dişlerini toprağa ektikten sonra silahlı adamlar biteceğini, bunların arasına bir taş atarsa, bunların kavgaya tutuşup birbirlerini öldüreceklerini de söyler. Medeia'nın dediği gibi olur, Iason boğaları boyunduruk altına sokmayı, ejderin dişlerini tarlaya ekip üstünde fişkıran silahlı adamları birbirlerine öldürtmeyi başarır. Ne var ki Aietes yine de Altın Post'u vermeye razı olmaz. Argo gemisini yakmaya ve Argonotlar'ı öldürmeye kalkar ama Medeia daha hızlı davranır. Iason'la el ele vererek Altın Post'u bekleyen ejderi uyuttuktan sonra koşun postunu alarak Argo gemisine kaçırlar. Ertesi sabah Argo gemisi şafak sökmeden yola çıkar. Medeia, babasının kendisine yetişmemesi için korkunç bir çareye başvurur; yanına aldığı küçük kardeşi Apsyrtos'u kesip doğrar ve parçalarını yol boyunca sererek uzaklaşırlar. Arkalarından gelen Aietes'le adamları Apsyrtos'un parçalarını toplamakla zaman kaybeder ve bu yüzden de Argonotlar'a yetişemezler.

Dönüş Yolculuğu

Destanın dönüş yolculuğundaki bölümlerindeki anlatımlarda Argo Karadeniz'de Istros (Tuna) Irmağı ağzına varır ve ırmak yoluyla Adiyatik Denizi'ne çıkar (o zamanki coğrafya görüşlerine göre Tuna, Karadeniz'i Adiyatik Denizi'ne bağlayan bir su yoluydu), ama Zeus'un öfkesine uğrayıp fırtınaya tutulurlar. Medeia'nın halası olan büyücü Kirke'yi bulmaya giderler, Kirke Medeia'yı kardeşini öldürmüş olma suçundan arındırır ama Iason'u konuk etmek istemez; Argonotlar Seirenler adasının önünden geçerken ozan Opheus, canavarı büyüler; söylediği ez-

gi o kadar güzeldir ki gemiciler Seirenler'in sesine kulak vermezler. Hera'nın koruyuculuğu altında Kharybdis'le Skylla uçurumlarını da geçerler. Bu kez fırtına onları Libya kıyılarına atar, oradan Girit'e geçerler. Girit'te eski tunç soyundan kalma Talos adında bir dev yaşar; Talos tepeden turnağa tunçtandır, yalnız ayak bileklerinden biri etten olup bir kan damarı bulunmaktadır. Hephaistos'un yaptığı bu deve Girit kralı Minos, adayı koruma görevini vermişti. Argonotlar Girit'e yaklaşınca Talos koca bir kaya alıp Argo gemisinin üstüne fırlatacak olur ama Medeia onu büyüler. Dev, birden ayağını burkarak bileğini sıyrır ve damarından akmaya başlayan kan bir daha durmaz. Talos böylece can verir.

Büyücü Medeia'nın hileli oyunları

Iason, Altın Post'u amcası Pelias'a vermek üzere Iolkos'a döner. Babası Aison'un öldüğü haberini alır, Pelias'ın da tahtı geri vermeye hiç de yanaşmadığını görür. Bunun için eşi Medeia'dan yardım ister. Burada, Medeia'nın tüyler ürperici oyunu yer almaktadır ve yaşlı kralı ortadan kaldırmak için bir yol bulur. Bu amaçla, Pelias'ın kızlarıyla arkadaşlık kurar, yaşlanmakta olan babalarını gençleştirmenin çaresini kendilerine öğreteceğini söyler ve örnek vermek üzere yaşlı bir koç alarak keser, büyülü otlarla kaynayan bir kazana atar, birden körpe bir kuzu çıktığını gösterir. Pelias'ın kızları bu düzene kanarak babalarını öldürüp kazana atarlar.

Dirilmediğini görünce çılgına dönerler ve yurtlarından sürülürler. Iason'la beraber sefere katılan Pelias'ın oğlu Acastus, krallığı ele geçirince, ilk iş olarak Iason'la Medeia'yı Iolkos'tan kovar. Iason ile Medeia Korinthos'a giderler. Iason ve Medeia Korinthos'ta uzun yıllar mutluluk içinde yaşarlar. İki de çocukları olur. Korinthos kralı Kreon başta olmak üzere, halk onlara çok iyi davrandılarsa da bir süre sonra, halkın bitmek bilmeyen büyücülük isteklerinin başlarına felaket getireceğinden korkarak Medeia'yı uzaklaştırmak çarelerini arar. Zaten, Iason da korkunç karısından bıkmışa benzer; Kreon'un kızı Kreusa ile aşk yaşar. Medeia'yı boşamaya ve onu Kolkhis'e geri göndermeye kalkar. O sırada büyücü kadın Medeia ömrünün en korkunç suçunu işler; Kreusa'ya sözde düğün hediyesi olarak bir elbise gönderir, kız onu giyer giymez yanmaya başlar, bu işler olup biterken Iason'dan olan iki oğlunu boğar ve babalarına ölülerini gösterir. Bundan sonra atası Heli-

6 Iason Altın Post'u alırken M.Ö. yaklaşık 470-460'a tarihlenen kırmızı figürlü bir antik Yunan vazosu, Metropolitan Müzesi, NewYork.
7 Medeia'dan Kreusa'ya hediyeler Apulai bölgesinden M.Ö. 390'lara ait kırmızı figürlü bir krater, Louvre müzesi, Paris.

8 Iason, Pelias'a Altın Post'u verirken, M. Ö. 340-330 tarihli kırmızı figürlü Apulian bir kalyx-krater, Louvre müzesi, Paris.

os'un kendisine gönderdiği bir uçan arabayla Atina'ya uçar, orada kral Aigeus'un sarayına yerleşir. Aigeus'a kendisiyle evlenirse çocuk doğuracağını söyler. Bu sırada yıllar sonra savaşçı Theseus, bilmeden babası Aiegeus'in sarayına gelir. Theseus'un kralın oğlu olduğunu ve tahta göz diktiğini anlayan Medeia, onu öldürmeyi planlar.²⁸ Medeia, bir şölen esnasında şarabına zehir koyar. Theseus, eti kesmek için bir zamanlar babası Aigeus'un kılıcını çıkarınca babası oğlunu tanır ve Theseus tam içmek üzereyken, elinden şarabı alır. Daha sonra Medeia ve çocukları, Aigeus tarafından Atina'dan da sürülür. Medeia'nın Kolkhis'e döndüğü ve daha birçok serüvenlerden sonra babası Aietes'le barıştığı bazı efsanelerde anlatılır. Bazı kaynaklara göre ise, Kutsal Adalar'a gittiği, orada Troia Savaşı'nın kahramanlarından Akhil-leus ile evlendiği söylenir.

Iason'un sonu

Iason'a gelince; iyice yaşlanan Iason Argo'yu karaya oturttuğu Korinth Adası'na geri döner. Kendisine hiç bakmayan Iason sefil bir şekilde Argo'nun gölgesinde miskince oturarak yıllarca gelen geçene anlatır yaşadığı serüvenleri. Bir gün, geminin önündeki pruva kısmı çürüyerek başına düşer ve ezilerek ölür. Daha sonraları Zeus, yıldızları tekrar düzenleyerek Argo'yu bir burç olacak şekilde yıldızların arasına yerleştirir.²⁹

Sonuç

Sir Isaac Newton'un Argonot seferi ile ilgili ilginç bir tespiti vardır. Newton, Zodyak ile Argonot seferi arasında bir ilişkinin varlığına dikkat çeken ilk kişidir. Belki de anlatılan bu efsane, Aleksandria'da Zodyak işaretlerinin tesiri altında kalmıştır. Phriksos koçu; Aietes boğaları; Dioskurlar tanrısal ikizleri; Rhea aslanı; Alkinoos teraziyi; Aigina sucuları; Herakles okçuyu; Medeia bakireyi; keçi de Lemnos Adası'nda yaşanan aşk kaçamaklarını anlatır şekilde şehveti temsil ediyor olabilir. Mısır'a özgü olan Zodyak işaretlerinin de kullanılmasıyla, eksik olan öğeler de yerlerini bulmuştur. Yılan akrebe, yeniden dirilişin simgesi olan bokböceği de yengece karşılık gelmekteydi.³⁰

Binlerce yıl önce, efsanevi Altın Post'u aramak için Yunanistan'dan yola çıkıp Doğu Karadeniz kıyılarına, günümüz Gürcistan sınırları içinde olduğu bilinen Kolkhis'e ulaşan Argonotlar'ın bu ünlü mitolojik gemisi geçtiğimiz yıllarda basında da yer aldı; 2006 yılının Kasım ayında Moskova'da onbeşincisi düzenlenen Karadeniz Ekonomik İşbirliği toplantısında, KEİ üyesi ülkeler arasında KEİ çevre yolu kurulması projesi resmen kararlaştırıldı. KEİ Genel Sekreterliğini elinde bulunduran Yunanistan, bir önerge vererek Çevre Yolu'nun adının 'Argonotlar' olmasını istedi ancak Türk Heyeti buna itiraz etti. Ayrıca, Haziran 2007'de yapılan KEİ liderler zirvesinde sırasında da, Yunanistan Argonotlar'ın seferini gerçekleştirdiği mitolojik gemi Argo'nun motorsuz, elli beş kürekli sembolik benzerinin İstanbul'dan suya indirilerek Karadeniz'e açılmasını önerdi. Ancak, Türk Dışişleri Bakanlığı güvenlik gerekçelerinden dolayı bu öneriyi de reddetti.³¹

9 Medea ve Pelias tasvirli bir antik Yunan vazosu, M. Ö. yaklaşık 470. British Müzesi, Londra.

10 Medea'nın oğullarından birini öldürüş sahnesi. Kumae'de ele geçen (kyme) M.Ö. yaklaşık 330 tarihli kırmızı figürlü bir amfora, Louvre müzesi, Paris.

DİPNOTLAR

- 1 *Dolmabahçe Sarayı*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul: 2005, s. 10.
- 2 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul: 1972, s. 64.
- 3 *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, C. I, s. 643.
- 4 *Meydan Larousse Ansiklopedisi*, C. I, s. 644.
- 5 Murat Uraz, *Küçük Mitoloji Yunan-Roma*, C. I, Ankara: 1962, s. 27
- 6 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul: 1972, s. 64.
- 7 *The Dictionary Of Classical Mythology*, Pierre Grimal, (Çev. A. R. Maxwell-Hyslop), London: 1985, s. 53.
- 8 *World Mythology*, (Editör: Roy Willis), London: 1993, s. 154.
- 9 Edith Hamilton, *Mitologya*, (Çev. Ülkü Tamer) Varlık Yayınları, İstanbul: 2008, s. 82, 83.
- 10 Alexander S. Murray, *Who's Who In Mythology*, Studio Editions, London: 1990, s. 271.
- 11 Edith Hamilton, *Mitologya*, (Çev. Ülkü Tamer) Varlık Yayınları, İstanbul: 2008, s. 83, 84.
- 12 Bazı kaynaklar, 'elli küreklilik olarak inşa edilen bu gemiyi yapılan ilk gemi olarak gösterirler'. *World Mythology*, (Editör: Roy Willis), London: 1993, s. 154.
- 13 *The Dictionary Of Classical Mythology*, Pierre Grimal, (Çev. A. R. Maxwell-Hyslop), London: 1985, s. 55.
- 14 Edith Hamilton, *Mitologya*, (Çev. Ülkü Tamer) Varlık Yayınları, İstanbul: 2008, s. 84.
- 15 Murray S. Alexander, *Who's Who In Mythology*, Studio Editions, London: 1990, s. 273.
- 16 Orphic (Orfe) sözcüğü efsanevi bir şair-şarkıcı-filozof ve ruhsal kişi olan "Orpheus" adından gelir. Orphic ruhsal öğretisinin Tanrısı, Yunanistan'a; kuzeyden, Trakya'dan gelmiş olan Dionysius'tur.
- 17 *The Dictionary Of Classical Mythology*, Pierre Grimal, (Çev. A. R. Maxwell-Hyslop), London: 1985, s. 55, 56.
- 18 Nympheler, (Türkçe 'nımf', 'nimf' olarak da bilinir) Yunan mitolojisinde yeri ve denizi dolduran sayısız çokluştaki dişi, tanrısal varlıklardır. Ölümsüz değillerdir ama tanrılar gibi ambrosia ile beslendiklerinden çok uzun yıllar yaşarlar ve hep genç ve güzel kalırlar. Doğurganlık ve zariflik simgesidirler. Mitlerde genellikle güzellikleri yüzünden başlarından geçenler anlatılır ve genel olarak bu perilerin güzelliğine vurgu yapılır.
- 19 Turhan Yörükkan, *Yunan Mitolojisi'nde Aşk*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara: 2000, s. 119.
- 20 *The Dictionary Of Classical Mythology*, Pierre Grimal, (Çev. A. R. Maxwell-Hyslop), London: 1985, s. 55, 56.
- 21 'Herakles ile Hylas arasındaki benzer türden ilişkilere Yunan mitolojisinde sık rastlanır; Eros, erkeğin erkeğe olan aşkının da tanrısıdır. Herakles, Argonotlar seferine katılırken aşık olduğu Theiodamas'ın oğlunu, yakışıklı Hylas'ı yanında götürmüştür. Bilindiği kadarıyla, Troia Savaşı'nın ünlü kahramanlarının hemen hepsinin karıları veya odalıkları yanlarındadır; onların pek çoğu için böyle bir dedikodu bugüne kadar duyulmamıştır. Homoseksüelliğe, her türlü aşk ilişkisine duyulan bu ilgi, bu halkın doğuştan bir eğilimi olarak mı mitosa ve sanata yansımıştır; yoksa edebiyatta, felsefede ve plastik sanatlarda olgunlaşmış kabul edilebilir bir hale geldikten sonra mı halka örneklik etmeye başlamıştır kesin olarak bilinmemektedir. Kesin olarak bilinen bir şey varsa, M.Ö. 6. yüzyıldan bu yana eski Yunan halkının belirgin bir özelliği haline gelmiş olmasıdır'. Yörükkan, Turhan., *Yunan Mitolojisi'nde Aşk*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara: 2000, s. 267.
- 22 Edith Hamilton, *Mitologya*, (Çev. Ülkü Tamer) Varlık Yayınları, 2008, İstanbul, s. 85.
- 23 *The Dictionary Of Classical Mythology*, Pierre Grimal, (Çev. A. R. Maxwell-Hyslop), London: 1985, s. 56
- 24 'Phineus, Boreas'ın kızı, Cleopatra'nın kocasıydı. Karısını boşadıktan sonra aldığı kadın, Cleopatra'dan olan iki çocuğunu, cinsel ilişkiye girmesi doğru olmayan yakın akrabalarıyla ilişkide bulunmakla suçladı. Babaları da kadının sözüne kanarak oğullarını öldürmeye kalktı. Ama Boreas, masum torunlarını koruyarak, Phineus'u kör etti. Phineus kör olduktan sonra teselli bulması için tanrılar ona geleceği görme hünerini öğretmişlerdi'. Sinanoğlu, Haşim Nüşet., *Grek ve Roma Mitolojisi*, Ankara: 1931, s. 113.
- 25 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul: 1972, s. 65.
- 26 'Styks', bir nymphe olup Okeanos ile Thetis'in kızıdır; Ölüler Ülkesi'ne nehir olmuştur. Tanrılar onun adı üzerine ant içerler. Andına vefasızlık eden tanrı bir yıl boyunca nektar ve ambrosiadan yoksun bırakılır, dokuz yıl boyunca da tanrılar arasında kovulurdu. Estin, Colette & Laporte, Hélène, *Yunan ve Roma Mitolojisi*, (Çev. Musa Eran) Tubitak, Ankara: 2002, s. 172.
- 27 Edith Hamilton, *Mitologya*, (Çev. Ülkü Tamer) Varlık Yayınları, İstanbul: 2008, s. 85, 87.
- 28 Azra Erhat, *Mitoloji Sözlüğü*, Remzi Kitapevi, İstanbul: 1972, s. 65-67.
- 29 *World Mythology*, (Editör: Roy Willis), London: 1993, s. 153.
- 30 Robert Graves, *Yunan Mitleri*, (Çev. Uğur Akpur), Say Yayınları, İstanbul: 2004, s. 766.
- 31 <http://www.milliyet.com.tr/2006/11/03/guncel/axgun02.html>

Osmanlı'da Kahve Kültürü ve Sunumu

Ayça Özer DEMİRLİ* - Nurten ÖZTÜRK**

*Bir Yemen dilberi mahbub-ı cibandır kahve
Bir siyah cemalli esmerce civandır kahve
Vehbi*

Kahvenin Keşfi

Tarih boyunca yemek sonrası keyfin simgesi, sohbetin arkadaşı olan kahve; kokusu, tadı ve verdiği canlılık ile “mürde cisme can katan” (ölyüye can veren) olarak kabul görmüş ve insanoğlu için vazgeçilmez bir içecek olmuştur. Türkler ise kahveye kavrulması, pişirilmesi ve renkli sunumu ile ayrı bir kimlik kazandırarak onu “bais-i cem’i arifan” (İrfan sahiplerin toplanma sebebi) konumuna getirmişlerdir.

Kahvenin anayurdunun Güney Etiyopya (Habeşistan) olduğu pek çok tarihçinin ortak görüşüdür. Kahve sözcüğünün kökeninin, keşfedildiği yer olan Etiyopya’nın Kaffa bölgesinden geldiği rivayet edilmekte; Arapça’da bazı kaynaklara göre “kahwa”, “keyif veren bir içecek”, bazılarına göre ise “rayiha” yani koku anlamına gelmektedir.¹

Kahve bitkisinin Afrika’da çok eski çağlardan beri yetiştiği, 1000’li yıllarda bölgedeki yerli halkın kahve tanelerinden elde ettikleri un ile ekmek yaptıkları bilinmektedir.² Kahvenin yaklaşık 5 yüzyıl kadar yiyecek maddesi olarak kullanılmasından sonra içecek olarak keşfi ile ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerden biri Khaldi adlı bir çobanın keçilerinin bir ağacın kırmızı meyvelerini yedikten sonra dinçleştiklerini ve canlandıklarını görünce kendisinin de bunlardan yemesi ve kaynatıp suyunu içerek çevresindekileri buna alıştırması üzerinedir. Rivayetlerden en yaygın olanı ise kahveyi Şazeli tarikatı lideri Şeyh Ali Bin Ömer Şazeli’nin

1

1 “Bir fincan kahvenin kırk yıl hatırı var” yazılı kahve fincanı, İBB Şehir Müzesi Env. No. 4165.

* (MA) Tekstil Seksiyonu Sorumlusu, TBMM Milli Saraylar.

** (MA) Dışişleri Bakanlığı, Ankara.

ilk kez içecek olarak kullandığını söyleyen Tarihçi Ahmed'e aittir; Moka kentindeki tekkesinden kovularak Kuh-ı Esvab'a sürülen derviş aç ve susuz kalınca bölgede bulduğu kahve ağacının tanelerini kaynatarak suyunu içmiş ve üç gün sadece bu suyla yaşamını sürdürmüş, onu aramaya gelenlerin de bu sudan içerek yakalandıkları hastalıktan kurtulmaları sayesinde su şifalı sayılmış, haber Moka'da kısa sürede yayılmıştır.³ Günümüzde Cezayir'de kahveye "şazeliye" denmesi de bu rivayetin diğerlerine göre daha çok kabul gördüğünü kanıtlamaktadır.⁴ Şeyh Şazeli kahvecilerin piri olarak kabul edilmiş, Osmanlı'nın son dönemlerine kadar İstanbul'da kahve satan dükkanlarda "Ya Hazreti Şeyh Şazeli" yazılı levhalar yer almıştır.

Kahve Etiyopya'da ortaya çıkmasına karşın tüm dünyaya Yemen'den yayılmıştır. Sufilerin zikir sırasında uyanık ve zinde kalmak için içtikleri kahve, isminden hareketle toplumun sosyal ve kültürel ilişkilerini yönlendiren "kahve evlerini" doğurmuştur.

Kahvehanelerin Gelişim Süreci

Kahvenin içecek olarak yaygınlaşmaya başlaması insanların bir araya gelip toplu olarak kahve içtiği mekanların da ortaya çıkmasını sağlamış ve 1510 yılında Mekte'de bir cami yanında ilk kahvehane açılmıştır.⁵ Bunu izleyen yıllarda da toplumsal yaşamın önemli bir parçasını oluşturan kahvehaneler genellikle cami yakınlarında kurulmuştur. Her yıl Mekke ve Medine'ye giden hacılar ve Mısır'a uğrayan ticaret kervanları sayesinde de bu hoş içimli, güzel kokulu yeni içecek Osmanlı İmparatorluğu topraklarının hemen her yerine yayılmıştır.

Osmanlı vakanüvisi İbrahim Peçevi, 1554 yılında, biri Halepli Hakem adında bir esnaf ile Şamlı Şems adında bir kibarın İstanbul'da Tahtakale semtinde açtıkları birer büyük dükkanda kahve satmaya başladıklarından bahsetmiştir.⁶ 1582 yılında ise Sultan III. Murad'ın oğlu Şehzade Mehmet'in görkemli sünnet düğününü konu alan Surname-i Humayun'da bir araba üzerinde kurulmuş, dört bir yanı fincanlarla süslü bir kahvehane içerisinde "bir fincanı bir filoriye değer" diyerek ve şiirler

okuyarak geçiş yapan kahveci esnafı ve zarif müşterileri betimlenmiştir.⁷ Keyiflerine düşkün bazı kişiler özellikle okur yazar takımından birçok büyük kimse burada biraraya gelmeye ve toplantılar düzenlemeye başlamış, halkın ilgisinin büyük olduğu bu kahvehaneler sayesinde başka semtlerde de yeni kahvehaneler açılmıştır. "Mekteb-i irfan", "mecma-i zürefa" gibi isimler verilen kahvehaneler; soh-

2 Surname-i Humayun'dan kahveci esnafı geçişi.

bet etmek, kitap okumak, satranç, dama, tavla gibi oyunlar oynanan mekanlar haline gelmiş, müdavimleri genellikle öğrenciler, kadılar, müderrisler gibi seçkin kişiler olmuştur.⁸

Halkın sosyalleşme sürecini başlatan kahvehaneler, politik konuşma ve eleştirilerin de ana mekanı olması sebebi ile 16. yüzyıl sonlarından itibaren bir dizi yasaklama süreci yaşamıştır. Kanuni döneminin Şeyhülislamı Ebussuud Efendi'nin kömürleşecek derecede kavrulan yiyeceklerin haram olduğuna dair verdiği fetva ile ilk yasak başlamıştır. Kahve yasağının en şiddetli olduğu yıllarda bile, kahve gizli yaşamını sürdürmüştü, bu gerçek karşısında Hazine menfaati gerekçe gösterilerek kahve satılan tahmishanelerden vergi alınmış ve kahve yasak olmaktan çıkartılmıştır.⁹

İstanbul'da 17. yüzyılın ikinci yarısında askerlerin ekonomik hayatın farklı alanlarında istihdam edilmesi ile esnaf yeniçeriler çoğunlukla kahveci esnafı arasında yer almıştır. Yeniçeri ocağında sevilip sayılan ve çevresi olanlar tarafından işletilen kahvehanelerin kapısına kahveci mensubu olduğu ocağın armasını asmıştır.¹⁰

Aşıklar, Karagöz ve meddahlar ile halka hizmet veren Semaî kahvehaneleri ise 1826 yılından sonra görülmeye başlamıştır. Ramazan ayı boyunca açık olan bu çalgılı kahvehaneler eğlencelerinin yanısıra gösteri düzenine uygun hale getirilerek süslenen iç dekorasyonları ile de halk arasında ün salmıştır.

Her semtte bulunan mahalle kahvehaneleri sosyal dayanışma ve yardımlaşma kulüpleri gibi çalışır buralarda, ihtilafa düşenler barıştırılır, ihtiyaç sahibi için para toplanır, mahalleden yetişen gençlere iş bulunurdu. Ayrıca kahvehanelerin kendilerine ayrılan bir köşesinde bulunan berberler mahalleliyi ve ileri gelenleri tıraş ederdi.

Kahvehanede, kahvenin gelmesini beklemek istemeyen ve daha uygun fiyatlı kahve içmek isteyen tiryakiler ise pazar yerlerinde, cami meydanlarında, parklarda omuzlarında seyyar kahve ocağıyla kahve satan çoğunlukla yaşlı seyyar kahvecilere rağbet ederlerdi.¹¹

Zaman içerisinde, havuzlu, şirvanlı, geniş ve aydınlık eski büyük kahvehaneler ile uğur sayılan kanarya kuşlarıyla ünlü, yeniçeri nişanlı, Bektaşî levhalı, zengin dekorasyonlu yeniçeri kahvehanelerinin yokluğu; tulumbacılar, hamallar, mavnacılar,

3 Yeniçeri kahvehanesi.

4 Seyyar kahve satıcısı.

5 Mahalle kahvehanesi.

seyisler gibi birçok mesleğe ve sanat koluna ait esnaf kahvehaneleri ve mahalle kahvehanelerinin varlığı ile unutuldu.

Tanzimat sonrası toplum hayatında yaşanan değişimler sonucu yaygınlaşan gazete zevki ile kahvehanelerin bir bölümü kıraathane adını aldı. 1857'de Divanyolu üzerinde açılan ilk kıraathane olan Sarafim¹² ile başlayan kıraathaneler varlığını Pera'da Avrupa tarzı döşenmiş, duvarları aynalı, masalı ve iskemleli yeni kahvehaneler ile sürdürmüştür.¹³

Avrupa'da Kahve

Avrupa'da kahvenin tanınması, sevilmesi ve moda olması Türkler sayesinde olsa da kahve Avrupa'ya daha önceleri gezginler ve tacirler tarafından götürülmüştür. Kahveyi farklı pişiren Türkler, kendilerine özgü Türk kahvesini Paris ve Viyana'ya tanıtır sevdirmişlerdir.

1615 yılında ise Avrupa'da ticari üstünlüklerini devam ettirmek isteyen Venedik'li tüccarlar tarafından ilk olarak Arap ülkelerinden Avrupa'ya kahve getirilmiş ve 1645'te tüm ülkeye yayılmıştır. 1637'de İngiltere'de, 1644'te Marsilya'da yaygınlaşan kahve, hemen ardından 1669'da Sultan IV. Mehmet tarafından Fransa Kralı XIV. Louis nezdine gönderdiği Türk elçisi Süleyman Ağa tarafından Paris'e tanıtılmıştır. Elçinin Şark usulü döşeli evinde ağırlanan Paris sosyetesini için kahve vazgeçilmez bir içecek olmuş, entelektüel faaliyetlerin merkezi haline gelen kahvehaneler de ardı ardına Paris sokaklarını donatmıştır.¹⁴

Viyana 1683 yılında, II. Viyana kuşatması sonrası Osmanlı ordularının şehri terk ederken bıraktıkları eşyalar arasında yer alan kahve ile tanışmıştır. Viyana kahvehanelerinin ünü sınırlarını aşarak diğer ülkeler tarafından da örnek alınmıştır. Kahvenin Avrupa şehirlerine girmesi ayrı hikayelerin sonucunda olsa da kahvehaneler dünyanın her yerinde sosyal yaşamın vazgeçilmez mekanı, kahve ise entelektüel sohbetlere eşlik eden en önemli içecek ve her kültürdeki sanatçılar ile ünlülerin en sevdiği ortak içecek olmuştur.

Ünlü Kahve Tiryakileri

Kimyacıların, kokusunda 500 kadar birbirinden farklı madde saptadıkları kahve, yazılı ve sözlü edebiyata, müziğe ve resimlere konu olmuştur. Ünlü besteci, Johann Sebastian Bach 1734 yılında kahve tutkunu bir kız ve babasının öyküsünü anlatan "Kahve Kantatı" adlı operayı bestelemiştir.¹⁵

Kahve tutkunu olan diğer yabancı ünlü isimler arasında Madame de Pompadour, Victor Hugo, Dumas, Molière, André Gide ve Honoré de Balzac gibi isimler öncelikle sayılabilir.¹⁶

Osmanlı Padişahları arasında da Sultan II. Abdülhamid kahveye olan düşkünlüğü ve kendine özgü kahve içme tarzıyla tanınmıştır, kızı Ayşe Osmanoğlu "Babam Abdülhamid" adlı eserinde Sultan Abdülhamid'in kahve alışkanlığını ve içme tarzını şöyle anlatmaktadır:

"Babam kahveyi pek severdi. Fakat yalnız Yemen kahvesi kullanırdı. Yemeklerden sonra kahve içtiği gibi, arada da ayrıca altı yedi defa içerdi. Kendi emektarlarından, şehzadeliğinden beri kahvesini pişiren Halil Efendi kahveci başı idi. Babamın mizacını öğrenmişti. Kahvesi ne koyu, ne de açık ve sade olarak pişirilirdi. Halil Efendi nöbet odasının yanındaki kahve ocağı denilen yerde oturur, emir beklerdi. Kahveci başı beyaz eldiven giyer ve kahveyi öyle pişirirdi. Pişirdiği kahveyi Harem kapısına ka-

dar kendi getirir, zili çalar, nöbetçi hazinedarın eline teslim ederdi. Kahve tepsi, babamın annesi Tirimüjgan Kadın'ın yadigarı küçük altın bir tepsi olup üzerine gümmüş bir cezve ve iki tane porselen beyaz fincan konurdu. Fincanlarda babamın markası vardı. Babam birinci fincanı içtikten sonra ikinciyi diğer fincanla içerdi. Kahveyi sigarayla birlikte ve ağır yudumlarla içerdi. Annemle beraber içtikleri vakit aynı fincanlardan bir çift daha getirirlerdi.”¹⁷

Osmanlı Sarayı ve devlet ricali tarafından en gösterişli şekilde yaşanan kahve gelenekleri, toplum tarafından da benimsenmiş ve kahve kültürü ile ilgili yayınlar da gündelik hayatın bir parçası olmuştur. Dönemin en çok okunan fotoğraflı dergilerinden Şehbal'in 1912 tarihli 55. sayısında yer alan Kitapname adlı bölümünde tanıtılan yeni kitaplar arasında kahve falı ile ilgili “Kahve Telvesiyle Keşf-i İstikbal” adlı bir kitap bulunmakta, Floran Garniye tarafından yazılan 14 sayfalık bu eserin Ragıp Rıfki Bey tarafından tercüme edildiği anlatılmakta ve kitaptan okuyucu şu şekilde haberdar edilmektedir:

“İlm-i serair (gizli şeyler) kütüphanesi külliyyatının birincisini teşkil eden ve 14 sayfa ile 8 şekilli bir levhadan mürekkebe olan bu risaleyi Floran Garniye'nin eserinden Ragıp Rıfki Bey tercüme etmiştir. 1330 sene-i hicriyesinde Şems matbaasında tab' ve ikbal kütüphanesi tarafından neşr olunmuştur. (Fiyatı 1 kuruş)”¹⁸

Dolmabahçe Sarayı Kahve Ocakları

Osmanlı Sarayları'nda, servis edilmesini kolaylaştırdıkları için kişiye özel dairelerin yakınlarında bulunan kahve ocaklarının varlığı Batı kültürü ile Doğu kültürünün bir arada yaşandığı Dolmabahçe Sarayı'nda da devam ettirilmiştir. Geçmişten gelen bu eski kültürün Dolmabahçe Sarayı'ndaki uzantısı Harem bölümü 60 no'lu koridorda bulunan kahve ocağı olmuştur.¹⁹ Geçmişte kahve ocağı olarak Saray'a hizmet veren Selamlık bodrumu 72 no'lu oda günümüzde de aynı işlevini sürdürmektedir. Hasbahçe ile Kuşluk arasında, ortası fiskiyeli havuzlu bahçe bu mekanın önüne geldiğinden dolayı “kahve ocağı bahçesi”²⁰ olarak adlandırılmıştır.

Kahvenin Hazırlanışı

*Cehennem Gibi Siyah,
Ölüm Gibi Güçlü,
Aşk Gibi Tatlı Kahve*

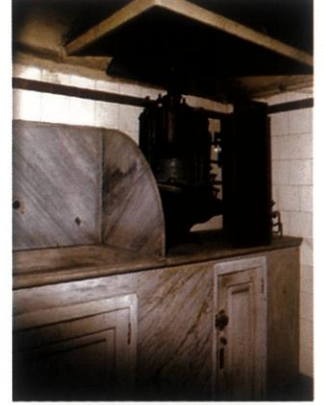
Osmanlı İmparatorluğu'nda toplumun ileri gelen devlet adamları, orta sınıf ve halk tabakası tarafından benimsenmiş olan kahve alışkanlığı, kahvenin öğütülüp, pişirilmesini ve sunumunu sağlayan pek çok araç ve gerecin de icat edilmesini sağlamıştır.

Kahvenin hazırlanma sürecinin başlangıcı olan kavurma işlemlerinde kepçeye benzeyen, madeni, sapları çoğunlukla dekoratif süslü kahve kavurma tavası kullanılırdı. Kahve kavrulduktan sonra o devrin zevkine göre oymalarla dekore edilmiş ahşap kaplarda havalandırılarak soğutulurdu. Havan veya dibeklerde öğütülen kahvenin en iyisi olduğuna inanılsa da, kahve öğütmek için üstüvani (silindirik) el değirmeni ve yer değirmenleri de kullanılmıştır. Üzeri dekoratif olarak kıymetli taşlarla süslenen, ayetler ve güzel sözler kazılan bu el değirmenleri tamamen Türklere özgü bir buluş olup, merkezden imparatorluk eyaletlerine yayılmıştır.²¹

6 Dolmabahçe Sarayı Harem
Bölümü 60 no'lu koridordaki
kahve ocağı.

7 Kahve Soğutucusu,
İBB Şehir Müzesi Env. No. 3762.

8 Kahve Değirmeni,
İBB Şehir Müzesi Env. No. 3757.

6

7

8

9

Bu değirmenler, öğütme mekanizmasının yer aldığı madeni kapaklı ahşap gövdeden oluşan üst kısım ve çekilmiş kahvenin toplandığı madeni hazneli alt kısımdan oluşurdu. Öğütme mekanizmasının bulunduğu ahşap kısım; yatay, düşey veya verev boğumlar ve bunların arasında ince bilezikler meydana getiren işlemler ile süslenir, daha sade modellerde ise sadece halka şeklinde süslemeler yer alırdı. Bilezik ve halkalarla süslü boğumlarda mozaik tekniğinde işlenmiş, zernişan denilen ve çok ince pirinç şeritlerle çevrelenmiş, içleri kemikten kesilmiş altıgen veya altı köşeli yıldızlarla süslü rozetçikler bulunmaktaydı. Bu rozetlerin araları toplu iğne kalınlığında pirinç çiviler ile süslüydü.

Öğütülen kahvenin toplandığı alt kısım ise genellikle sitilize edilmiş bitkisel süslemeler ve geometrik motifli bordürler ile bezenmiş, bazı değirmenlerde ise kahve ile ilgili mani veya kasidelerden bölümler yer almıştır.²² Yer değirmenlerinin ise hareket etmemeleri için gövdelerine bitişik, üzerine minder koyup oturulacak dil şeklinde tahtaları vardı.²³

10

Öğütülen kahvenin saklandığı çoğunlukla iki gözlü ahşap kutuların bir gözüne kahve diğer gözüne şeker konulur ve kahvenin kokusunun kaybolmaması için kutular kapaklı olurdu. Saklama kutularının dışında, kahvenin muhafazası için deri ve sert kumaştan yapılmış keseler de kullanılmıştır.

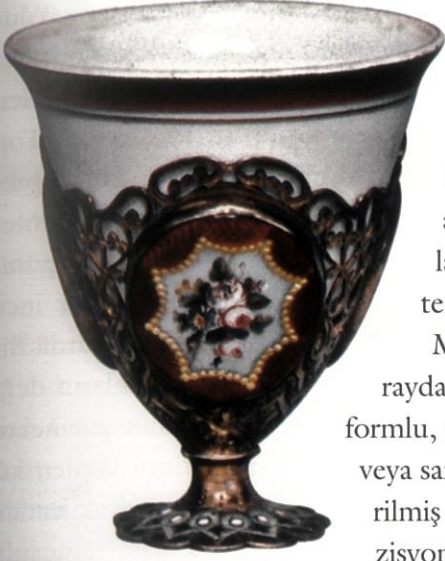
Kahvenin suyla kaynatılarak pişirildiği cezvelerin dip kısımları daha geniş ve sapları uzun tutulmuş, tamamen madeni olan cezvelerin hemen hepsinde süsleme kullanılmış, bazen kapakları ajurlu olarak da dekore edilmiştir.²⁴

Kahve Sunumunun Ögeleri

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda kahve sunum töreni sitil puşidesi, sitil takımı, kahve fincanları ve zarflar marifeti ile yapılmıştır. Gümüş, tombak, bakır ya da pirinçten yapılmış olan sitil takımının ana parçasını sitil leğeni oluştururdu. Kenarlarına takılan üç zincir yardımıyla askıya alınıp taşınan sitil leğenin, ortasındaki çukura küllü ateş konur, içinde kahve olan ve ibriğe benzeyen sitil güğümü bunun üzerine konularak kahvenin soğuması sağlanırdı. Tombak ve gümüş sitil takımları en makbul olanlardı, sitil takımının madenin kalitesi ailenin varlık derecesini gösterirdi.²⁵

Kahve ikram sunumlarında sitil takımına uygun bir sitil puşidesi de kullanılırdı. Gelen misafirin ve günün önemine göre sitil puşideleri kullanılmış ve bir anlamda bu örtü misafirin kimliğini açıklamıştır. Kız çeyizlerine sitil puşidesi koymak gelenektendi, erkek ailesi de, sitil örtüsüne uygun bir kahve sitil takımı alırdı.²⁶ Sital puşideleri devlet ricalinin her kademesindeki ailelerin kızlarının çeyizlerinde ve Sultan çeyizlerinde en gösterişli halleri ile yerlerini almıştır.

Sitil puşideleri genellikle bir metre çapında, yuvarlak, üzeri silme ve ortası göbek işlemeli, kenarları sim saçak ya da sim harçlı örtülerdir. Örtüler çoğunlukla ipek, ipek kadife, ya da atlastan yapılmıştır. İpek astarlı puşidelerin koyu kırmızı, mor, leylak, lacivert, bordo, mavi ve yeşil renkli olanları tercih edilmiştir.

Milli Saraylar Koleksiyonu'nda bulunan ve Sarayda kullanılmış olan sitil puşideleri, yuvarlak formulu, altın metal veya gümüş metal iplik ile dival veya sarma işlemeli ve pul işi ve inci ile hareketlendirilmiş örtülerdir. Bu örtülerde çoğunlukla kompozisyon, kıvrım dallar arasından çıkan çiçeklerden oluşur. İşlemeler, stilize formlarda natüralist bir yak-

laşım ile tasvir edilmişlerdir.²⁷

Şair, bestekar ve yazar Leyla Saz, Münire Sultan'ın çeyizinde bulunan kahve örtülerini, "al kadife üzerine sırmalı, incili, ortası elmaslı, kenarı tirtil saçaklı kahve örtüsü, kahverengi atlas üzerine sarı sırma ile kahve ağacı resmi işlenmiş kenarı saçaklı kahve örtüsü. Bir kahve örtüsü daha vardı ki, ona hayran olmuştum. Bugün bile görsem gözlerimi ondan ayıramam. Bu örtünün mavisini üzerine güneş, fakat alam-i sema gibi yol yol renkli pullarla işlenmiş, kenarında kendi renginde ki çakıl ibrişim saçığın uçlarına renkli pullarla gayet küçük, düğme gibi konmuştu. O kadar güzeldi ki, o örtüyü tutmak için insanın kahveci olacağı gelirdi."²⁸ diyerek anlatır.

Kahve sunum törenlerinde binbir emekle hazırlanmış kahveyi misafirle buluşturan kahve fincanları, bir bakıma misafire hürmetin simgesiydi. Osmanlı'da, 16. yüzyıldan itibaren Çin porseleni, İznik ve Kütahya çinilerinden imal edilmiş kulpsuz ve zarfsız fincanlar kullanılmış, 17. yüzyılın başlarından itibaren ise zarflı fincanlar kullanılmıştır. Altın, gümüş, pirinç, bakır gibi madenlerden; firuze, akik, yeşim, kantaşı, yıldıztaşı ve lapis lazuli gibi değerli taşlardan; abanoz, kuka, ödağacı gibi sert ve hoş kokulu ağaçlar ile porselen, bağa, fildişi ya da boynuz gibi maddelerden yapılan "fincan zarfı" adında ki muhafazalarla sunulmuştur.

Tombak, mine, kabartma, oyma, mihlama, savat ve telkari gibi çok çeşitli süsleme teknikleri ile üzeri mihlama, sıvama gibi yöntemlerle akik, firuze, elmas gibi değerli taşlarla bezenen fincan zarfları, hem sunuma bir zerafet katmakta, hem de sunum yapan ve içen kişinin elinin yanmasını önlemekteydi. Osmanlı toplumundaki gündelik yaşam, gelenek ve göreneklerini anılarında anlatan Abdülaziz Bey, 19. yüzyılda kullanılan, içine ufak boyda mızık konmuş, kahve içildiği zaman altındaki düğmesi çevrilip kurulan ve elde tutulduğu sırada mızık çalan murassa ve mineli kahve fincan zarflarının da varlığından bahseder.²⁹

9 Kahve Saklama Kutusu,

İBB Şehir Müzesi Env. No. 110.

10 Sitil Puşidesi ve detayı,

MS Koleksiyonu Env. No. 39-155.

11 Zarflı Fincan,

MS Koleksiyonu Env. No. 37-1153.

12 Zarflı Fincan,

MS Koleksiyonu Env. No. 37-516.

13 Amberli Kahve Fincanı,

İBB Şehir Müzesi Env. No. 3865.

12

13

14

15

14 AH inisiyalli kahve fincanı,
MS Koleksiyonu Env. No. 37-671.

15 Refia Sultan yazılı zarflı
kahve fincanı

MS Koleksiyonu
Env. No. 47-199-208.

16 Sital Puşidesi,
MS Koleksiyonu Env. No. 39-154.

17 "Kahve sunumu yapan çerkez
Kızı" Verjin Serviçen; bu tablo 1867
Uluslararası Paris sergisinde Osmanlı
Pavyonunda sergilenmiştir.

II. Abdülhamid'in emriyle kurulan Yıldız Fabrika-ı Hümayunu'nda üretilen porselenler içerisinde kahve fincanları önemli bir yer tutmaktadır.

Osmanlı Sarayı'nda kullanılan Avrupa ve Yıldız porseleninden fincanların üzerlerinde bitkisel bezemelerin yanısıra manzara resmi ve portre de kullanılmıştır. Özel sipariş ve çoğunlukla yabancı elçiler vasıtası ile hediye edilen fincan takımlarının bazılarında kullanan kişinin inisiyali, tuğrası ya da isminin yazılı olduğu da görülmektedir. Milli Saraylar Koleksiyonunda yer alan Sultan II. Abdülhamid inisiyali ve Refia Sultan yazılı fincanlar bunlara örnek oluşturmaktadır.

Osmanlı'da Kahve Sunumu

Sultan Saraylarında, devlet ricalinin konaklarında, orta halli devlet memurlarının ve esnafın evinde, kısaca Osmanlının gündelik yaşamında içtiği kahve özel günlerde de seremoni eşliğinde misafirlere sunulan en önemli ikramlardan biridir.

Kahvecibaşı

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda vezir, paşa gibi devlet adamlarının, Şeyhülislam, tarikat şeyhi gibi din adamlarının ve toplumun ileri gelenlerinin konaklarında hizmet eden vazifeliler arasında Kahvecibaşı Ağa da bulunurdu.

"Hane sahibinin kahvesini bizzat kendi pişirip verir, konağa gelen vezir ve ileri ge-

18. ve 19. yüzyıllarda ise Avrupa ve Yıldız porseleninden fincanlar kullanılmaya başlanmış, ilk kulplu fincanlar Avrupa porselenlerinde görülmüştür. İstanbul'da Topthane işi lüleci çamurundan yapılan kulplu fincanlar ilk yerli üretimlerdir.³⁰ Gerek kaynaklar, gerekse günümüze kadar gelen koleksiyonlar incelendiğinde çeşitli boyut ve formlarda fincanların üretilmiş olduğunu ve bunların değişik isimlere sahip olduğunu görmekteyiz. "Bülbül fincanı" adı verilen küçük boyutlu fincanlar, tiryakiler için üretilen büyük boy "kallavi" fincanlar ve "paşa fincanı", "hatai" gibi fincan çeşitleri bunların bazılarıdır.³¹ Kahvesini özel bir lezzet ve kokuyla içmek isteyenler ise dibine vidalanmış, metalden küçük bir sepetin içerisine karanfil, kakule, gibi bitkiler ya da menekşe ve yasemin gibi çiçekler konulan "amberli fincan"ları tercih etmiştir.

Osmanlı Dönemi'nde konuklara ikram edilen vazgeçilmez içeceklerin başında gelen kahvenin sunulduğu fincanların kuşkusuz en güzelleri Saray için üretilmiştir. Osmanlı pazarı için üretilmiş Avrupa'nın seçkin markalı Fransız Sevres, Limoges fabrikalarının porselen kahve fincanları Osmanlı Sarayı ve özel konukları için kullanılmıştır.

II. Abdülhamid'in emriyle kurulan Yıldız Fabrika-ı Hümayunu'nda üretilen porselenler içerisinde kahve fincanları önemli bir yer tutmaktadır.

Osmanlı Sarayı'nda kullanılan Avrupa ve Yıldız porseleninden fincanların üzerlerinde bitkisel bezemelerin yanısıra manzara resmi ve portre de kullanılmıştır. Özel sipariş ve çoğunlukla yabancı elçiler vasıtası ile hediye edilen fincan takımlarının bazılarında kullanan kişinin inisiyali, tuğrası ya da isminin yazılı olduğu da görülmektedir. Milli Saraylar Koleksiyonunda yer alan Sultan II. Abdülhamid inisiyali ve Refia Sultan yazılı fincanlar bunlara örnek oluşturmaktadır.

Osmanlı'da Kahve Sunumu

Sultan Saraylarında, devlet ricalinin konaklarında, orta halli devlet memurlarının ve esnafın evinde, kısaca Osmanlının gündelik yaşamında içtiği kahve özel günlerde de seremoni eşliğinde misafirlere sunulan en önemli ikramlardan biridir.

Kahvecibaşı

19. yüzyıl Osmanlı toplumunda vezir, paşa gibi devlet adamlarının, Şeyhülislam, tarikat şeyhi gibi din adamlarının ve toplumun ileri gelenlerinin konaklarında hizmet eden vazifeliler arasında Kahvecibaşı Ağa da bulunurdu.

"Hane sahibinin kahvesini bizzat kendi pişirip verir, konağa gelen vezir ve ileri ge-

lenlere yine kahveleri kendi götürürdü. Ev sahibinin kahvesini nezareti altında kavurtur, dövdürür, içersine münasip kakule koyar, ona mahsus olan kavanozlarda saklar, kahve ocağına ait takımların çok kıymetli olanlarını kendi dolabında kilit altında tutardı. Çok kıymetli zarf ve fincanlarla sırmalı pek çok kahve örtüsü, müzeyyen kahve tepsileri bu dolapta saklanırdı.³³²

Kahve alışkanlığı ve töreni, toplumun yol göstericisi, en üst hiyerarşik kurumu ve karar mercii olan Osmanlı Sarayı tarafından da uygulanmış, Saray teşkilatında “kahvecibaşı” makamı ihdas edilmiş ve bu göreve güvenilir ve becerikli kişiler atanmıştır. Ayşe Osmanoğlu anılarında, Sultan Abdülhamit’in şehzadeliginden beri kahvesini pişiren ve mizacını öğrenmiş olan Kahvecibaşı Halil Efendi’nin görevi damadına bırakmak için Padişah’tan izin istediğinden ve kahve içme tarzını yeni kahvecibaşı damadı Ali Efendi’ye öğrettiğinden bahseder.³³ Ayrıca Sarayın Harem Dairesinde, Kadın Efendilerin de ayrı kahvecibaşısı bulunurdu.

Kahve Sunumu

Kahveyi çiçek ve bitkilerle lezzetlendirip renklendiren, bir yudum acı kahve için bir kültür geliştiren Osmanlı toplumu, kahve sunumunu ve içimini farklı seremonilerle zenginleştirmiştir. Adet olduğu üzere misafirlere kahveden evvel tatlı ikram edilir, tatlı olarak da reçeller, koyu olan tatlılar veya çevirmeler sunulurdu. Abdülaziz Bey de anılarında devlet ileri gelenlerini ziyaret eden ulemaya kahve ile billur bir tabak içerisinde bayat ve yumuşak peynir şekeri ikram edildiğinden bahseder.^{34*} Tatlı ikramı için özel yapılmış takımlar kullanılır; tatlı konulan kapaklı kaseler, su bardakları, kaşıklık ve küçük tatlı kaşıklarından oluşan bu takımlar kristal, gümüş ve porselen gibi değerli malzemelerden imal edilirdi.³⁵

Kahve sunum töreni çoğunlukla üç genç kız tarafından yapılırdı. Birinci görevli kahve tepsinini ve sitil takımının ayrılmaz parçası sitil puşidesi denilen kahve örtüsünü, ikincisi ise sitil takımını taşırdı. Üçüncü kızın sağ elinde işli beyaz bir yağlık bulunurdu. İçerisinde zarflı fincanlar bulunan kahve tepsinini taşıyan görevli, sitil puşidesini de bu tepsinin önüne gerek tutardı.

16

17

18 Erkek Kahvecilerin fotoğrafı.

bürümcük gömlek olurdu. Ayaklarında işlemeli terlikler bulunurdu.

Sabiha Tansuğ, “İstanbul’da Kahve İkram Töreni” adlı makalesinde, tarihçi Reşat Ekrem Koçu’nun konakların selamlığında erkeklere yapılan kahve ikram töreninden bahsettiğini nakleder. Bu töreni, ayaklarında kırmızı ipek şalvar belinde kuşak bulunan üzerinde açık yeşil mintan ve sırmalı kadife cepken, ayaklarında kırmızı pabuç giyinmiş ve fesli iki delikanlının yaptığını anlatır. Kahve sunumu sırasında elinde içi boş, zarflı fincanlarla dolu tepsi taşıyan görevli sitil örtüsünü ikiye katlayıp sol omzunun üzerine atar, ikinci kişi de elinde sitil takımını taşırdı. Konuklara selam verilerek törene başlanır, sitili taşıyan görevli sol eline sitili, sağ eline kahve güğümünü alarak tepsi üzerindeki boş fincanları doldururdu. Kahve tepsisini taşıyan görevli, misafirlere sıra ile kahveyi tutardı. Servis yapan görevlinin omzundaki kadife sitilin altın saçakları bir o yana bir bu yana sallanır ve puşidenin hareketli altın saçakları göz kamaştırırdı. İki delikanlı da nezaket, yakışıklılık, giyim ve hareketleriyle hemen dikkati çekerdi.³⁷

Erkeklerin kahve ikram törenini o günlerde olduğu gibi bizlere yaşatan Abdülaziz Bey de töreni “*Kibar konaklarında kahveyi getirenlerden tepsiyi tutan adam, omzuna atlas veya kadife kumaş üzerine sırma ve pul veya ipekle işlenmiş, yuvarlak, etrafına sırma yahut sim saçak çevrilmiş bir örtü atarak kahve içilinceye kadar karşıda ayakta durur. Kahve getirenlerin diğeri ise yine kübera adetine göre elinde üç zincire asılı, kahve cezvesi koymaya mahsus, gümüşten veya madenden mamul kase şeklindeki sitili tutar*” şeklinde anlatır.³⁸

Osmanlı Sarayı’nda da kahve ikram merasimine önem verilir ve bu tören sırasında

Tepsinin önünden sarkan sitil puşidesi, servis yapan kişinin önünde bir önlük gibi durur ve ihtişamlı işlemleri ile sunuma görsel bir zenginlik katardı. Servis yapmakla görevli kız tepside fincanları alır, yağlık bulunan eliyle sitildeki güğümden kahveyi fincanlara boşaltır, sonra güğümü sitile bırakarak sol elindeki dolu fincanı ya iki parmağıyla kavrayarak takdim eder ya da sağ elinin üzerine yerleştirip sol elini göğüs altına getirerek yürür ve konuklara zarif bir şekilde kahveyi sunar. Kahve sunumunu yapanlar misafirlerin en yaşlısından servise başlar, kahve tepsisini tutan ile servis yapan iki kişi önde yer alır, sitili tutan görevli kız ise biraz arkada kalırdı. İkram bitince fincanlar toplanır, sunum yapanlar bir araya gelerek başlarıyla konukları selamlar ve geri geri odadan çıkarlardı. İyi bir eğitim aldıkları belli olan kızlar servis sırasındaki sükunetli, nazik hal ve tavırlarını görkemli kahve sunum töreninin sonuna kadar sürdürürlerdi.³⁶ Kahve sunumunda bulunan kızlar renkli canfes şalvar ve üçetek giyer, içlerinde ise kenarları iğne oyalı, ince ipek

sitil, fincan, zarf ve puşidelerin en ihtişamlı olanları kullanılırdı. Kahve ikramından ve kahve takımlarından sorumlu kahveci usta, misafir şayanı hüürmet ise bizzat kahveyi kendisi ikram ederdi. Sarayda Sultan hocalığı yapmış Safiye Ünüvar, anılarında sarayda kahve takdimini “*Reiselerine kahveci usta adı verilir. Sırmalı incili ve ortası turtul ile işlenmiş, etrafı saçaklı yuvarlak kahve örtüsü vardır. Bir taraftan biraz büküp iki saraylı avuçları içine dikkatlice sıkıştırırlar diğer büyük kısmı ön tarafa sarkacaktır. Tuttukları altın veya gümüş tepsideki zarflardan birini alır fincanı yerleştirir. Yine kahveci kızlardan birinin tuttuğu gümüş veya altın zincirlerle asılmış ayaklı leğen şeklindeki sıcak kıvılcımlı küilde hareketini muhafaza eden kapaklı güğümlerden kahveyi fincana koyup bizzat kahveci usta takdim eder. Hasılı zarif ve terbiyeli Çerkez kızlarının iki parmakla kahve takdim etmeleri görenleri hayran bırakırdı.*”³⁹ şeklinde anlatmaktadır.

Leyla Saz ise anılarında; Padişaha kahve sunum töreninde kahveci ustanın ipek, etrafı sırma işlemeli salta giydiğini başındaki fesinin kenarına sardığı yemenisinin üzerine ustalık alameti olarak kabak çiçeği şeklinde bir elmas iğne taktığını ve Padişaha kahve sunumunu Kahveci Ustanın bizzat kendisinin yaptığını anlatır.⁴⁰ Ayşe Osmanoğlu, Saray’da yapılan kahve sunum töreninde sitil puşidesini, fincanların bulunduğu tepsiyi ve sitil takımını kahveci kalfaların taşıdığını kahveci ustanın da bu merasime refakat ederek bir yanlışlık olmamasını sağladığını anılarında nakleder.⁴¹

Misafire kahve ikramı o günün mahiyetine göre anlam kazanmakta, Osmanlı Sarayı’na gelen yabancı konuklara da verilen davetlerden sonra kahve ikramı yapılmakta idi. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri’ndeki belgelerde; 1878 yılında Saray’a gelen Grandük’ün içtiği kahveyi çok beğenmesi ve bunu büyük bir övgüyle anlatması üzerine; Padişah kendisine bir miktar kahve göndermeye karar vermiş, ancak kahve tek başına gönderilemeyeceğinden bu hediye bir kahve takımı eklenmesi kararı alınmıştır. 29 Mart 1878 tarihli Mabeyn Başkatibi Ali Fuad Bey’in imzasını taşıyan bu iradede, evvela kahve takımı zarflarının gümüş veya altın ile tezyi-

19 Gümüş Sital Takımı,
Mili Saraylar Koleksiyonu,
Env. No. 37-900.

ni Padişahın kudretini yeterli derecede gösteremeyeceğinden mücevherle kaplanması kararı alınmış; ancak daha sonra Grandük Salı günü döneceği için, mücevherle tezyin işi yetişmeyeceğinden, Padişah tarafından kahve takımının sade olarak hediye edilmesi görüşünün tercih edildiği yer almaktadır.⁴²

Aynı konu ile ilgili 30 Mart 1878 tarihli tezkirede de, Grandük ülkesine döndükten sonra “Şark usûlünde” zarflı bir kahve takımının gönderilmesinin artık bir karara bağlandığı anlaşılmaktadır. Bu belgede Padişahın Grandüke hediye etmek istediği eşyanın muhtevasına dair daha ayrıntılı bilgilere rastlamaktayız: Oniki adet altın zarf ve bu zarfları içerisine alacak büyüklükte altın bir kahve tepsisi, şekerdenlik, emzikli çay ibriği, sırma üzerine inci işlemeli kahve örtüsü ve içerisine toz kahve konulmak üzere altından bir kahve kutusu ve bir adet altın kaşık imal ettirilip hazırlanarak hepsinin altın çemberli palasandır (pelesenk) ağacından yapılmış, süslemeli bir çekmece içerisine konularak hediye edilmesinin uygun olacağı belirtilmektedir.⁴³

Arşiv belgelerinde; Saray’da ikram edilen Türk Kahvesini beğenen ve öven Grandük’ün ismi zikredilmemiştir, ancak bahsi geçen kişinin 1878 yılında Ayastefanos Anlaşması sonrası İstanbul’a gelen Rus Grandükü II. Nikola olması muhtemeldir. Sultan II. Abdülhamid anılarında ülkenin içinde bulunduğu durumdan dolayı oldukça hüznü bir şekilde Beylerbeyi Sarayı’nda Grandük’ü ağırladığını anlatır. Padişah’ın üzgün bir ruh halinde iken, içtiği kahveyi beğendiğini ifade eden misafirine kahve ile birlikte zarflı kahve fincan takımı ile kahve sunumunda kullanılan tepsi, kahve örtüsü, ibrik gibi eşyaları da hediye etmeyi düşünmesi Türk misafirperverliğinin açık bir örneğidir.

Keşfi efsanelere konu olan, insanlara dinçlik ve mutluluk vermesinden dolayı ünü kulaktan kulağa yayılan güzel kokulu siyah inci; insanları bir araya getirip dostlukları pekiştiren sohbetlerin bahanesi olmuştur. Ağır ağır içilebilmesinden dolayı genç kızların görücüye çıktıklarında ikram ettikleri kahve, içimi kısa ancak hatırı uzun süren tek içecektir.

Kahve kültürü, Osmanlı toplumunun yüzyıllardır devam eden ve bizlerin hâlâ günümüzde uyguladığı adet ve törenlerden yalnızca biridir. Zamanın ve koşulların değişimi doğal olarak geçmişten gelen bu kültürün de farklılaşmasına sebep olmuştur. Gündelik hayatın alışkanlıkları arasında bulunan ve hâlâ özel günlerin de vazgeçilmez ikramı olan kahve, o eski ayrıntılı sunum törenini yitirmiş olsa da manevi anlamından hiçbir şey kaybetmemiştir.

* Peynir Şekeri; kaynatılmış şeker ağdasının çekilerek yapıldığı parlak beyaz renkte şeker. Hava ile temasında matlaşıp, kuru ve kolay dağılan bir kıvam alan şekere, bayat peynir şekeri denilir, bu kıvamı daha çok sevilirdi.

DİPNOTLAR

- 1 Taha Toros, *Kahvenin Öyküsü*, İletişim Yayınları, İstanbul: 1998, s. 11.
- 2 Deniz Gürsoy, *Sohbetin Bahanesi Kahve*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul: 2005, s. 19.
- 3 D’Ohsson, “Kahveye Dair”, *Ehli Keyfin Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2004, s. 72.
- 4 Deniz Gürsoy, *age*, s. 20.
- 5 Ralph S.Hattox, *Kahve ve Kahvehaneler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1998, s. 65.
- 6 Peçevi İbrahim Efendi, *Peçevi Taribi I*, (Haz. Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1981, s. 258.
- 7 Nurhan Atasoy, *1582 Surname-i Humayun Düşün Kitabı*, Koçbank Yayınları, İstanbul: 1997, s. 120
- 8 Talat Mümtaz Yaman, “Türkiye’de Kahve ve Kahvehaneler”, *Ehlikeyfin Kitabı*, Kitabevi Yayınları,

İstanbul: 2004, s. 8.

- 9 Taha Toros, *age*, s. 33-37.
- 10 Ahmet Yaşar, "18. yüzyılda Eyüp Kahvehaneleri", *Eyüp Sultan Sempozyumu VIII*, İstanbul, s. 265.
- 11 Süheyl Ünver, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler'den" *Ehlikeyfin Kitabı*, İstanbul, Kitabevi Yayınları, s. 149.
- 12 Ahmet Yaşar, "Osmanlı Kahvehaneleri: Sivil Eğitim Kurumları", *Çerçeve*, İstanbul: 2005, s. 31.
- 13 Vediha Dökmeçi, Hale Çıracı, *Tarihsel Gelişim Sürecinde Beyoğlu*, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları, İstanbul: 1990, s. 47, 48.
- 14 Taha Toros, *age*, s. 43, 44.
- 15 Mary Banks, Christine Mc Fadden, Catherine Atkinson, *The World Encyclopedia of Coffee*, Lorenz Books, London: 1999, s. 39.
- 16 Taha Toros, *age*, s. 17.
- 17 Ayşe Osmanoğlu, *Babam Sultan Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul: 1986, s. 32.
- 18 *Şehbal*, S. 55, 28 Haziran 1912, s. 140.
- 19 Nurhan Atasoy, "Dolmabahçe Sarayı ve Eski Türk Gelenekleri", *MS 4*, İstanbul: 2007, s. 19.
- 20 Yasemin Acaralap, "Dolmabahçe Sarayı Peyzajı ve Geçmişten Günümüze Değişimi", *MS 4*, İstanbul: 2007, s. 109.
- 21 Sabahattin Türkoğlu, "Türk Kahvesi Araç ve Gereçleri", *İlgi*, Yaz 1997, S. 89, s. 23, 24.
- 22 Yılmaz Önge, "Bir Grup Çok Süslü Kahve Değirmeni", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. V, Maddi Kültür, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 45, Ankara: 1983, s. 155-160.
- 23 A. Süheyl Ünver, *Ressam Ali Rıza Bey'e Göre Yarım Asır Önce Kahvehanelerimiz ve Eşyası*, Sanat Yayınları:1, Ankara: 1967, s. 36.
- 24 Sabahattin Türkoğlu, *age*, s. 25.
- 25 Sabiha Tansuğ, "Türk Kahvesi'nde Sitil Takımı", *Antika*, 1986, S. 12, s. 7.
- 26 Sabiha Tansuğ, "Türk Kahvesi Töreni", *Türkiyemiz*, S. 46, Akbank, İstanbul: Haziran 1985, s. 9.
- 27 Ayça Özer Demirli, *Sandıklarda Saklı Saray Yaşamı*, Milli Saraylar Yayınları, İstanbul: 2006, s. 100.
- 28 Leyla Saz, *Harem'in İçyüzü*, İstanbul: 1974, s. 166.
- 29 Abdülaziz Bey, Abdülazi İbn Cemaleddin, *Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2002, s. 211.
- 30 Sabahattin Türkoğlu, *age*, s. 26.
- 31 Emine Bilirgen, "Osmanlı Saray Hazinesi'den Fincan Zarfları", *Antik Dekor*, Antik A.Ş. S. 72, İstanbul, s. 94-100.
- 32 Abdülaziz Bey, *age*, s. 179-180.
- 33 Ayşe Osmanoğlu, *age*, s. 32.
- 34 Abdülaziz Bey, *age*, s. 267.
- 35 Priscilla Mary Işın, *Gülbeşeker Türk Tatlıları Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2008, s. 137
- 36 Sabiha Tansuğ, "Eski İstanbul'da Kahve İkram Töreni", *Ehli Keyfin Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2004, s. 77-82.
- 37 *age*, s. 81, 82.
- 38 Abdülaziz Bey, *age*, s. 211.
- 39 Safiye Ünüvar, *Saray Hatıralarım*, Çağaloğlu Yayınevi, İstanbul: 1964, s. 82.
- 40 Leyla Saz, *age*, s. 162.
- 41 Ayşe Osmanoğlu, *age*, s. 88.
- 42 BOA.Y.EE., 42/205.
- 43 BOA.Y.EE., 43/1.

KAYNAKÇA

- Abdülaziz Bey, *Osmanlı Adet Merasim ve Tabirleri*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 2002.
- AÇIKGÖZ, Namık, *Kahvename*, Akçağ Yayınları, İstanbul: 1999.
- ATASOY, Nurhan, *1582 Surname-i Humayun Düğün Kitabı*, Koçbank Yayınları, İstanbul: 1997.
- BANKS, Mary, Mc Fadden, Christine, Atkinson Catherine, *The World Encyclopedia of Coffee*, Lorenz Books, London: 1999.
- BİRSEL, Salah, *Kahveler Kitabı*, Koza Yayınları, İstanbul: 1975.
- BİLİRGEN, Emine, "Osmanlı Saray Hazinesinden Fincan Zarfları", *Antik Dekor*, S. 72, Antik A.Ş., İstanbul: 2002.
- D'Ohnsonn, "Kahveye Dair", *Ehlikeyfin Kitabı*, Haz. Fatih Tıgılı, Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2004.
- ERGENE, Celal, "Ahşap Gövdeli Kahve Değirmenleri", *Antika Dergisi*, S. 12.

- EVREN, Burçak, *Osmanlı'da Esnaf ve Örgütleri*, Ray Sigorta, İstanbul: 1997.
- GÜLSÜN, Hakan, "Haliç Kahvehaneleri", *Yapı Dergisi*, Yem Yayınları, İstanbul: Aralık 2000, S. 229.
- GÜRSOY, Deniz, *Sohbetin Bahanesi Kahve*, Oğlak Yayıncılık, İstanbul: 2005.
- HATTOX, Ralph, RALPH, S., HATTOX, S., *Kahve ve Kahvehaneler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1998.
- HEISE, Ulla, *Coffee and Coffee Houses*, Schiffer Publishing.
- IŞIN, Ekrem, "Bir İçecekten Daha Fazla: Kahve ve Kahvehanelerin Toplumsal Tarihi", *Tanede Saklı Keyif, Kahve*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: Ocak 2001.
- IŞIN, Ekrem, "Sohbet Mekanı Olarak Kahvehaneler", *Soframız Nur, Hanemiz Mamur, Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, Kitap Yayınevi, İstanbul: 2006.
- IŞIN, Priscilla Mary, *Gülbeşeker Türk Tatlıları Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2008.
- KAFADAR, Cemal, *Kahve, Kahvehane ve Gecenin Fethi, Yemen'den İstanbul'a, İstanbul'dan Londra'ya Modernitenin Doğuşu Hikayesine Bir Katkı* İSAM Konferansı.
- KIRLI, Cengiz, *The Struggle over Space Coffehouses of Ottoman: 1780-1845*, Binghamton University State University of New York, (Doktora tezi), İstanbul: 2000.
- KOÇU, Reşat Ekrem, "Yeniçeri Kahveleri", *Ehlikeyfîn Kitabı*, (Haz.: Fatih Tıǧlı), Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2004.
- KUŞOĞLU, M. Zeki, "Osmanlı'da Fincan Zarfları", *Antika Dergisi*, S. 29.
- KÜRKMAN, Garo, *Armenian Painters in the Ottoman Empire 1600-1923*. Vol. II, Matusalem Publications, İstanbul: 2004.
- OSMANOĞLU, Ayşe, *Babam Abdülhamid*, Selçuk Yayınları, İstanbul: 1986.
- ÖNGE, Yılmaz, "Bir Grup Çok Süslü Kahve Değirmeni", *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C. V, Maddi Kültür, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları: 45, Ankara: 1983.
- ÖZER, Demirli, Ayça, *Sandıklarda Saklı Saray Yaşamı*, Milli Saraylar Yayınları, İstanbul: 2006.
- ÖZTÜRK, Serdar, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Kahvehane ve İktidar (1930-1945)*, Kırmızı Yayınları, İstanbul: 2005.
- PEÇEVİ, İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I*, (Haz.: Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara: 1981.
- SAKAOĞLU, Necdet, Akbayar Nuri, "Kahvehaneler" *Osmanlı Dünyasından Yansımalar*, Denizbank, Creative Yayıncılık, İstanbul: 2000.
- SAZ, Leyla, *Harem'in İçyüzü*, İstanbul: 1974.
- TANSUĞ, Sabiha, "Türk Kahvesi Töreni" *Türkiyemiz*, S. 46, Akbank, İstanbul: 1985
- TANSUĞ, Sabiha, "Türk Kahvesinde Sıtıl Takımı", *Antika Dergisi*, S. 12.
- TOROS, Taha, *Kahvenin Öyküsü*, İletişim Yayınları, İstanbul: 1998.
- TÜRKOĞLU, Sabahattin, "Türk Kahvesi Araç ve Gereçleri", *İlgi Dergisi*, S. 89, Shell Company of Turkey, İstanbul: 1997.
- ÜNÜVAR, Safiye, *Saray Hatıralarım*, Çağaloğlu Yayınevi, İstanbul: 1964.
- ÜNVER, A. Süheyl, *Ressam Ali Rıza Bey'e Göre Yarım Asır Önce Kahvehanelerimiz ve Eşyası*, Sanat Yayınları:1, Ankara: 1967.
- ÜNVER, A. Süheyl, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler"den, *Ehlikeyfîn Kitabı*, (Haz.: Fatih Tıǧlı), Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2004.
- Van Mour Jean Baptiste, M. de Ferriol, *Recueil de ant estampes: representant differentes nations du levant tires sur les tableaux peints d'apres nature en 1707 et 1708*, Yayın-Matbaacılık, İstanbul: 1979.
- YAMAN, Talat Mümtaz, "Türkiye'de Kahve ve Kahvehaneler", *Ehlikeyfîn Kitabı*, (Haz.: Fatih Tıǧlı), Kitabevi Yayınları, İstanbul: 2004.
- YAŞAR, Ahmet, "18. yüzyılda Eyüp Kahvehaneleri", *Eyüp Sultan Sempozyumu VIII*, İstanbul.
- YAŞAR, Ahmet, "Osmanlı Kahvehaneleri: Sivil Eğitim Kurumları", *Çerçeve*, İstanbul: 2005.
- ŞEHBAL Dergisi, S. 55, 15 Haziran 1328 (M. 1912).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Esas Evrakı.
- www.ico.org

Mimar Seyfi Arkan ve Cumhuriyet Dönemi Mimarlığında Özgün Bir Örnek Olarak Florya Atatürk Deniz Köşkü

Dr. Şule YUM*

Seyfi Arkan ve Mimarlık Süreci

1903 yılında İstanbul'da doğan Mimar Seyfi Arkan I. Ulusal Mimarlık dönemi sonrası gelişen Uluslararası Mimarlık Akımının ülke içindeki temsilcisi olarak Cumhuriyet döneminin önemli simalarındandır. Batı'daki gelişmelere koşut tasarımlar yapan Seyfi Arkan 1928 yılında Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nin Vedat Tek Atölyesi'nden birincilikle mezun olmuştur.¹ Maarif Vekaleti tarafından aynı yılın birincileri arasından seçilerek Avrupa'ya gönderilen Arkan, Berlin Mimarlık Okulu'na girerek ünlü mimar Prof. Hans Poelzig'in yanında yetişmiştir. 1928-1933 yılları arasında Berlin Yüksek Teknik Okulu'nun Mimarlık Bölümü'ne devam ettiği sırada hocası Hans Poelzig'in ofisinde de çalışmıştır. Poelzig o yıllarda Avrupa'nın gündeminde olan Ekspresyonist akımın kurucuları arasındadır. Seyfi Arkan Poelzig tarafından beğenilmiş ve takdir görmüştür. Poelzig, Arkan hakkındaki düşüncelerini "fevkalade teknik bilgi ve pek iyi derecede sanat duygusuna sahip" gibi övgü dolu sözler ile ifade etmiştir.²

1933 yılında yurda dönen Seyfi Arkan o tarihten itibaren Güzel Sanatlar Akademisi Şehircilik hocası ve serbest mimar olarak hizmet vermiştir. Aynı yıl, 1933 yılında Çankaya Hariciye Köşkü özel yarışmasını kazanarak Türkiye'nin bir dizi çağ-

1 Mimar Seyfi Arkan Levent'teki evinin bahçesinde.

*Müze Araştırmacısı, TBMM Milli Saraylar.

27 Teşrin-i evvel (Ekim) 1929 tarihli Vakıf Gazetesi Haberi.

3 "Seyfi Arkan ve Eserleri 1933-1956" isimli kitapçığın ilk sayfasında Seyfi Arkan'ın kızının isminin ve "Arkan" soyadının Atatürk tarafından verildiği belirtilmektedir.

Tahsile gidece genç mimarımız

Tahsil için Avrupaya gönderilmek üzere Güzel sanatlar Akademisindeki mimarlık müsabakasına giren üç gençten mimar Seyfi Beyin eseri muvaffakiyet kazanmıştır.

Mimar Seyfi B. Vedat Beyin güzide talebelerinden olup dört senedenberi İnşaat idareti fenniyesinde çalışmakta idi. Kendisini tebrik ederiz.

daş binasına imza atmıştır. Hariciye Köşkü'nden başka sırası ile kazandığı konkur- lar arasında aşağıdaki binalar yer almaktadır. Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti bina- sı, Ankara-Bakanlıklar (Uluslararası yarışma) dördüncülük, 1934-1935; Florya Atatürk Deniz Köşkü, İstanbul; birincilik (özel yarışma) 1934-1935; Sümerbank Umum Müdürlük binası, Ankara-Ulus Meydanı, (Uluslararası yarışma), birinci- lik, 1935-1936; İller Bankası Umum Müdürlük binası, Ankara-Bankalar Cad., (Uluslararası yarışma) birincilik 1936-1937; Tahran ve Şimranda Kışlık ve Yazlık Türkiye Büyük Elçilik binaları ve iç tefrişatı, (Özel yarışma), birincilik, 1937-1938;

İstanbul (Gare Maritime) Yolcu Salonu (Uluslararası yarışma), birincilik, 1938-1939.³ Bunlardan başka üstünde durulması ge- reken bir başka bilgi de, cumhuriyet tarihinin üçüncü binası olan ve günümüzde kullanılan TBMM binası ile ilgilidir. Anka- ra'da yapılmasına karar verilen bu yeni bina için açılan yarışma- da 14 proje içinden Arkan'ın projesi dördüncülük kazanmıştır.

Arkan, Çağdaş Türkiye'nin yetiştirdiği en önemli tasarımcılardan biri ve Modernist mekânın içle dışı bütünleştirmeyi öngö- ren karmaşık yapısını kavrayan tek Türk Modernist mimarı ola- rak kabul edilmektedir⁴. Seyfi Arkan, Clemens Holzmeister'in çağdaşı bir mimar olarak Ankara'da inşa ettiği yapılardan sonra, İstanbul'da ilk yapısını gerçekleştirmiş, 1933-1938 yılları arasın- da hem devlet hem de özel sektör için tasarladığı birçok projenin yapımını üstlenmiştir. Arkan'ın 1933 yılında⁵ Dr. İhsan Sami Ga- ran için İstanbul Suadiye'de fonksiyonist-rasyonalist mimarlık anlayışı doğrultusunda yaptığı villa, yurda döndükten sonra ta- sarladığı bilinen şehrin ilk modern mimarlık örnekleri arasında yer almıştır. Suadiye Bağdat Caddesinde inşa edilen ve - o günün

ATATÜRK

1933 de Almanya'dan tahsilden dö- nen Seyfi Arkan Çankaya Hariciye Köş- kü (hususî müsabakasını) kazanması ile projelerini arz etmek üzere Cumhurreisli- ği Köşküne çağırılmış ve Atatürk'ün hu- zuruna ilk defa kabul edilmiştir.

Köşkün inşaatından memnun ka- lan Atatürk Seyfi Arkan'ın hususî mi- marı olarak, Florya Deniz Köşkü, Umu- mî Kâtiplik, Yâverlik Köşkleri, Çanka- ya Camlı Köşk vesair yapılarla vazife- lendirmiştir.

Atatürk, Florya Deniz Köşkü ve müstemilâtının bittiği günlerde dünyaya gelen Seyfi Arkan'ın kızına (isim) ver- miş ve kendisine de (Arkan) soyadını el yazıları ve imzaları ile ithaf etmiştir.

Atatürk'ü Seyfi Arkan büyüklük saygı ve derin sevgi ile anar.

Florya Deniz Köşkünün İnşaatı esnasında Atatürk incelemeler yaparken (Seyfi Arkan arka plânda görülmektedir.)

tramvay durağında- geniş bir bahçe içinde 155 m² bir alanı kaplayan binanın Flor-ya Atatürk Köşk'ünde olduğu gibi, Arkan tarafından adeta doğadan maksimum yararlanmak amacı ile geniş teraslı olarak tasarlandığı gözden kaçmamaktadır. Ancak başka bir yayında "Dr. İhsan Sami Evi"nin yapım tarihi 1937 yılı olarak verilmesine karşın herhangi bir kaynak gösterilmemiştir⁶.

Çankaya Hariciye Köşkü Yarışması'nda ise (1933-1934) yabancı mimarlar ile aynı platformda yarışan Seyfi Arkan, bu yarışmadan birincilik ödülü olarak çıkmış ve bu ödül Arkan'ı Atatürk'ün özel mimarı konumuna getirmiştir. Atatürk daha sonra "Seyfi Bey"e Arkan soyadını vererek onu onurlandırmıştır⁷. "Arkan" soyadı ile ilgili bir başka bilgi de; Köşk'ün çok hızlı çalışılarak teslim edilmesinden çok memnun kalan Atatürk'ün memnuniyetini aşağıdaki sözlerle ifade ettiğini öğreniyoruz: "Güzel Sanatlar Akademisi'ne verdiğimiz emeğin en güzel mahsulünü topluyoruz; elele çalışmanın en güzel örneğini verdiniz" gibi benzer övgü dolu sözler ile Yüksek Mimar Seyfi Arkan'ı takdir ederek kendisine "Arkan" soyadını uygun görmüştür⁸. Seyfi Arkan daha sonra tasarladığı değişik projelerle birincilik ödülleri kazanmış olsa da bu projelerden bir kısmı uygulanmamıştır. Örneğin, Sümerbank binası için yapılan ve birincilik kazanan proje böyle uygulanmamış bir projedir. Öte yandan Türk ve yabancı 18 mimarın katıldığı Ankara Belediyeler Bankası Proje Yarışması'na, "Sur" rumuzu ile katılan Arkan yine birincilik kazanmıştır. Prof. Ernst Egli'nin de içinde olduğu jüri tarafından birinci seçilen proje, Ankara Opera Binası'nın etkisini kuvvetlendirmek için civarındaki yapıların düz ve sade olmasını ön planda tutan bir anlayışın söz konusu olduğunu göstermektedir. "Sur"rumuzu 1935'de Atatürk tarafından Arkan'ın asıl adı "Hoşyar" olan kızına isim olarak verilmiştir⁹.

Uluslararası Mimarlık Akımının Temsilcisi olarak Seyfi Arkan

Atatürk'ün çevresinde olan ve o yıllarda öne çıkan iki tasarımcıdan biri mimar Seyfi Arkan, diğeri ise Sedat Hakkı Eldem'dir. Eldem'in Atatürk ile tanışma ve onu tanıma fırsatı bulunca, Atatürk'ün çağdaş mimariye olan ilgisini ve aynı zamanda Türk mimarisi hakkındaki görüşlerini ayrıntılı olarak öğrendiğini anlıyoruz¹⁰. Ata'nın bu görüşlerini Eldem 1935 yılında Büyükkada'da yaptırılması düşünülen ve ön projelerini kendisinin hazırladığı Atatürk Köşkü'nün tasarım aşamasından çok daha önce, 1926 yılında Ankara Ziraat Bankası şantiyesinde stajyer öğrenci olarak çalıştığı dönemde öğrendiğini aşağıdaki sözlerle aktarmaktadır: "Korumuz Gazi ile olan tanışmam ve Atatürk'ün, öğrenebildiğim kadar, mimari ve öncelikle modern Türk Mimarisi hakkındaki görüşlerini açıklamaktır. Bu fırsat bana 1935 senesinde Ankara olayından 8 sene sonra verilmişti. Konu gene Atatürk Köşkü idi. Fakat bu sefer yer İstanbul'du. Daha doğrusu İstanbul'un içi değil dışı tercih edilmiş, Büyükkada Dil denilen dar ve uzun yarımada seçilmişti ve mimarı da ben olmuştum." Projeleri arzetmek üzere Cumhurreisliği Köşkü'ne çağrılarak ilk kez kabul edilen Eldem, "Revaçta olan" kübik mimariye karşı olduğunu, sunduğu projede rölövesini yaptığı Köprülü Yalısı'ndan "büyük ölçüde" yararlanmaktan çe-

Türk mimari S.
Arkan'ın
Kızının adı
"Sur" dır.
6/7/VIII/1935
K. Atatürk
(*) İktidardaki meymenet,
Şans, Şerare, Talih

4 Atatürk'ün elyazısı ile yazılmış olan belgede Seyfi Arkan'ın kızının ismi Sur; "ikbal, kader, meymenet, şans, şerare, talih" anlamına gelmektedir.

kinmediğini ve aynı zamanda projeyi III. Osman Köşkü'nün düzenini de göz önünde tutarak tasarladığını bildirmektedir. Ata'nın hazırlanan taslağı görmesinden hemen sonra, cephe ve planların üzerine *"Araştırma yerindedir, bu yolda çalışmalara devam edilsin. Özel karakter aransın, tekrar görecekğim"* sözlerinden Ata'nın inşa edilecek olan yeni köşkte özgün bir mimarlık anlayışının öne çıkmasını tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bu çalışma sırasında Atatürk'ün mimari seçiminin ve beğenisinin modern mimari doğrultusunda olduğunu öğrenen Eldem *"Gazi modern olmayan her türlü mimariden saçak, çatı ve bele kubbeden nefret ederdi; mimari üslup ve karakter araştırma girişimlerini hemen keşfederdi"* sözleriyle dile getirmektedir. Görüşme sonunda Ata proje ile ilgili notların altına *"belirli ve bariz bir şekilde"* imzasını atar ve elini uzatarak Eldem'e teşekkür eder. Eldem daha sonra projeyi tamamlar ve binanın maketini yapar, ancak bu proje hiçbir zaman uygulanmaz ve *"iş olduğu gibi"* kalır. *"Ada projesinin inşa edilmemiş olması o zaman bazı emniyet kaygıları ve pratik sebeplerle izah edildi"* diyen Sedat Hakkı Eldem Ata ile ilgili olarak; mimari bakımdan da belirli ve değişmez bir formüle kendini esir etmediğini sözlerine eklemektedir. Ata'nın mimari sanatına karşı ayrı bir ilgisi ve büyük bir anlayışı olduğunu ve son olarak Atatürk'ün bu yanını tanıyabilmiş olmaktan dolayı kendisini *"mesut ve mağrur"* hissettiğini de ifade etmektedir. Köşk daha sonra bilindiği gibi Büyükkada yerine Florya'da inşa edilmiştir.

Florya Atatürk Deniz Köşkü'nün Tasarım Aşaması

Yapımına 1935 yılında başlanan Florya Atatürk Deniz Köşkü, tasarlanırken bir yapılar grubu olarak düşünülmüştür. Yazlık bir yerleşim yeri konumunda olan Florya'da yaptırılması kararlaştırılan köşk için üç proje arasından Güzel Sanatlar Akademisi profesörlerinden Seyfi Arkan'ın projesi seçilmiştir. Atatürk'ün sağlığına kavuşabilmesi amacıyla inşa edilen köşk için Seyfi Arkan'ın projesinin seçilme sebebi; çağdaş mimarlık anlayışını yansıtan bir tasarım olmasının yanı sıra, projenin genel tasarım şeması içinde halkın da yararlanabileceği bir 'halk' plajının proje içinde düşünülmüş olmasıdır. Projelerden diğeri ise, dönemin İstanbul müşaviri olan

dan, dönemin rasyonellik özelliğiyle birleştirilerek, Atatürk Deniz Köşkü'nün Florya gibi iklim ve topografik koşullarının belirlediği olanaklar esas alınarak çelik konstrüksiyon üstüne kurulmuş bir gemi-binada ifadesini bulmuştur.

Atatürk Deniz Köşkü'nün Seyfi Arkan tarafından yapılan projesinde Köşk'ün çelik ayaklar üstüne oturtulduğu, fotoğraflardan ve daha sonraki yıllarda yapılmış olan bir restitüsyon projesinden de anlaşılmaktadır. Özgün çelik konstrüksiyon, 1959-1961 yılları arasında bugün görülen 238 adet betonarme ayağa dönüştürülmüştür. Köşk, 626 metrekarelik bir alana oturan ve ilk yapıldığında tümü ahşap konstrüksiyon olan bir yapıdır; balkonlar, iskele ve binayı karaya bağlayan köprüyle toplam 1534 metrekare'dir. Ahşap olan dış cephenin çeşitli zamanlardaki onarımlarda küçük değişikliklere uğramış ve boyanmış olan kaplamaları, cam yünü ve heraklit ile yalıtılmıştır. İç duvarların özgün duvar malzemesi ise kumaştır.

Köşke bugün, beton ayaklar üstüne oturan 4 x 90 metre boyutlarındaki köprüyle ulaşılmaktadır. Tek katlı olan binanın kuzey giriş cephesinde yer alan kulenin; herhangi bir işlev yüklenmemekle beraber, bir estetik anlayışın ifadesi olduğu ve ilk bakışta modern mimarlık anlayışının getirdiği geometrik bir kaygıyı taşıdığı sezilmektedir. Kulenin kara tarafına bakan dış yüzünde, bugün alüminyum kaplama olan, ancak özgün malzemesinin demir konstrüksiyon olduğu anlaşılan ve 1.70 x 7.00 metre

boyutlarında dekoratif bir aydınlatma panosu yer almaktadır. Bu kule, adeta gemi-köşkün bacası; kuzey kanadının batı cephesinde açılmış olan yuvarlak pencereler ise, bu geminin lumbuzları olarak algılanabilir. Bu yaklaşım, Seyfi Arkan'ın ekspresyonist/dışavurumcu mimari ile olan yakınlığına işaret etmektedir. Arkan'ın ekspresyonist akımın kurucularından olan Hans Poelzig ile çalışmış olması, onu aynı akımın temsilcileri arasına dahil etmektedir. Söz konusu akımın Türkiye'deki etkileri Arkan'ın tasarladığı yapılarda izlenmektedir.

8

8 Florya Atatürk Deniz Köşkü'nün lumbuzlu batı cephesi.

9 Atatürk çelik ayaklar üzerinde duran köşkün önünden denize girerken.

9

Çağdaş Mimarlık Akımına Özgün Bir Örnek Olarak Florya Atatürk Deniz Köşkü

Florya Atatürk Deniz Köşkü, mimari anlayış olarak 1930-39 yılları arasında Batı ve Orta Avrupa'da gelişen modern mimarlık akımının Türkiye'deki yansıması olarak izlenmektedir. Farklı bir yapı tekniğine dayalı olan bu yeni mimari, sade hatları ile geleneksel Osmanlı mimarisi ile hiçbir benzerlik göstermemektedir. Plan ve cepheler süslemeden tamamen uzaklaşmış, dekorsuz, düz çizgiler ile bölünen yüzeyler ile daire gibi temel geometrik formlardan hareketle zıtlıkların birlikteliğinin sergilendiği bir mimari anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Çağdaş mimarlık tarihinin belli bir dönemine damgasını vuran söz konusu akım; özünde devrimci, yenilikçi yaklaşımları ve çözümleri içinde barındıran Bauhaus akımıdır. Bu "Yeni" akımın yaratıcısı olan Walter Gropius ise (Berlin 1883-Boston 1969) Alman bir mimar ve aynı zamanda bir kuramcıdır.

Florya Atatürk Deniz Köşkü'nün yanı sıra çeşitli fonksiyonlara hizmet vermek üzere yapılmış olan kompleksin diğer yapıları ise bugün de mevcut olan Genel Sekreterlik ve Yaverlik binaları ile günümüze ulaşamayan Beyaz Köşk, Kırmızı Köşk ve Mavi Köşk'tür. Genel Sekreterlik ve Yaverlik binalarının Deniz Köşkü'nün kuzeyinde, demir yoluna paralel bir konumda yerleştirilmiş oldukları, gerek bugünkü konumlarından, gerekse daha önce yapılmış olan vaziyet planlarından anlaşılmaktadır. Bu her iki binanın yapımının Deniz Köşkü'nden sonra bitirildiği bilinmektedir. Büyük bir olasılıkla bugün yerinde olmayan küçük ölçekli diğer üç köşkün Deniz Köşkü'nden sonra inşa edildiği, ancak kompleksin tüm bu yapılarının kısa bir süre içinde bitirilmiş ve kullanıma açılmış olduğu anlaşılmaktadır. Kırmızı, Mavi ve Beyaz köşkların Deniz Köşkü'ne göre yerleşim konumları, bu köşkların Atatürk'ün yakın çevresi için yapılmış olduklarını düşündürmektedir. Kırmızı Köşk'ün kompleks içindeki yerini bugün varolan bir vaziyet planından öğrenebilmekteyiz. Kırmızı Köşk, bugünkü Köşk Amirliği Binası'nın yerinde inşa edilmiştir. Mavi ve Beyaz Köşklar'in ise büyük bir olasılıkla yol yapımı sırasında yıkılmış olduğu düşünülmektedir. Bu üç köşkün sağlıklı projeleri ve vaziyet planları bulunmamakla beraber, 26 Mayıs 1952 yılında dönemin Milli Saraylar mimarlarından Mazhar Günaltan tarafından çizilmiş bir krokide, Beyaz ve Mavi Köşkların tek katlı, Kırmızı Köşk'ün ise kısmen iki katlı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Mazhar Günaltan'ın yaptığı krokiden, Beyaz ve Mavi Köşkların merkezi bir plan şeması gösterdikleri ve iki yapının da bütün mekanlarının bir orta salona açıldığı anlaşılmaktadır. Aynı krokide Mavi Köşk'ün denize bakan terası da vurgulanmıştır. Bugün konukevi olarak kullanılan, demiryoluna paralel bir konumda yerleştirilmiş olan Genel Sekreterlik ve Yaverlik binaları dönemin özelliklerini yansıtan tek katlı yapılardır. Günümüze kadar bazı değişiklikler ile ulaşan her iki binanın plan şemaları rahatlıkla okunabilmektedir.

10

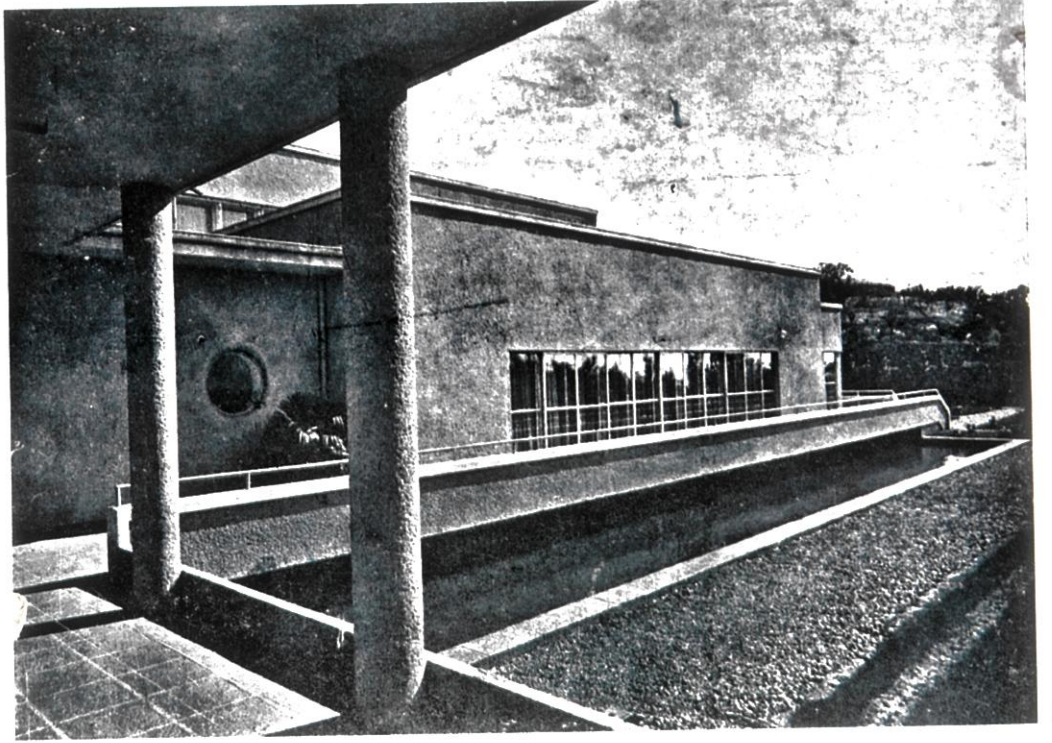
11

10 Florya Atatürk Deniz Köşkü Genel Sekreterlik binası.

11 Florya Atatürk Deniz Köşkü Yaverlik binası.

Arkan'ın ilk uygulaması olan Hariciye Köşkü'nde yapının proje aşamasından başlayarak iç mekan dekorasyonu ve bahçe düzenlemesine dek tüm aşamaları yönlendirdiği bilinmektedir¹³. Hariciye Köşkü'nün varolan resimlerinden, yapının planı, genel görünümü ve dekorasyonunda Florya Atatürk Deniz Köşkü ile bazı paralelliklerin söz konusu olduğu görülmektedir. Benzer paralellikler Seyfi Arkan'ın 1936 yılında Çankaya'da yaptığı bir villa ile de kurulabilir. Villanın cephesinde yer alan lumbuzvari pencereler ile binanın kütlesi, genel görünümü ve iç mekan anlayışı ile dekorasyonda kullanılan mobilyalar, ilk bakışta bu paralelliğe işaret etmektedir. Arkan'ın mimarlığın yanı sıra mobilya ve aydınlatma elemanları tasarımı da yaptığı bilinmektedir¹⁴.

Mobilya tasarımına özgün bir örnek olarak ve büyük bir olasılık ile Seyfi Arkan tarafından tasarlanmış olduğu düşünülen ceviz ve kuşgözü karışımı kaplama ahşap kütüphane, Ata'nın çalışma odasının sabit mobilyası olarak düzenlenmiştir. Bugün Deniz Köşkünde izlenen ve Bauhaus döneminin çizgilerini taşıyan bazı eşyaların Köşk ile eşzamanlı olarak yapılmış oldukları söylenebilir¹⁵.

12 Çankaya Villa
Başvekil Köşkü, 1935.

13 Atatürk'ün çalışma odasında
bulunan komodin.

14 Atatürk'ün çalışma odasının
sabit kütüphanesi.

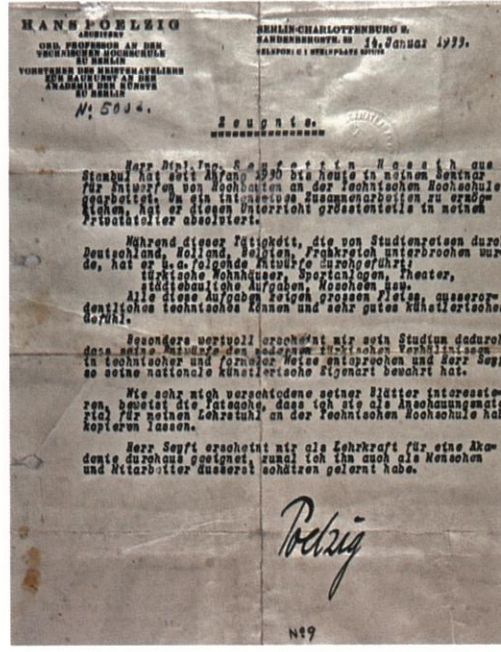
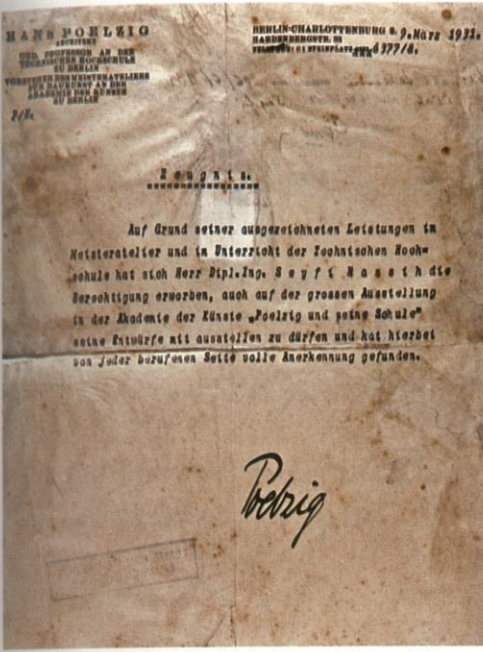
12

13

14

- 15 9 Mart 1931 tarihli
Poelzig imzalı mezuniyet belgesi.
16 14 Ocak 1933 tarihli
Poelzig imzalı referans mektubu.
17 9 Mart 1931 tarihli
Erich Zimmermann imzalı
referans mektubu.
18 Arkan, 25 Mart 1966 tarihli
Leverkusener Runschau adlı
Alman gazetesinde.

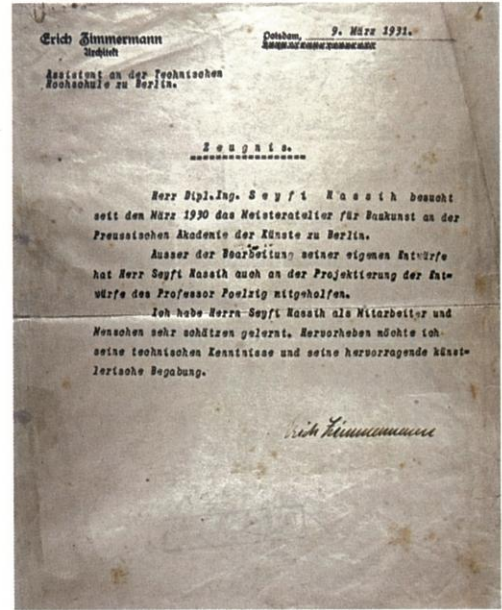
Dış Basında Mimar Seyfi Arkan

Seyfi Arkan'ın Almanya ile olan yakın ilişkileri öğrencilik döneminde başlamış, daha sonra çalışma hayatında da devam etmiştir. Milli Saraylar İhtisas Kütüphanesi Mimar Seyfi Arkan Koleksiyonunda bulunan bir dizi mektup da bu durumu kanıtlamaktadır. Bu mektuplardan ilki, hocası H. Poelzig tarafından kendisine verilen 9 Mart 1931 tarihli mezuniyet belgesi, ikincisi ise 14.01.1933 tarihli bir referans mektubudur. Özellikle referans mektubunda Mimar Seyfi Arkan'ın 1930 yılından beri seminer ve özel atölyelere katıldığı, Almanya, Hollanda, Belçika ve Fransa gibi Avrupa ülkelerine giderek burarlarda Türk mimarisi, tiyatro ve camilerle ilgili çeşitli araştırmalar yaptığı ve kendilerinin mesleki olarak Arkan'dan kazanç sağladıkları belirtilirken Arkan'ın kişiliğinden de övgü ile söz edilmektedir.

Yine 9 Mart 1931 tarihli başka bir mektup Erich Zimmermann imzasını taşımaktadır. Arkan'ın kariyerine yönelik bilgi edindiğimiz bu mektuptan Arkan'ın 1930 yılı Mart ayında Prusya Sanat Akademisi'nin Master atölyesini ziyaret ettiği, gerek iş arkadaşı gerekse insan kendisini tanımış olmaktan memnuniyet duyduğunu ve bu arada kendisinin teknik bilgisinden ve sanat yeteneğinden övgü ile söz edildiği öğrenilmektedir.

Belgeler arasında bulunan bir diğer mektup ise "Union Centrale des Municipalites et Communes de Greece"den gönderilmiştir.

Seyfi Arkan ile ilgili bir haber de 25 Mart 1966 tarihli Leverkusener Runschau adlı Alman Gazetesi'nde yer almaktadır. Haber "Atatürk'ün mimarı Leverkusener'deki kapalı yüzme havuzu tesislerinde... Ünlü mimar İstanbul'daki Spor Okulu için öneriler arıyor" başlığını taşımaktadır: Arkan'ın Güzel Sanatlar Akademisi profesörlerinden ve aynı zamanda Kemal Atatürk'ün özel mimarı olduğu; İstanbul Üniversitesi için Boğaz'da inşa edilmesi tasarlanan bir Spor Okulu projesi bağlamında araştırma yapmak üzere devlet tarafından

T. C.
İSTANBUL BELEDİYESİ
Fen İşleri Müdürlüğü
İnşaat şubesi
Savı

Yukarıda fotoğrafı yapışik
Yüksek Mimar Seyfi Arkan İstanbulda Florya
Deniz köşkü, yaverlik ve tuam katıblık
daireleri ve soyunma köbneleri ve teferru-
sı projelerini yapış ve kontrol işlerini
bu süresince tamamlamış olduğunu şubey-
yin işbu vesika isteği üzerine verildi.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
KÜLTÜR BAKANLIĞI

GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ

319 TARİHİNDE İSTANBULDA DOĞMUŞ OLAN
FOTOĞRAFI AŞAĞIDA YAPIŞIK SEYFETTİN ARKAN
GÜZEL SANATLAR AKADEMİSİ YÜKSEK MİMARİ
ŞUBESİNDE TAHSİLİNİ BİTİREK HUSUSİ TALİMA-
TINA GÖRE YAPILAN İMTİHANLARDA MUVAFFAK
OLMAKLA MEZKÜR İMTİHANLAR NETİCESİNDE
KENDİSİNE ————— DERECEDE

YÜKSEK MİMARLIK DİPLOMASI

VERİLMİŞTİR

9-7-1928

DİPLOMA SAHİBİ

DİPLOMA NUMARASI
308

KÜLTÜR BAŞANI

G.S.A. DİREKTÖRÜ

JURİ HEYETİ

Y. Kemal *B. Toprak* *B. Toprak*

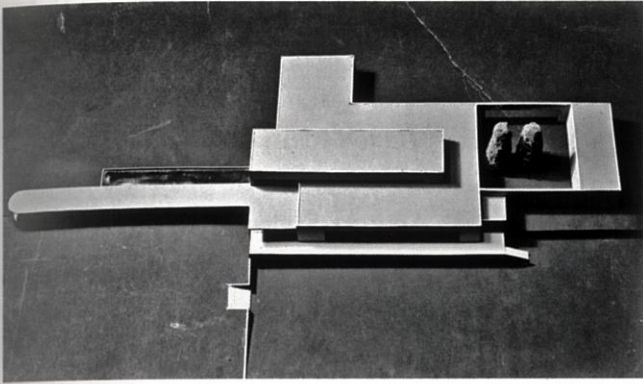
TÜRK MİMARK
YÜKSEK MİMAR PROFESÖR
SEYFİ ARKAN
B Ü R O S U

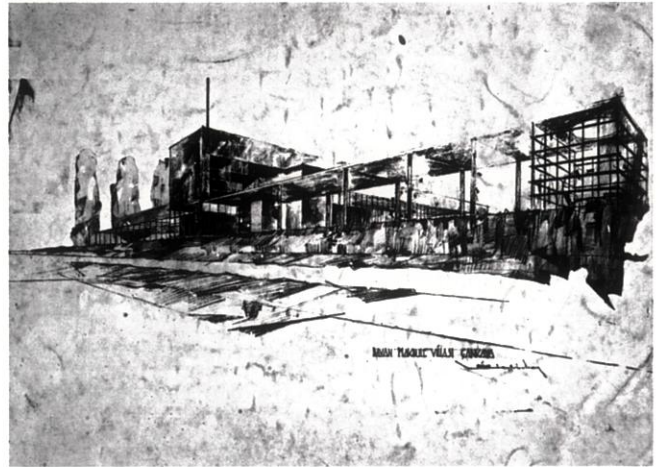
görevlendirilerek Almanya'ya gönderildiği öğrenilmektedir. Arkan'ın uluslararası Leverkusen şehri spor tesislerinin Modern Kapalı Yüzme Havuzunu görmek için gittiği ve Köln'deki Spor Yüksek Okulunu da ziyaret ederek öğrencilerle birlikte bu tasarımlar üzerine kritik yürüteceği aynı haberdan öğrenilmektedir¹⁶.

Yapılan araştırmalar doğrultusunda Çağdaş Cumhuriyet'in Çağdaş Türk Mimarı ünvanını hak eden Seyfi Arkan'ın çok da uzun olmayan ömründe (1903-1966) çok önemli işlere imza atarak çok erken yaşlarda kazandığı ulusal ve uluslararası ününü ölene dek sürdürdüğü; ancak İstanbul Üniversitesi için söz konusu projeyi tamamlamaya ömrünün vefa etmediği anlaşılmaktadır. Mimar Seyfi Arkan'ın Milli Saraylar, Dolmabahçe Sarayı İhtisas Kütüphanesi'nde bulunan koleksiyonunda; aile resimlerinin de içinde bulunduğu bazı fotoğraflar ile bazı binaların avan projesi, eskiz, ve bazı yapıların rapido ile yapılmış perspektif çalışmaları, Arkan hakkında bilginin son derece sınırlı olduğu günümüzü aydınlatması bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Bunlar arasında önemli birer belge niteliği taşıdığı için hemen belirtilmesi gereken Arkan'ın mezun olduğu okullardan aldığı diplomalarıdır. Çalışmaları arasında projelerini çizdiği yapılar (bazılarının uygulandığı, bazılarının ise uygulanmadığı) ve konkura katılarak kazandığı veya herhangi bir yarışmaya katılmadan yaptığı işlerin de içinde olduğu bir grup bilgi bulunmaktadır. Bilindiği gibi, Florya Atatürk Deniz Köşkü Arkan'ın birincilik kazandığı bir konkurun ürünü olarak, kısa bir sürede uygulanmış bir projedir. Köşk'ün maket fotoğrafı ise o zaman İskender Sebah ve Joaillier (Beyoğlu) tarafından çekilmiştir.

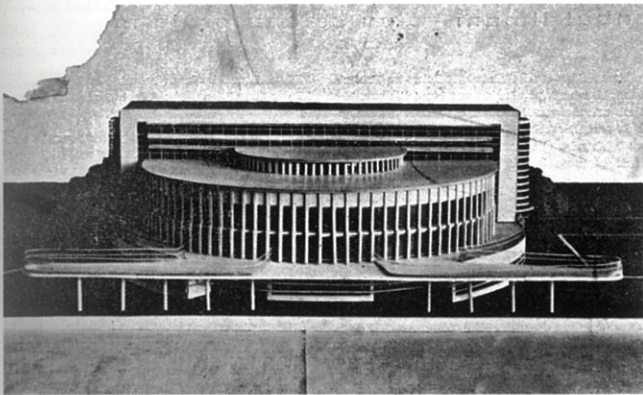
Mimar Seyfi Arkan'ın koleksiyonda bulunan diğer çalışmalarından bazı örnekler: 17 Nisan 1964 tarihli Sinema-Çarşı'nın 1/100 ve 1/50 ölçekli avan projesi; Bayan Hümevra Apartmanı zemin kat planı fotoğrafı; Bayan Makbule Villası, 1936; Gar (Yolcu Salonu) maket fotoğrafı; İstanbul Porselen Sanayi

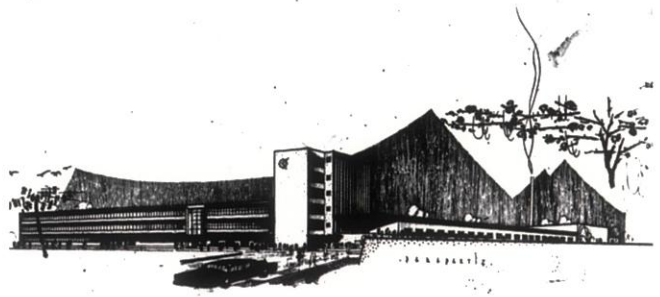
22

23

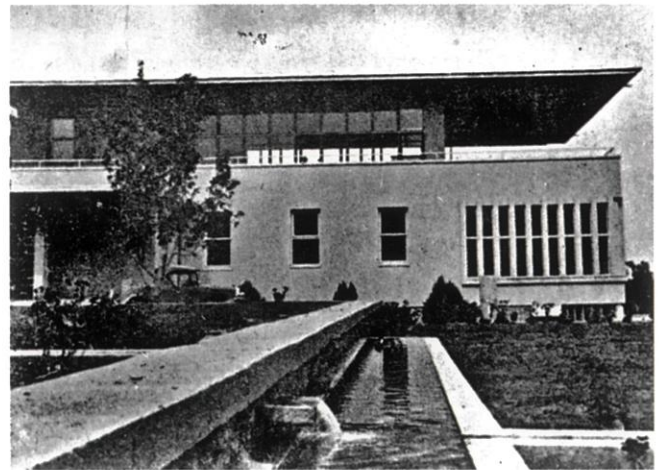
24

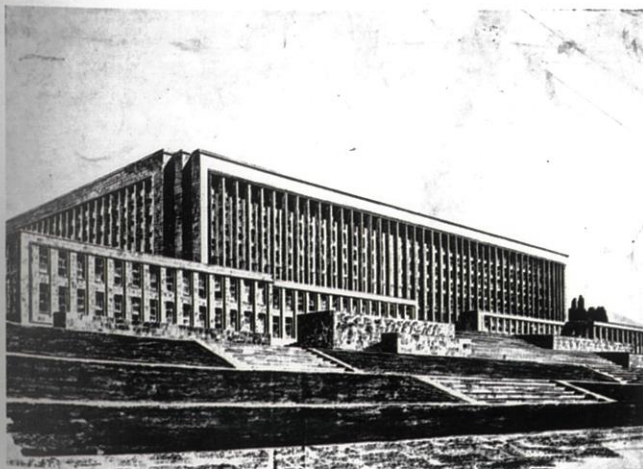
25

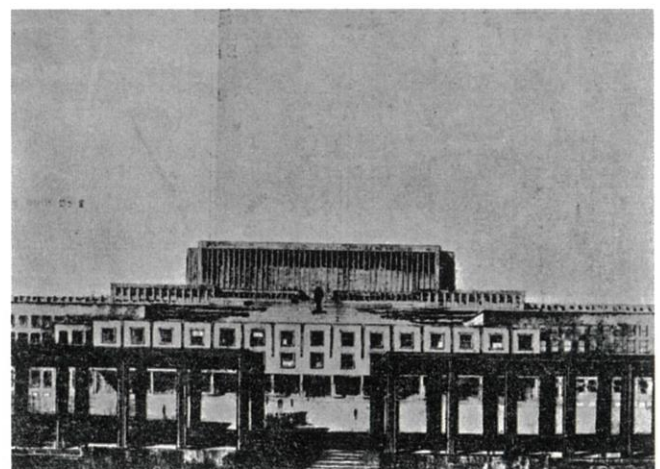
26

27

28

29

A.Ş. Fabrikası, 1960 inşaat halinde; Tahran Türk Büyükelçiliği yazlık konut fotoğrafı; İzmir Enternasyonal Fuarı Rus Pavyonu fotoğrafı; İstanbul, Ayazpaşa Üçler Apartmanı, perspektif, 1934; İller Bankası fotoğrafı (Yapıldığı dönem Belediyeler Bankası); Çankaya Başvekil Köşkü, inşaatın bitiminden sonra bir görünüş, 1935; Hariciye Köşkü fotoğrafı, TBMM 1937, Ankara Milletlerarası Proje Müsabakası, kazanan birinci projelerden perspektif fotoğrafı, Zonguldak Kömürleş Şirketi Amele Mahallesi İlkokulu, ön ve arka cepheler fotoğrafı mikyas 1/50, Arkitekt-Seyfettin Arkan; Türk Oto Sanayi Sitesi, 1/50 ölçekli olmak üzere bazı çalışmaları ile ilgili ayrıntılara ulaşılabilmektedir. Bazı proje ve fotoğraflara yapıştırılmış Arkan'ın özel etiketi üzerinde "Türk Himark, Yüksek Mimar Profesör, Seyfi Arkan Bürosu" yazısı okunmaktadır.

DİPNOTLAR

- 1 Nevzat Güner, "Şhirci Mimar-Hoca Seyfi Arkan'ın ardından", *Sanat Dünyası*, Aylık Sanat ve Fikir Dergisi, İstanbul: Ağustos 1966, s. 4 .
- 2 *Mimarlık Dergisi*, Mimarlar Odası Yayın Organı, S. 35, İstanbul: Eylül 1966.
- 3 *1933-1956, Seyfi Arkan ve Eserleri*, (Milli Saraylar İhtisas Kütüphanesi Seyfi Arkan Koleksiyonu).
- 4 Uğur Tanyeli, *Mimarlığın Aktörleri, Türkiye 1900-2000*, Garanti Galerisi, İstanbul: 2007, s. 120.
- 5 *Mimar*, 1934/12, s. 335-338.
- 6 M. Ekdal, *Kapalı Hayat Kutusu, Kadıköy Konakları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2005, s. 327.
- 7 "Şhirci Mimar-Hoca Seyfi Arkan'ın ardından", *Mimarlık Dergisi*, S. 9, Mimarlar Odası Yayın Organı, Eylül 1966, S. 35, s. 7.
- 8 Kandemir, "Florya Deniz Köşkü", *Aydabir*, Aylık Mecmua, İstanbul: 1952, s. 35-37.
- 9 "Belediye Bankası Proje Müsabakası", *Arkitekt*, S. 5, Ankara: 1935, s. 287.
- 10 Sedat Hakkı Eldem, "Atatürk ve Türk Mimarisi-26.10.1981", *Mimar Sinan Üniversitesi 100. Yıl Dönümü Armağanı 50 Yıllık Meslek Jübilesi*, Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, İstanbul: 1983, s. 49-52.
- 11 Kandemir "Florya Deniz Köşkü", *Aydabir*, İstanbul: 1952, s. 35-37.
- 12 *age*.
- 13 "Hariciye Köşkü Mimar Seyfi Arkan", *Arkitekt*, C. 5, (1935), s. 311.
- 14 Uğur Tanyeli, *Mimarlığın Aktörleri, Türkiye 1900-2000*, Garanti Galerisi, İstanbul: 2007, s. 121.
- 15 Şule Yum, *Florya Atatürk Deniz Köşkü*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını, İstanbul: 2008, s. 47.
- 16 Almanca'dan çeviren Sayın Feryal İrez ve Gülfatma Koz'a teşekkürü bir borç bilirim.

Dolmabahçe Sarayı'nda Son Halife Abdülmecid Efendi'nin Kütüphanesi

Akile ÇELİK*

Osmanlı Padişahları, Kitap ve Kütüphane

Kitaplar, insanın eğitimini ve gelişimini sağlamayı amaçlayan, ufku açan, gönülleri ve zihinleri aydınlatan araçlardır. İnsanlığın bilgi, fikir, edebiyat ve sanat birikimi kitaplarla korunur ve aktarılır. Onlara ulaşmamızı sağlayan en önemli adres ise kütüphanelerdir.

Tarih boyunca birçok büyük medeniyette olduğu gibi, Osmanlı medeniyetinde de bilgiye büyük önem verilmiş ilim öğrenmek ve öğretmek en faziletli işlerden sayılmıştır. Osmanlı Devletinde ilk kütüphane medrese bünyesinde kurulmuştur. Bilinen ilk Osmanlı kütüphaneleri Bursa ve Bolu da kurulmuş olan iki medresenin içinde oluşturulmuştur. Yıldırım Bayezid zamanında Bursa'da Eyne Subaşı Medresesi'nde de bir kütüphane kurulmuştur. İmparatorluğa en parlak dönemini yaşatan Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethettikten sonra çeşitli imar faaliyetleri arasında önemli kütüphaneler de yaptırmıştır. Ayasofya yakınında yaptırılan halka açık kütüphane, Fatih Camisi külliyesi içinde yaptırılan kütüphane, Zeyrek Camisi kütüphanesi, Eyüp

I Abdülmecid Efendi
Kütüphanesi'nin genel görünüşü.

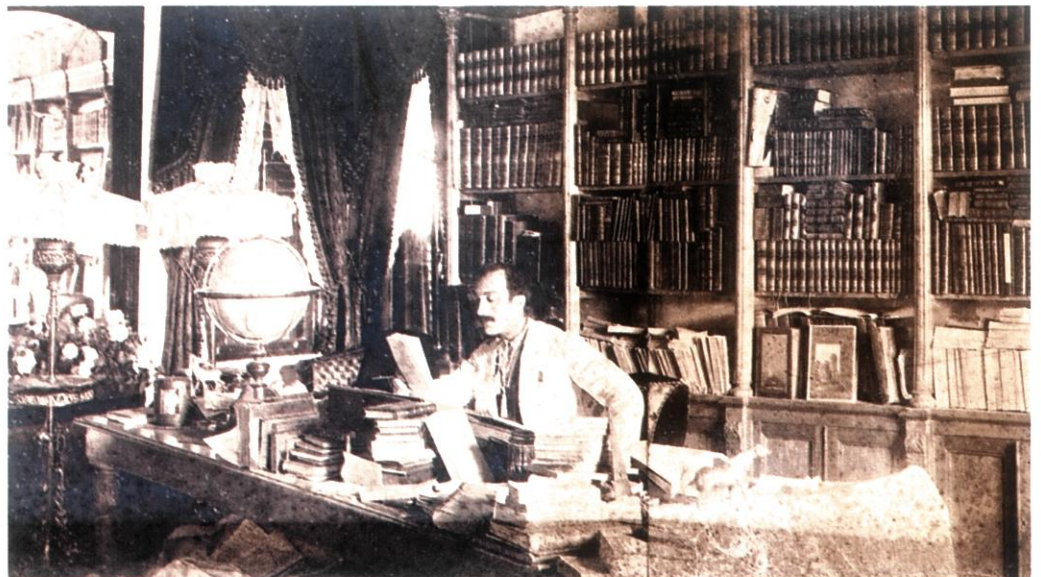
1

Sultan Camisi yanındaki kütüphaneler dönemin en meşhur kütüphaneleridir. Daha sonraki padişahlar tarafından İstanbul'un yanı sıra Amasya, Edirne, Bursa, Manisa, Trabzon ve başka şehirlerde de kütüphaneler kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Topkapı Sarayı bünyesinde kurulan saray kütüphanesi ile Ayasofya, Süleymaniye, Şehzadebaşı ve Beyazıt Kütüphaneleri zenginleştirilerek günümüze kadar gelmiş önemli nadir eser kütüphaneleridir. Kütüphanelerde devlet tarafından kontrol ve düzenleme çalışmaları ise ilk defa II. Mahmud döneminde gerçekleştirilmiştir. İlim, ilim adamlarına ve kitaba önem veren padişahlardan biri olan Sultan II. Abdülhamid döneminde İstanbul ve başka illerdeki kütüphaneler tertip ve tanzim ettirilerek, fihristler düzenlenmiştir. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'ndaki Çit Kasrını kütüphane olarak tahsis ettirerek zamanının çoğunu burada geçirmiştir. Yine aynı dönemde (1882) "Kütüphane-i Umumi-i Osmani" adıyla nizamname çıkarılarak, herkesin faydalanabileceği genel kütüphaneler kurulmuştur.

Osmanlı Padişahları için saray (Topkapı Sarayı) kütüphanesinin her zaman ayrı bir önemi ve değeri olmuştur. Padişahların en çok değer verdikleri eserler, başta Kur'an-ı Kerimler olmak üzere, el yazması kitaplardır. Sayıları 18. yüzyılın başına kadar giderek artan bu kitaplar Sultanların hazinesinde korunmuş, zaman zaman bunlardan bir kısmı okuma amacıyla has odalarına veya hareme getirilerek burada muhafaza edilmiş ve sonra tekrar hazinelerinde korunmaya devam edilmiştir.

Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde sarayın kitap hazinesi ganimet ve hediye yolu ile zenginleşirken, saray nakkaşhanesinde de Osmanlı kitap sanatının seçkin örnekleri hazırlanmış, resimlerle ve tezhiplerle bezenmiştir. Padişahlar arasında kitap sanatına ve kitaplara en düşkün olanlar II. Selim ve özellikle oğlu III. Murat'dır.¹ II. Beyazıt'ın kitaplara tutku derecesindeki bağlı olduğu, I. Selim'in en çetin savaşlarda bile kitapları yanından ayırmadığı, bilhassa *Tarih-i Vassafî*'i sık sık okuduğu bu konuda günümüze ulaşan bilgiler arasındadır.²

Bütün bu bilgiler ışığında, Osmanlı hükümdarlarının kitap sevgisi ve kitap dostluğunun adeta gelenek haline gelmiş olduğu söylenebilir. Atalarından gelen bu geleneği sürdüren ve kitap sevgisini geniş bir kütüphane koleksiyonuna dönüştüren hanedan üyelerinden biri de İmparatorluğun son veliahdı ve Cumhuriyet'in seçtiği Son Halife Abdülmecid Efendi'dir.

2 Şehzade Abdülmecid Efendi ve kütüphanesinin 22 Ekim 1892 tarihinde çekilen fotoğrafı.

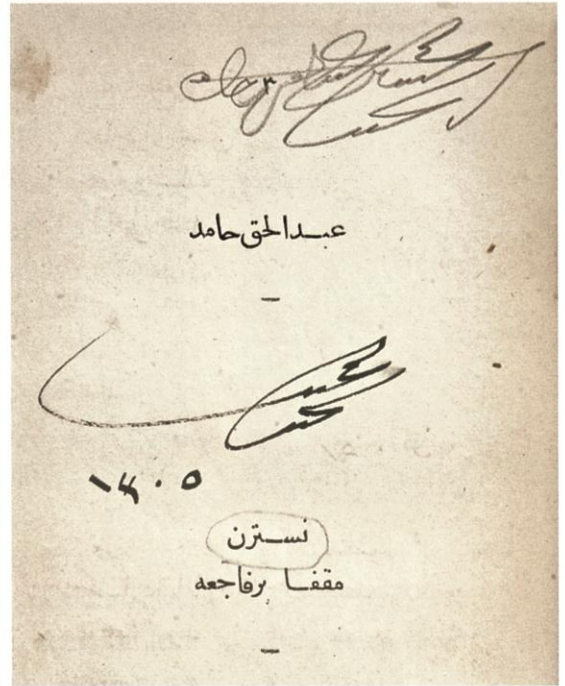

3

İmparatorluğun Son Halifesi Abdülmecid Efendi'nin Batılı Kişiliği ve Kitap Tutkusunun Kütüphane Koleksiyonuna Yansıyan Örnekleri

Abdülmecid Efendi (1868 - 1944) İmparatorluğun Avrupa ziyareti yapan ilk ve tek padişahı olarak ünlenen Sultan Abdülaziz ile Hayranıdil Kadınefendi'nin oğlu olarak Dolmabahçe Sarayı'nda dünyaya gelmiştir. Babasının ölümü üzerine 7 yaşında babasız kalmış, bu şüpheli ölüm bütün hayatı boyunca kendisini rahatsız etmiştir. Abdülmecid Efendi'nin özel hizmetinde bulunan İsmail Baykal'ın anılarında, babasının öldürüldüğüne dair şüpheleri şu sözlerle yer almıştır: “Bir gün selamlık dairesine çıkmıştı; biraz kütüphaneye kadar gidelim dedi. Kütüphanesi de harem dairesinde idi. İçeri girdik, bir iki kitaba baktıktan sonra: “İsmail Bey, burasını sen bilmezsin. İşte pederi öldürdükleri, hayır şehit ettikleri oda” demekle ilk olarak Abdülaziz'in öldürüldüğünü işaret etmişti”. Görüldüğü gibi, Abdülmecid Efendi Feriye Sarayı Şehzade Dairesinde, çok sevdiği babasının öldüğü odayı, yine çok sevdiği bir başka şeyle, kitaplarla doldurmuş, burasını özel kütüphanesi yapmıştır.³

Yıldız'daki Şehzadegan Mektebinde kardeşleri Şevket ve Seyfeddin Efendilerle birlikte, devrin önemli hocalarından Mütercim Münir ve Tophane Müşiri Zeki Paşa'dan dersler alan Abdülmecid Efendi'nin yabancı dilleri öğrenme konusunda da yetenekli olduğu bilinmektedir. Fransızca'yı, Galatasaray Sultanisi hocalarından ve Fransız yazınının önemli kalemlerinden olan Bergeran ile Duyun-ı Umumiye görevlilerinden Guyot'tan öğrenmiştir. Ayrıca, Alman ve İsviçre okulları profesörlerinden ünlü tarihçi Rodeh'ten sekiz sene Almanca ve tarih dersleri alarak iyi derecede Almanca bilgisine sahip olmuştur. Öte yandan özel hocalar tutarak İngilizceyi de yayınları takip edecek derecede öğrenmiştir. Abdülmecid Efendi Şeyhülmu-harririn Mahmut Sadık Bey'den Tükçe, sarf, nahiv, edebiyat, tarih, cebir, riyaziyyat,

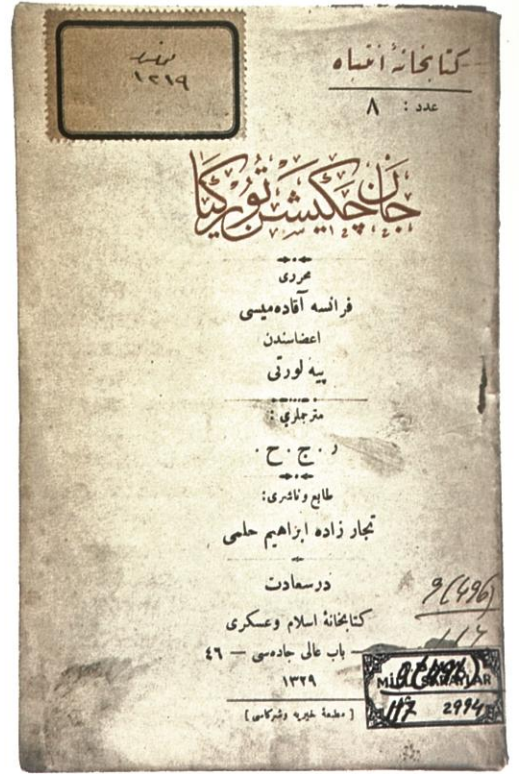
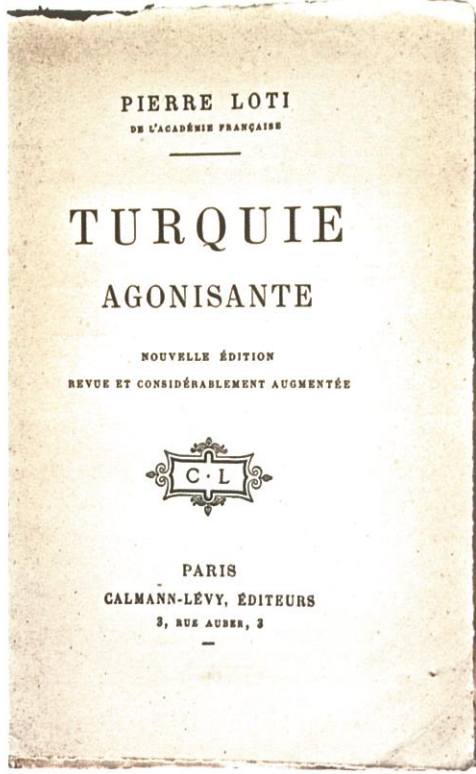
4

3 Abdülmecid Efendi

Kütüphanesi'nde bulunan “Victor Hugo” serilerinden bir bölüm.

4 Kütüphanede bulunan kitapların pek çoğunda olduğu gibi Abdülhak Hamit'in “Nesteren” isimli kitabında da Abdülmecid Efendi'nin imzası ve tarih görülmektedir.

5 Pierre Loti'nin Abdülmecid Efendi'ye hediye ettiği kitaplardan biri olan "Turquie Agonisante" isimli kitabın iç kapağı.
6 Aynı kitabın "Can Çekişen Türkiye" adıyla yapılan çevirisi.

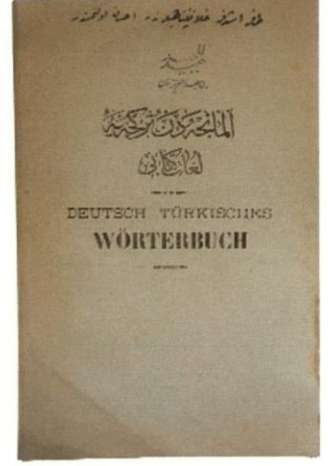
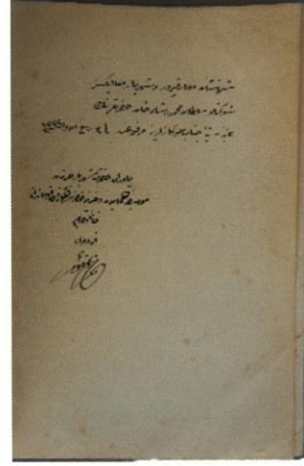
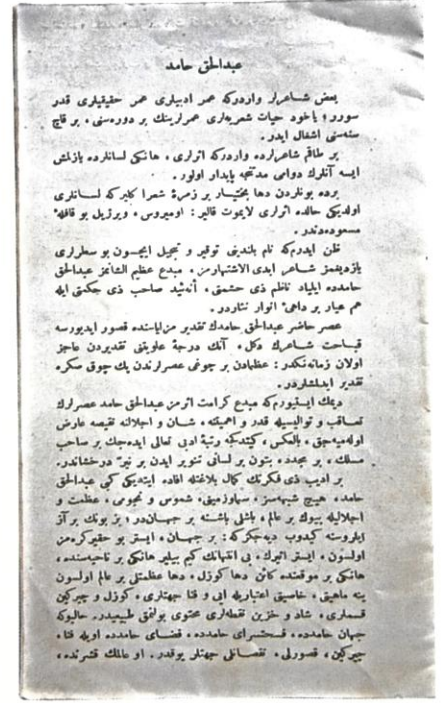
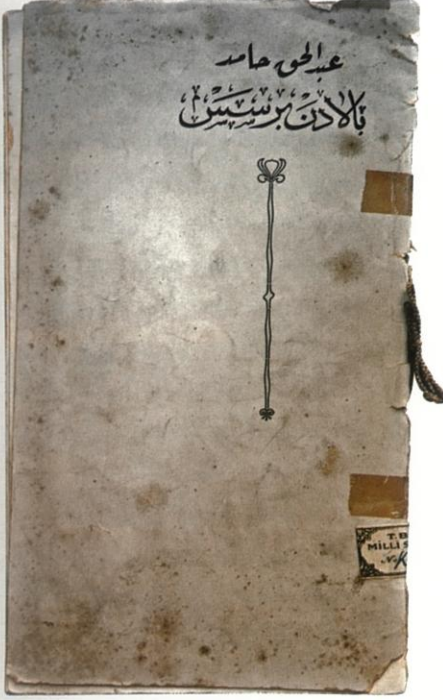

5-6

tabiat, hikmet, kimya dersleri almış, ilerleyen yıllarda Ömer Rıza Doğrul ve Nerver Usta isimli hanımdan aldığı derslerle Arapça ve Farsçasını ilerletmiştir.⁴

Abdülmecid Efendi batı dillerine hakim olduğu kadar, batı kültürüne de yakın olmuştur. Bugün Dolmabahçe Sarayı'nda bulunan şahsi kütüphanesinin koleksiyonu incelendiğinde, kütüphaneye kayıtlı 10867 adet eserin içinde 3836 adet Osmanlıca, 322 adet Arapça 15 adet Farsça, 199 adet hem Osmanlıca hem Fransızca, 41 adet ise hem Osmanlıca hem Almanca dillerinde kitap bulunduğu görülmektedir. Geriye kalan 6454 adet eser ise sadece Fransızca ve Almanca dillerinde yazılmıştır. Kütüphane kataloğunda Fransız Edebiyatı konu başlığında bulunan 204 adet eserin içinde Victor Hugo, Anatole France, Emile Zola gibi ünlü yazarların cilt cilt kitapları, yine Alman Edebiyatı konu başlığında bulunan 99 adet eserin içinde de Goethe, Henrik İbsen, Schiller gibi ünlülerin kitapları yer almaktadır. Abdülmecid Efendi bu kitapları sadece bir koleksiyoner mantığıyla biriktirmemiş, bizzat okumuş ve incelemiştir. Kütüphanede bulunan pek çok kitap; altları çizili cümleler, sayfa kenarlarına alınmış notlar, çeşitli yerlerinde yazılı tarihler ve atılan imzalarla okunmuşluğun izlerini taşımaktadır.

Abdülmecid Efendi, dönemin önde gelen fikir, sanat ve edebiyat adamlarıyla da yakın ilişkiler kurmuş, dostluklar geliştirmiştir. Bunlardan başlıcaları İtalyan ressam Zonaro, Pierre Loti, Claude Farrere, Abdülhak Hamid, Tevfik Fikret, Recaizade Mahmud Ekrem'dir. Özellikle Pierre Loti, Claude Farrere gibi yazarlarla mektuplaşmış, kendi yaptığı tabloları hediye etmiştir.⁵ Pierre Loti tarafından kendisine yazılan mektuplardan 5 tanesi Hayat Tarih Mecmuası 1965 yılı Kasım sayısında yayınlanmıştır. Pierre Loti 1913 yılı mayıs ayında yazdığı mektubunda *Turquie Agonisante* isimli kitabını gönderdiğini ve daha önce Abdülmecid Efendi tarafından gönderilen tablo ve fotoğrafların kendisi için ne kadar değerli olduğunu belirtmiştir. Nitekim bu mektupla Abdülmecid Efendi'ye hediye edilen ve Fransız kamuoyuna karşı Türkiye savunması olarak öne çıkan kitap, bugün 2992, 2993 envanter nu-

marasıyla kütüphane koleksiyonu içerisinde yer almaktadır. Kitabın 1913 yılında *Can Çekişen Türkiye* adıyla yapılan çevirisi de 2994 envanter numarasıyla koleksiyona kayıtlıdır. Kütüphane koleksiyonunun içinde Pierre Loti'nin 13, Abdülhak Hamid'in 12, Dukakinzade Basri Bey ve Recaizade Mahmud Ekrem'in 5'er adet kitabı bulunmaktadır. Pierre Loti'nin *Les Allies Qu'il Nous Faudrait* (Bize Lazım Olan Müttefikler) ve *La Mort de Notre Chere France en Orient* isimli kitapları yazarları tarafından imzalanarak Abdülmecid Efendi'ye ithaf edilmiştir. Kitaplardan birincisinde Balkan Savaşı'nda Türklere yapılan baskı, zulüm ve katliamlar anlatılmaktadır. İkinci kitapta ise Fransa'nın doğu sorununa ve Türkiye'ye bakış açısı eleştirilmiştir, Fransa ile Türkiye ilişkilerinin nasıl bir yön alması gerektiği konusu işlenmiştir. Kitap 1922'de Feyyaz Mümtaz tarafından *Fransa Şark'ta Neler Kaybetti* adıyla tercüme edilerek Muğla İnkılap Gazetesi Matbaasında basılmıştır.

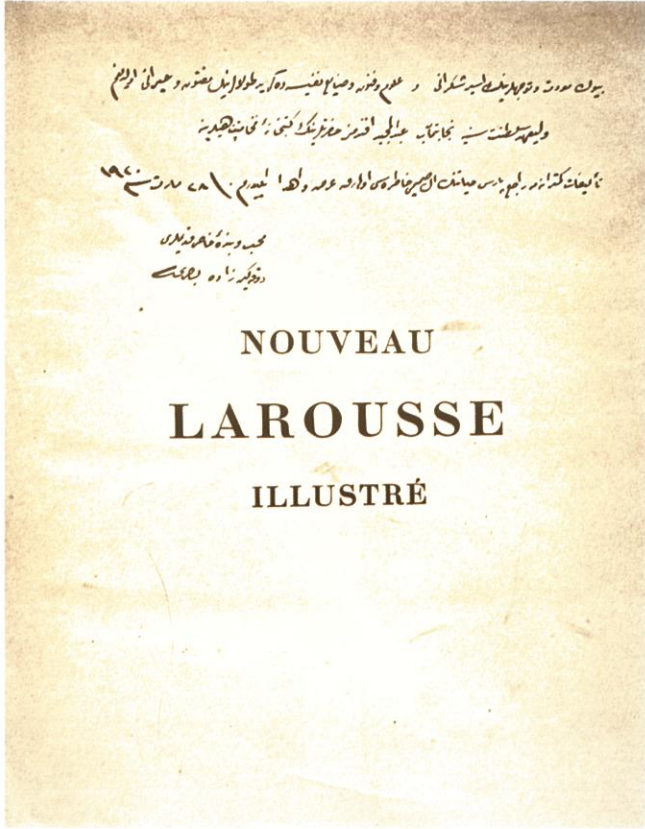
Kütüphanede, Pierre Loti'nin kitaplarında olduğu gibi yazarları tarafından imzalanarak Abdülmecid Efendi'ye hediye edilen pek çok kitap bulunmaktadır. Örneğin, kütüphane envanteri 7 numaraya kayıtlı *Almancadan Türkçeye Lügat Kitabı* Sultan V. Mehmed Reşad tarafından Abdülmecid Efendi'ye hediye edilmiştir. Yine

7 Kütüphane koleksiyonunda bulunan ünlü şair Abdülhak Hamid'in "Bala'dan Bir Ses" isimli şiir kitabı.

8 Yazar Ömer Faik tarafından Sultan Reşad'a, Sultan Reşad tarafından da Abdülmecid Efendi'ye hediye edilen Almanca -Türkçe sözlük.

- 9 Dukakinzade Basri Bey tarafından Abdülmecid Efendi'ye ithaf edilen "Nouveau Larousse Illustré" isimli ansiklopedi.
- 10 Gerard Freres ve Librairie S.H. Weiss yayınevinden satın alınan kitapların faturası.

bunun gibi 49-56 envanter numarasına kayıtlı *Nouveau Larousse Illustré*, Dukakinzade Basri Bey tarafından, 680 envanter numaralı *Ruh'ül Akvam* çevireni Abdullâh Cevdet tarafından, 744 numaralı *Külliyat-ı Şeyh-ül İslam* ve 709 numaralı *Saffetü'l Beyan Fi Tefsir'ül Kur'an* yazarları Şeyhülislam Musa Kazım tarafından ithaf yazısı yazılarak Abdülmecid Efendi'ye hediye edilen kitaplardan bazılarıdır. 1870 tarihli *Manuel Terminologique Français-Ottoman* isimli kitap ise ithaf yazısı yazılarak Abdülmecid Efendi'nin babası Sultan Abdülaziz'e hediye edilmiş ve bugün 13 envanter numarasıyla kütüphane raflarındaki yerini almıştır. Ancak, kütüphane koleksiyonunun büyük çoğunluğunu Abdülmecid Efendi'nin yurt içi ve yurt dışındaki yayınevlerinden satın aldığı eserler oluşturmaktadır. Librairie S. H. Weiss ve Gerard Freres gibi yabancı, Kitabhane-i İbrahim Hilmi, Tefeyyüz Kitabhanesi, Vatan Mücellidhanesi gibi yerli yayınevlerinden kitap satın aldığı, ciltleme ve abonelik bedellerini ödediği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır. Örneğin MSHHA EI/1368 numaraya kayıtlı Gerard Freres yayınevinin faturasında geçen *Pensees et souvenirs* isimli kitap 3351 ve 3352 envanter numarasıyla, yine MSHHA EI/1368 numaraya kayıtlı Librairie S. H. Weiss yayınevinin faturasında geçen *La science au XX'e siecle* isimli yayın ise K 213 (3)-1-43 envanter numarasıyla kütüphane koleksiyonunda yer almaktadır.

Abdülmecid Efendi Kütüphanesinde Bulunan Süreli Yayınlar, Fotoğraflar ve Albümler

Avrupa sanatını ve edebiyatını düzenli olarak takip eden Abdülmecid Efendi yerli ve yabancı birçok gazete ve dergiye abone olmuştur. Kütüphanede bazıları ciltli olmak üzere 700 adet gazete, 3829 adet dergi bulunmaktadır. Takvim-i Vakayi, İkdam, Yeni Gün, Al Mokaddam, The Morning Post, Le Matin, Sabah gibi gazetelerin yanı sıra, özellikle 1922 yılı içinde Avrupa

Abdülmecid Efendi Kütüphanesinde Bulunan Süreli Yayınlar, Fotoğraflar ve Albümler

Abdülmecid Efendi Kütüphanesinde Bulunan Süreli Yayınlar, Fotoğraflar ve Albümler

Avrupa sanatını ve edebiyatını düzenli olarak takip eden Abdülmecid Efendi yerli ve yabancı birçok gazete ve dergiye abone olmuştur. Kütüphanede bazıları ciltli olmak üzere 700 adet gazete, 3829 adet dergi bulunmaktadır. Takvim-i Vakayi, İkdam, Yeni Gün, Al Mokaddam, The Morning Post, Le Matin, Sabah gibi gazetelerin yanı sıra, özellikle 1922 yılı içinde Avrupa

ABONNEMENTS & TOUS LES JOURNAUX

LIBRAIRIE S. H. WEISS
E. HEYDRICH Successeur
401 - GRAND RUE DE FER - 401
VIA A - VIS LE CONSULAT DE RUSSIE

RELATIONS DIRECTES
Avec TOUS LES PAYS DE L'EUROPE

Grand Assortiment de LIVRES EN TOUDES LES LANGUES

DEPOT DES CARTES DE L'ETAT-MAJOR AUTRICHIEN

Constantinople, le 15/1 1913

Date	Description	Montant
Avril 4	Projet de contrat pour la mise en circulation français-allemand	400
10/1	français-anglais	100
11/1	"	10
17/1	"	60
22/1	"	10
23/1	"	10
24/1	"	10
27/1	"	10
Mai 7	"	10
10/1	"	10

MEMORANDUM

GÉRARD FRÈRES
GALATA, PERCHEMBÉ BAZAR, ACOPIAN HAN, 17

At S. A. le prince Medjid en Ville

Cons/ple, le 15/1 février 1913

Description	Quantité	Prix	Total
5 Vol. Mémoires du Prince Galoyaud	5	20	100
2 " Pensees et Souvenirs	2	20	40
1 " Lettres à sa mère	1	20	20
1 " Les Mémoires de Bismarck	1	20	20
4 " Texte turc	4	18	72
Total Provisoire			252

MSHHA. E.I/1368

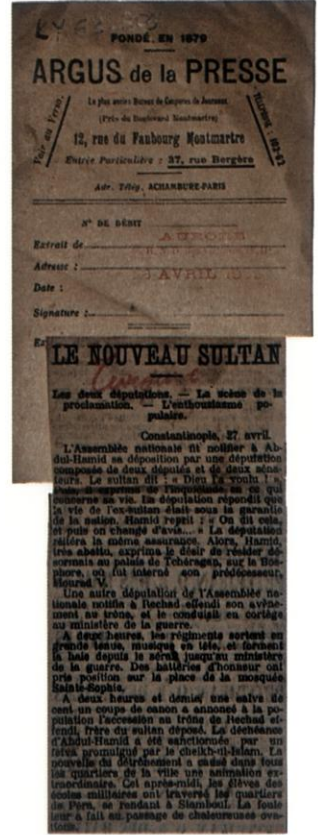
196

basınında çıkan önemli haberlerin özetleri, tercümeleri ve sansür bölümleri ve Argus isimli gazete kesme firması tarafından gönderilmiş gazete kesikleri de kütüphane koleksiyonunda yer almaktadır.⁶ Aynı firma Halifelik kaldırılıp, Abdülmecid Efendi ülke dışına gönderildikten sonra, aylık abonman bedeli karşılığında Halifeliğin kaldırılışı ile ilgili gazete yazılarını keserek kendisine göndermeyi teklif etmiştir.⁷ Abdülmecid Efendi Sultan II. Abdülhamid'in padişahlığı döneminde yasaklanan gazeteleri yurt dışından getirtip okumuş, o dönem Veliahd olan Vahdeddin'in durumu Sultan II. Abdülhamid'e bildirmesi üzerine kayınbiraderi Zeki Bey, lalası Mehmed Bey, hocası Mahmud Sadık Bey sürgüne gönderilmiştir.⁸ Bu olay İsmail Baykal'ın anılarında Abdülmecid Efendi'nin şu sözleriyle anlatılmaktadır: *"Bakınız, size bir şey anlatayım. Bu Zeki'nin neden sürgüne gittiğini biliyor musunuz? Her halde size de anlatmıştır. Bu hadise tamamen Vahdeddin'in yüzündendir. Benim Paris'ten getirttiğim Tan gazetelerini Zeki Bey postaneden bin müşkülle alır getirirdi. Bir gün Vahdeddin'le görüşüyordum. Bana 'Birader şu sizin Tan gazetelerini lutfetseniz de bir kere gözden geçiresek' dedi. Ben de saflıkla 'Emir buyurursanız birader' diyerek yolladım. Aradan bir hafta geçti. Abdülhamid beni çağırdı. Yıldız Sarayı'na gittim. Huzuru şabanede konuşurken Abdülhamid: 'İnkar ettin birader, benim yasak ettiğim gazeteleri acaba niçin getirtip okuyorsunuz' dedi. Ben de 'Hayır, efendimiz böyle bir şey vaki değildir' dedim. Yanında sakladığı gazeteleri önüme sermesin mi, yalancı durumuna düşmüştüm. Vahdeddin'in gazeteleri Abdülhamid'e ulaştırdığı ortaya çıkmıştı."⁹ Bu diyalogdan da anlaşıldığı gibi devrin siyasi ve kültürel olaylarını çeşitli yayınları okuyarak yakından takip etmek isteyen Abdülmecid Efendi'nin okuma aşkı zaman zaman bazı riskleri de göze almasına sebep olmuştur.*

Abdülmecid Efendi'nin kütüphanesinde, gazetelerden başka L'illustration, Revue Des Deux Mondes, La Petite Illustration, La Revue Politique Internationale, İslam Mecmuası, Der Panther, Ceride-i İlmiye, Mecmua-i Ebuzziya, Die Zukunft, Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası, Servet-i Fünun, Süs, Sebilü'l Reşad, Moder-

11 Sultan Reşad'ın tahta çıkışıyla ilgili Argus gazete kesme firması tarafından kesilerek gönderilen makale örneği.

12 Kütüphane koleksiyonunda bulunan "Moderne Kunst" ve "Revue Des Deux Mondes" dergileri.

11

12

ne Kunst, Die Woche gibi dergilerin çeşitli sayıları, ansiklopedi, sözlük, yıllık, harita gibi başvuru eserleri, Abdülmecid Efendi ve ailesine ait fotoğraflar ve çeşitli albümler de koleksiyonun önemli parçaları olarak yer almaktadır.

Kütüphanede bulunan fotoğraf ve albümler gerek geçmiş imparatorların güç ve görkemini yansıtması bakımından etkileyici, gerek eski manzaraların keyfini yaşatması bakımından nostaljik, gerekse çeşitli kişi ve mekanların anlaşılması bakımından tarihi bir belge özelliği taşımaktadır. Örneğin 11/1252 envanter numarasına kayıtlı Alexandre I tarafından II. Abdülhamid'e sunulan ve asker kıyafetlerini içeren albüm, 11/1253 envanter numarasına kayıtlı Alman imparatorları, askeri ve sivil devlet adamlarına ait albüm, 11/1255 envanter numaralı İran Şahı, ailesi ve İran manzaralarını gösteren albüm gibi bazı albümler çeşitli imparatorluklara ait fotoğrafları, 11/1243, 11/1267, K 244 envanter numaralı albümler de, Abdülmecid Efendi'nin köşkü, Topkapı Sarayı, Yıldız Sarayı, İhlamur Kasrı gibi çeşitli saray, köşk ve kasırlara ait mekan fotoğraflarını içermesi açısından önemlidir.

Sanatçı Yönüyle Abdülmecid Efendi ve Kütüphane Koleksiyonunda Sanat Kitapları

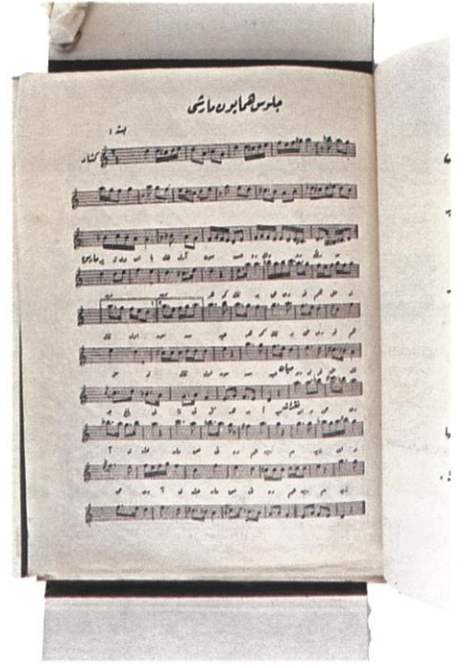
13 Abdülmecid Efendi'nin kızı Dürrüşehvar Sultan, oğlu Ömer Faruk Efendi ve iyi bir binici olan Abdülmecid Efendi at üstünde.

Abdülmecid Efendi, kültürel ve siyasal kimliğinin yanı sıra sanatçı kimliği ile de tanınmaktadır. Saray ressamı Zonaro'dan resim dersleri alan Abdülmecid Efendi, 200 den fazla olduğu rivayet edilen tablolarıyla yurt içi ve yurt dışı çeşitli sergilere katılmıştır.¹⁰ İbrahim Çallı, Şevket Dağ, Avni Lifij, Namık İsmail gibi devrin ünlü

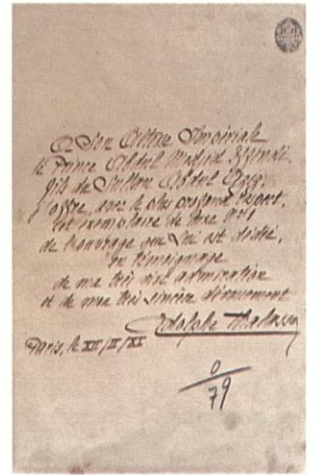
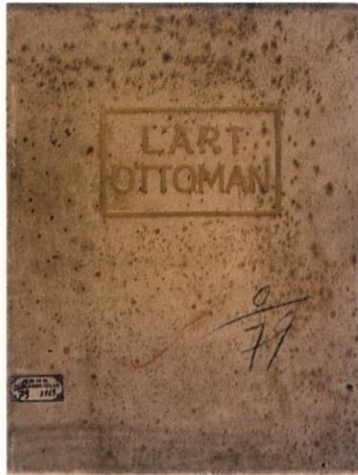
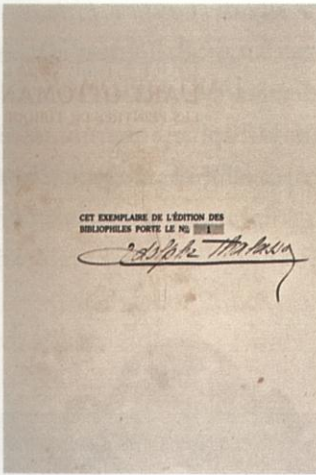
ressamlarıyla yakın dostluk kurmuş, tablolarını satın alarak sanata ve sanatçıya destek olmuştur. Abdülmecid Efendi resim sanatının yanı sıra müzikle de ilgilenmiştir. Kütüphanesinde Güzel Sanatlarla ilgili 454 adet, Resim Sanatı ile ilgili 236 adet, müzikle ilgili ise 298 adet kitap bulunmaktadır. Müzikle ilgili koleksiyonun tamamına yakın bir kısmı Schuman, Haydn, Mozart, Beethoven, Mendelssohn gibi klasik batı müziğinin önemli bestekarlarının eserlerinden oluşmaktadır. Resim sanatı ile ilgili kitapların arasında Preziosi'nin *Stamboul Souvenir d'Orient* isimli eseri ve Adolphe Thalasso'nun *L'art Ottoman; Les Peintres de Turquie* (Osmanlı Sanatı Türkiye Ressamları) adlı eserinin Abdülmecid Efendi'ye ithaf edilmiş olan 1 numaralı baskısı yer almaktadır. Hayvanlara, özellikle atlara olan sevgisi bilinen Abdülmecid Efendi'nin kütüphanesinde çeşitli cins atlara ait fotoğraf albümleri, at yarışları ile ilgili kitaplar ve hayvan anatomisi kitapları bulunmaktadır. Kütüphane koleksiyonu içinde K292-1-3 envanter numarasıyla yer alan *Handbuch der Anatomie der Tiere für Künstler* (Sanatçılar İçin Hayvan Anatomisi Atlası) isimli kitaptan resim yapmak için yararlandığı ve *At ve Köpek* isimli tablosunun bu şekilde ortaya çıktığı düşünülmektedir.

Modern düşünceleri ile tanınan Abdülmecid Efendi kadınları korumuş, onların meslek sahibi ol-

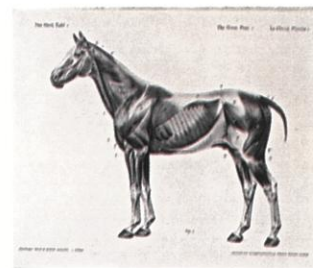

14

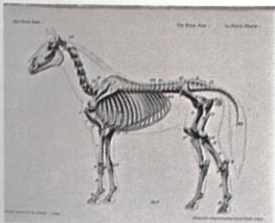
15

14 Kütüphanedeki nota kitaplarından bir örnek.

15 Yayınevinin 1 numaralı nüshası olan "L'Art Ottoman" isimli kitap yazarı Adolphe Thalasso tarafından imzalanarak Abdülmecid Efendi'ye hediye edilmiştir.

16 Abdülmecid Efendi'nin resim yaparken faydaladığı hayvanlar ve anatomileriyle ilgili kitaplardan örnekler.

16

malarını, sanat ve edebiyat alanındaki gelişmelerini desteklemiştir. Bir kadın dergisi olan "İnci" isimli derginin 1 Teşrin-i Evvel 1335 (1919) tarihli 9. sayısında kadınlarla ilgili bir röportajı yayınlanmıştır. Kütüphane koleksiyonu K123-9 numaraya kayıtlı dergideki röportaj "Veliahd-ı Saltanat Devletlü Necabetlü Abdülmecid Efendi Hazretleriyle Mülakat" başlığıyla yayınlanmış ve Sedat Simavi tarafından kaleme alınmıştır. Abdülmecid Efendi bu röportajda kadınının toplumdaki yeri, giyim tarzı, edebiyat alanındaki eserleri ve Türk kadını hakkındaki düşüncelerini açıklamıştır.

Kütüphanede Bulunan Nadir Eserler

Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde önemli bazı nadir eserler ve az sayıda (48 adet) yazma eser de bulunmaktadır. Kütüphane koleksiyonu 687 numaraya kayıtlı *Usulü'l Hikem fi Nizamü'l Ümem* isimli kitap ilk Türk matbaası olan İbrahim Müteferrika Matbaasında basılmış olması açısından kütüphanenin en nadir eserleri arasında olma özelliğine sahiptir. İbrahim Müteferrika bu kitabında, devlet yönetimindeki aksaklıklar ve yanlışlıkları dile getirerek

17

17 Abdülmecid Efendi'nin 1 teşrin-i evvel 1335 (1 Ekim 1919) tarihli "İnci" dergisinde yayınlanan kadınlarla ilgili röportajı 18 Kütüphanede bulunan "Paris Sergi-i Umumi" isimli kitabın mermer cildi ve metalden yapılarak cilt üzerine monte edilmiş "Eylül Kulesi"nin görüntüsü

18

yönetici kadroyu uyarmıştır. Yine kütüphane koleksiyonuna 11/1265 envanter numarasıyla kayıtlı *Paris Sergi-i Umumi* isimli kitap, 1889 yılında Paris'te yapılan sanayi sergisini gezerek izlenimlerini anlatan İbrahim Edhem Mesut tarafından kaleme alınmış ve dönemin padişahı II. Abdülhamid'e sunulmuştur. Beyaz mermerden bir cilde sahip olan eserin kapağının tam ortasında serginin simgesi olan "Eyfel Kulesi" nin madenden yapılmış bir görüntüsü, dört köşesinde de yine aynı madenden yapılmış gülbezekler bulunmaktadır. Kütüphanede bulunan yazma eserler arasında 3798 envanter numaralı Ebubekir Mustafa tarafından yazılmış 1039 tarihli *Kur'an*, 3796 envanter numaralı Nahifi tarafından yazılmış *Manzum Siyer*, 3803 envanter numaralı Katip Çelebi'nin *Mizanü'l Hak Fi İhtiyarü'l Ehak* isimli eseri, Sultan Abdülmecid, Sultan II. Abdülhamid gibi padişahlar için yazılmış methiye ve kasideler bulunmaktadır. Kütüphanede bulunan eserlerin birçoğu ciltleri açısından da önemlidir. Cilt malzemesi olarak deri, kumaş (atlas, kadife gibi), ahşap, mermer kullanılmış, ciltlerin üzerleri altın yaldızlı Osmanlı arması, tuğra, ay yıldız formu ve 19. yüzyıl motifleri ile süslenmiştir. Aynı bir araştırma konusu olabilecek nitelikteki kitap ciltlerinin bazıları, yalnızca cilt özellikleri sebebiyle nadir eser kapsamında değerlendirilmektedir.

19 Kütüphanede bulunan albüm kapaklarından örnekler.
20 Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nin Veliahd Dairesi'ndeki yeri.

19

Tarihsel Süreç İçerisinde Kütüphanenin Fiziki Konumu, Mobilyaları ve Kütüphanede Yaşanan Tarihi Olaylar

Abdülmecid Efendi için kütüphanesi her zaman önemli olmuş, Feriye Sarayı'nda bulunan Şehzade Dairesi'nde babasının öldüğü odayı kütüphane olarak kullanmış, çalışmalarını ve önemli görüşmelerini burada gerçekleştirmiştir. Veliahd olduğu zaman kütüphanesini Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi'nin selamlık kısmı üst katındaki baştan ikinci odaya taşımıştır. Kütüphanenin bulunduğu bu oda Haluk Şehsuvaroğlu'nun *Tarihi Odalar* isimli kitabında şu şekilde tasvir edilmektedir:

20

دیس جمهور قازی باشا حضرتزرتنه عرض تطیبات ایلک اوزده
داخل کتیرنات اولان ذوات و مؤسات

۱	تربیان کرام
۲	دوله قول اردو قوماندانلر شهربانی و خلق فرقهسی ملتشی خارجیه سرمنشی
۳	جیت عمومی بلدی و مجلس عمومی ولایت اصفاسی
۴	بری و عمری ازلن و اسرای عسکره
۵	سکام و رؤسای عدلیه و مشاور عدلیه
۶	دارالقون و مدره فوجیه و شندوفر و دوسمان، طایه، توتون، مسکرات مدرسی
۷	و کاکلور، منسوب منقلر
۸	اؤکلان ولایت و مطی، ایلدارنه قوماندانلر، پولیس مدرسی و قضا فاشیستلری
۹	ادانات ارکابیه دواتلر بیره مدرسی
۱۰	مکتب مدرسی
۱۱	خلق فرقهسی
۱۲	بارو جیتی
۱۳	مخارت اولماسی
۱۴	مطبوعات جیتی
۱۵	معالل احمر
۱۶	تورک اوجیانی
۱۷	طیاره جیتی
۱۸	حایه اطخال
۱۹	ممنلر برلی
۲۰	معالل احمر
۲۱	مخارت بره و بخریه مدرسی و ورس و وراحت اولماسی
۲۲	مخارت برلی
۲۳	صناع برلی
۲۴	اردان جیتی اطفال
۲۵	جیتان بریه رؤسای
۲۶	مل ایلقه و سار اولی مؤسات مدرسی و ایمان ترکمن مدرسی
۲۷	اصناف جیتی
۲۸	ایرجیر

۱۸۵۵ بکون

الاه اسفوی هرذ ذوات و مؤسات ارکابک سرپوت قروک بموجبه ازاله ایله جت
مخارده و کتیرناتلرک تیرخان داتر سنده ایلک موقع ایلری دجا اولورده

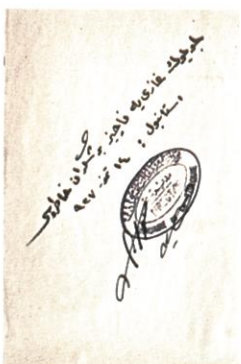
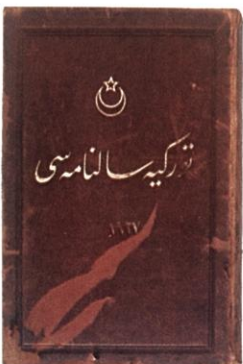
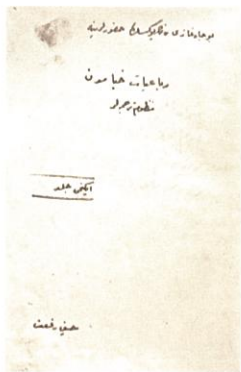
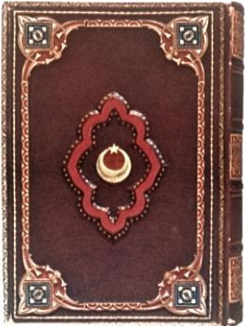
“Tavanı tırşe renginde, göbekli ve kenarları gemi resimleriyle süs-
lü salonun dört penceresi ve karşılıklı iki kapısı vardır. Selamlık
sofasından kütüphaneye girilince karşı kapıya kadar olan kısım
duvar boyunca da yine kitaplıklar işgal etmişti. Bir L harfi teşkil
eden bu kütüphanenin ortasında Veliabdın büyük yazı masası
duruyor ve bunun önünde oturulunca arkası kapıya gelmek üzere
bir maroken yuvarlak iskemle yer almış bulunuyordu. Yazı
masasının iki yanında üzerleri Hereke kumaşı kaplı koltuklar,
pencerenin önüne ayaklı büyük bir küre ve selamlık kapısı tara-
fındaki duvar dibine de bir yazıhane konulmuştu. Kitap rafları
kıymetli eserlerle doluydu. Üst kısımları meşhur hattatların yazı-
ları süslüyordu. Abdülmecid Efendi bu odada okur, yazar, bazı
akşamlar haremde kadınları da gelerek bu odada kendisiyle gö-
rüşürlerdi.”

Veliabd Dairesi'ndeki kütüphane odası, Abdülmecid Efen-
di'nin hayatındaki önemli olaylara da tanıklık etmiştir. Son Os-
manlı Veliabdı önce Birinci Dünya Savaşı, sonra da Kurtuluş Sa-
vaşı mücadelesini bu odadan takip etmiş, Mustafa Kemal Paşa
tarafından Anadolu'ya davet edildiği kendisine bu odada bildi-
rilmiş, Kurtuluş Savaşı kazanıldıktan sonra Vahdeddin'in İstan-
bul'u terk ettiği haberini bu odada öğrenmiş ve en son Büyük
Millet Meclisi tarafından halife seçilmesi üzerine saltanat feragat-
namesini ve hilafet beyanamesini bu odada imzalamıştır.

Abdülmecid Efendi halife seçildikten sonra Dolmabahçe Sara-
yı'na yerleşmiş, kütüphanesini de Mabeyn Bölümü'ndeki Hü-
nkar Dairesi Sofasına taşımıştır. Sofaya açılan ve daha önceki Os-
manlı Hükümdarları tarafından da çalışma odası olarak kullani-
lan büyük odayı, Abdülmecid Efendi de aynı amaçla kullanmış,
küçük odayı ise namaz odası yapmıştır. Kütüphane çepeçevre
raflarla kaplanmış ve ortaya Halife'nin eskiden beri üzerinde ça-
lıştığı büyük masa yerleştirilmiştir. Işığı yandaki terastan alan,
dolaplarla biraz daha loşlaşan bu odada 3 Mart 1924 akşamı ha-
lifeliğin kaldırıldığı ve kendisinin ailesiyle beraber yurt dışına çık-
ması gerektiği bildirilmiştir.¹¹ Bu olayla birlikte Dolmabahçe Sa-
rayı'nda saltanat ve halifelik dönemi kapanmış, Türkiye Cumhu-
riyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün Dolmabahçe Sa-
rayı'na gelişle birlikte yeni bir dönem başlamıştır.

Atatürk ve Abdülmecid Efendi Kütüphanesi

Atatürk'ün cumhuriyetin ilanından sonra İstanbul'a ilk gelişi (1
Temmuz 1927) büyük bir sevinç ve coşku yaratmış, Atatürk için
görmekli bir karşılama töreni düzenlenmiştir. Atatürk, denizde
yapılan karşılama töreninden sonra, Dolmabahçe Sarayı'na gel-
miş, Muayede Salonu'nda kendisini karşılayarak saygılarını sun-
mak isteyen kişi ve kurumları kabul etmiştir. Dolmabahçe Sarayı
Abdülmecid Efendi Kütüphanesi koleksiyonunda o güne ait bir

anı olarak yer alan K 213(38)- 44 numaraya kayıtlı belgede, “Reis-i Cumhur Gazi Paşa Hazretlerine Arz-ı Ta’zimat Eylemek Üzere Dahil-i Teşrifat Olan Zevat ve Müessesat” (Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Saygılarını Sunmak Üzere Gelen Kişi ve Kuruluşlar) başlığı altında karşılama töreninde hangi kişi ve kurumların, hangi sırayla ve kaçar kişi olarak temsil edilecekleri belirtilmektedir. Belgeye göre, başta milletvekilleri olmak üzere vali, belediye başkanı, askeri ve adli erkan, çeşitli dernek ve kuruluş temsilcilerinden oluşan karşılama heyeti toplam 955 kişidir.

Atatürk İstanbul’a ilk gelişi olan 1 Temmuz 1927’den 10 Kasım 1938’e kadar çeşitli aralıklarla toplam 31 kez İstanbul’a gelmiştir. İstanbul’a geldiği zamanlarda gerek yabancı devlet konuklarını ağırlamak, gerek devletin resmi işlerini yürütmek, gerekse ikamet etmek için Dolmabahçe Sarayı’nı kullanmıştır. Atatürk Dolmabahçe Sarayı’nda bulunduğu süre içerisinde önemli kararlar almış ve önemli çalışmalarına imza atmıştır. Özellikle Türk Dili ile ilgili çalışmalara bizzat başkanlık yapmış, Türk Dil Kurultaylarını Dolmabahçe Sarayı’nda gerçekleştirmiştir. Dolmabahçe Sarayı’nın çeşitli oda ve salonları, Türk Dili Kurultayları’ndan başka, Türk Tarihi ile ilgili kongre ve toplantılara, Balkan Konferansına, Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın kuruluş sancılarında, Yugoslavya Kralı, İran Şahı ve İngiltere Kralı’nın konuk edilmesine tanıklık etmiştir. Dolmabahçe Sarayı’nın pek çok oda ve salonu gibi, Abdülmecid Efendi Kütüphanesi de Atatürk döneminden izler taşımaktadır. Kütüphanede 617 envanter numarasına kayıtlı “Türkiye Salnamesi”, 1876 envanter numarasına kayıtlı “Ziraat-ı Fenni” ve 3807 envanter numarasına kayıtlı Hüseyin Rifat Efendi tarafından Gazi Hazretleri için yazılmış 17 varaklık el yazması bir eser olan “Rubaiyat-ı Hayyam’dan Manzum Tercümelere” isimli kitaplar Atatürk’e ithaf edilmiş olan eserlerdendir. Atatürk’ün Dolmabahçe Sarayı’nda bulunduğu dönemlerde Abdülmecid Efendi Kütüphanesi’nde bulunan kitaplardan faydalandığını, hatta bunların bir kısmını Ankara’ya götürerek inceledikten sonra iade ettiğini ise arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz. Milli Saraylar Arşivi CMH 1545 numaralı belgeler içerisinde Milli Saraylar Müdürü Sezai Selek imzalı resmi yazıyla, 1931 yı-

21 Atatürk’ü İstanbul’a ilk gelişinde karşılamaya gelen kişi ve kuruluşları gösteren liste.

22 Abdülmecid Efendi Kütüphanesi’nde bulunan Atatürk’e ithaf edilmiş kitaplar.

23 Atatürk’ün isteği üzerine Kütüphane’den alınarak Ankara’ya gönderilen kitaplarla ilgili belge.

Kitap tarihinden önce	Adet	Millî envan.	Adet
1	1	1	1
2	1	2	1
3	1	3	1
4	1	4	1
5	1	5	1
6	1	6	1
7	1	7	1
8	1	8	1
9	1	9	1
10	1	10	1
11	1	11	1
12	1	12	1
13	1	13	1
14	1	14	1
15	1	15	1
16	1	16	1
17	1	17	1
18	1	18	1
19	1	19	1
20	1	20	1
21	1	21	1
22	1	22	1
23	1	23	1
24	1	24	1
25	1	25	1
26	1	26	1
27	1	27	1
28	1	28	1
29	1	29	1
30	1	30	1
31	1	31	1
32	1	32	1
33	1	33	1
34	1	34	1
35	1	35	1
36	1	36	1
37	1	37	1
38	1	38	1
39	1	39	1
40	1	40	1
41	1	41	1
42	1	42	1
43	1	43	1
44	1	44	1
45	1	45	1
46	1	46	1
47	1	47	1
48	1	48	1
49	1	49	1
50	1	50	1
51	1	51	1
52	1	52	1
53	1	53	1
54	1	54	1
55	1	55	1
56	1	56	1
57	1	57	1
58	1	58	1
59	1	59	1
60	1	60	1
61	1	61	1
62	1	62	1
63	1	63	1
64	1	64	1
65	1	65	1
66	1	66	1
67	1	67	1
68	1	68	1
69	1	69	1
70	1	70	1
71	1	71	1
72	1	72	1
73	1	73	1
74	1	74	1
75	1	75	1
76	1	76	1
77	1	77	1
78	1	78	1
79	1	79	1
80	1	80	1
81	1	81	1
82	1	82	1
83	1	83	1
84	1	84	1
85	1	85	1
86	1	86	1
87	1	87	1
88	1	88	1
89	1	89	1
90	1	90	1
91	1	91	1
92	1	92	1
93	1	93	1
94	1	94	1
95	1	95	1
96	1	96	1
97	1	97	1
98	1	98	1
99	1	99	1
100	1	100	1

Kayıt No	Kütüphane No	Adet	Notlar
100	3 (40) 1	4 cilt	Millî, Türk ve meşhur tarihî eser kayıtlı
443	3	3	Şairlerin tarihî ummî (Uliver e İsmail)

Risasetimbur kalemî şaheser münevvisi Kâzım bey tarafından Ankara’ya telefonla tebliğ edilen Risasetimbur Şairlerin mislileri üzerine Dolmabahçe Sarayı Kütüphanesinden belâde kayıt numaraları muharrer dokuz cilt kitap bugün alınarak Ankara’ya sevkedilmiştir. İhtiyacı olanlar için muharrer tebliğ edilmiştir.

19/11/1931

Esaslı numara	Mühür marifet	Mühür
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>

10-4
19/11/31
121

MALİYE VEKÂLETİ
MİLLÎ SARAYLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Risasetimbur Yaveri Celâli beyefendiye

Kâzım beyefendi tarafından talep edildiği beyanla bir kaç gün sarfında gönderilmesi 4/4/1932 tarihli mektubumla - işler olunan kitaplardan on üç cildi evvelce kütüphaneden alınmış olmakla beraber yda on iki kit’ası iki sandık yapılarak bu gün sevki olunmak üzere Risasetimbur beyefendiye teslim ve listesi muharrer tebliğ edilmiştir.

6/4/1932 MİLLÎ SARAYLAR MÜDÜRÜ

[Signature]

İhtiyacı olanlar için muharrer tebliğ edilmiştir.

9.5.32
[Signature]

larına ait fotoğraf albümü, K 275 envanter numarasına kayıtlı 1928 yılında M. Savoulian tarafından yapılmış Atatürk portresi, K 280-281 envanter numarasına kayıtlı Atatürk ve Afgan Kralı Emanullah Han'ın fotoğrafları bu görsel kaynaklara örnek olarak verilebilir.

Atatürk'ün son günlerine kadar Türk Dili ve Türk Tarihi ile ilgili çalışmalarına devam ettiği ve kitaplarla meşgul olduğunu, İsmail Habib'in 10 Kasım 1939 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan "Ölüm Odasında" başlıklı makalesindeki şu cümleler çok güzel bir şekilde açıklamaktadır:

"İkinci defa yaver Naşid'le çıkıyoruz. Elbette ondan da bir şeyler öğrenirim diyorum. Tekrar kütüphane odasındayız. 'Acaba son okuduğu kitaplar nelerdi?' Yaver arkadaşım 'Onu Nuri bilir, diyor, onun hafız-ı kütübü gibiydi.' Salondan geçen bir gence seslendi. Siyah elbiseli, siyah kravatlı Nuri izahat veriyor: Buraya eli altında bulunması lazım gelen kitapları, asıl kütüphaneden alıp getirirdim. Onlar şurada bir dolap vardı, orada dururdu. Şurada bir masa vardı, orada okurdu. En son okuduğu kitaplar hep Türk diline ve Türk tarihine aitti. O ki yeryüzünün en şerefli kılıcını taşıdı. O kılıcı hep hakkı ve vatani müdafaa uğrunda kullandığı için. Fakat onun eli kılıcın kabzasından çok kitabın cildini tuttu."

Günümüzde Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi

Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'ne Atatürk'ün ölümünden sonra, İnönü döneminde eklenen Türk dili ile ilgili kitaplardan sonra yeni bir kitap kaydı yapılmamış, 1952 yılında tüm Milli Saraylar bazında yapılan envanter çalışması kütüphane için de gerçekleştirilmiştir. 1952 yılında yapılan envanter defterinden anlaşıldığına göre kütüphanede bulunan kitaplar kütüphanecilikte kullanılan bir tasnif sistemi olan Dewey onlu tasnif sistemine göre düzenlenmiş, ancak yer numaraları 1'den başlayarak kaydedilmiştir. Bu sebeple kütüphanede raflarda bulunan kitapların bir kısmı arasında konu bütünlüğü görülürken, bir kısmı da çeşitli risaleler açıklamasıyla envanter defterine toplu olarak kayıt edilmiştir. 1992-1993 yıllarında kütüphane yeniden elden geçirilerek bir katalog oluşturulmuş ve elde edilen veriler bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Bu çalışmada 1 numaralı kitaptan başlamak üzere envanter defterinde toplu olarak kaydedilen kitaplar da tek tek değerlendirilerek katalog ve tasnif yapılmıştır. Böylece envanter defterinde 4453 adet görünen kitap sayısı yapılan yeni çalışmayla 10867 ye ulaşmıştır. File Maker veri tabanı kullanılarak oluşturulan kütüphane programı, okuyucunun bilgiye ulaşımını sadece yazar adı, kitap adı ve konusuyla sınırlamayıp, çeviren, diğer yazarlar, yayın yeri, yayınevi, yayın tarihi gibi her bir giriş ögesiyle erişimi mümkün kılmaktadır. 2008 yılında, kütüphanede bulunan ve nadir eser özelliği taşıyan kitaplar, saraydaki diğer objeler gibi değerlendirilerek "Kitap Seksiyonu" oluşturulmuş ve yeni bir envanter programı kapsamında girişleri yapılmaya başlanmıştır. Bu program çerçevesinde, kütüphanede bulunan eserler tek tek fotoğraflanarak, cilt özellikleri ve malzemeleri, ithaf yazıları, ölçüleri, koruma durumları ve onarıma ihtiyacı olup olmadığı gibi detaylı bilgileri tek bir sayfa üzerinde gösterilebilmektedir. Bu programda da her bir giriş ögesinden tarama yaparak istenilen bilgiye ulaşmak ve bazı gruplamalar yapmak mümkündür.

Devam eden envanter çalışmaları ve araştırma aşamasında olan dijitalleme ve konservasyon çalışmaları sebebiyle, şimdilik sadece kurum personelinin faydalandı-

ğı Abdülmecid Efendi Kütüphanesi, yerli ve yabancı yazarlarca yazılmış eserlerin, dönemin tarihini çok yönlü ve açık bir biçimde yansıtması özelliği ile 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarının araştırılmasında önemli bilgi ve belge merkezi niteliği taşımaktadır.

DİPNOTLAR

- 1 <http://www.kalemguzeli.net/osmanli-kutuphaneleri.html>.
- 2 Müjgan Cunbur, Kanuni devrinde kitap sanatı, kütüphaneleri ve Süleymaniye Kütüphanesi, <http://www.kutuphaneci.org.tr>.
- 3 Gazi Aşıroğlu, *Son Halife Abdülmecid*, İstanbul: 1992, s. 27.
- 4 Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: 1958, s. 137.; Eylem Yağbasan, *Ressam Halife Abdülmecid Efendi (1868-1944), Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2004, s. 24, 25.
- 5 Gazi Aşıroğlu, *Son Halife Abdülmecid*, İstanbul: 1992, s. 167.
- 6 ARGUS gazete kesme firması tarafından gönderilen gazete kesikleri, özellikle İkinci Meşrutiyet döneminde Sultan II. Abdülhamid'in tahttan indirilerek yerine V. Mehmed Reşad'ın geçirilmesi ile ilgili Avrupa ve Amerika basınında çıkan haber ve makaleleri kapsamaktadır.
- 7 Gazi Aşıroğlu, *Son Halife Abdülmecid*, İstanbul: 1992, s. 91, 92.
- 8 Eylem Yağbasan, *Ressam Halife Abdülmecid Efendi (1868-1944), Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2004, s. 27.
- 9 Gazi Aşıroğlu, *Son Halife Abdülmecid*, İstanbul: 1992, s. 29, 30.
- 10 Reşat Ekram Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul: 1958, s. 137.
- 11 Haluk Şehsuvaroğlu, *Tarihi Odalar*, İstanbul: 1954, s. 159, 160.
- 12 Şerafettin Turan, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Ankara: 1989, s. 29.

KAYNAKÇA

- Hanedandan Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2004.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmet, *Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı*, C.II, İstanbul: 1924.
- AŞİROĞLU, Gazi, *Son Halife Abdülmecid*, İstanbul: 1992.
- TURAN, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu, Ankara: 1989.
- Osmanlı Hanedanından Bir Ressam Abdülmecid Efendi*, Milli Saraylar Yayınları, İstanbul: 2004.
- 1927-1938 Atatürk'ün Uşağı Cemal Granda Anlatıyor*, Ankara: 2007.
- AKGÜN, Seçil Karal, *Halifeliğin Kaldırılması ve Laiklik*, İstanbul: 2006.
- YALMAN, Ahmed Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, C.2, İstanbul: 1970.
- ÜNÜVAR, Safiye, *Saray Hatıralarım*, İstanbul: 1964.
- MS Milli Saraylar Belgeler*, S.1, 2007.
- LOTI, Pierre; *Türkiye İçin Mektuplar*, TC. Kültür Bakanlığı, Ankara: 2000.
- KOÇU, Reşad Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, C. I, İstanbul: 1958.
- "Son Halife ve Veliabd II: Abdülmecid'in İki Mektubu", *Hayat Tarih Mecmuası*, Ocak 1970, S. 12, 5-7.
- BAYKAL, İsmail, "Son Osmanlı Veliabdı ve Halifesi Abdülmecid'in Sarayında Neler Gördüm", *Tarih Dünyası*, C. II, 17-24, 1950-1951.
- BAYKAL, İsmail, "Abdülmecid Efendi ve Sarayında Cereyan Eden Bazı Olaylar", *Yakın Tarihimiz*, C. IV, 47-48, 1963.
- ERÜNSAL, İsmail, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II; Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Ankara: 1988.

Milli Saraylara Ait Yapılarda Ahşap Zararlısı Böceklerin Neden Olduğu Zararlar ve Yıldız Şale'de Yapılan Fümigasyon Uygulamaları

Hatice TAŞKIN* - Neşe YILDIRIM** - Rifat KARAMAN*** - F. Betül BÖREKÇİ****

TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesinde, başta Dolmabahçe ve Beylerbeyi Sarayları olmak üzere, Yıldız Şale, Aynalıkavak, İhlamur, Maslak ve Küçüksu Kasırları gibi Osmanlı Dönemi yapılarının yanı sıra Yalova ve Florya Atatürk Köşkleri gibi erken Cumhuriyet dönemi yapıları da bulunmaktadır. Her birinde çok sayıda değerli obje sergilenen; mimari özellikleri yönüyle kendileri de büyük önem taşıyan bu yapılar, günümüzde müze olarak değerlendirilmekte ve korunmaktadır.

Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesindeki yapılarda ağırlıklı olarak ahşap malzeme kullanılmıştır. Özellikle döşemeler, tavan ve çatılar ahşap malzemedan yapılmıştır. Bazı tavan ve duvarlarda sıva altında bağdadi olarak ahşap malzeme, bazılarında ise çeşitli ağaç malzemedan masif olarak kullanılmış lambriler mevcuttur. Kat döşemelerini taşıyan sistem tamamen ahşap kirişlerden meydana getirilmiş, yer döşemeleri ise yine ahşap kalaslar üzerine parkelerden oluşturulmuştur.

Saray, köşk ve kasırlardaki taşıyıcı sistem elemanları, yumuşak ve sert ağaçtan özellikle çam ve meşe ağacından yapılmış; kapı, pencere ve taban döşemelerinde ise meşe, ceviz, pelesenk, maun vb. ağaç türlerinden yararlanılmıştır. Bu yapılarda, yerli ve yabancı ağaç türlerinden yapılmış mobilyalar, el yazması eserler, tablolar, tekstil, halı, deri, ipek vb. değerli malzemeler bulunmaktadır.

Müzeler ve koleksiyonlardaki organik malzemeler, yüksek ve değişken bağıl nem, sıcaklık, zararlı ışık ve hava kirliliği, böcek, mantar ve bakterilerin neden olduğu bozulmalara karşı oldukça hassastır. İstanbul ilinin, yüksek nem içeriği ve sıcaklığı, ahşap zararlısı böceklerin sürekli olarak çoğalmasına ve enfeksiyon yaymasına neden olmaktadır. Böcekler, 25°C üzeri sıcaklıkları ve %70'in üzerindeki bağıl neme sahip ortamları tercih ederler. Genellikle düşük sıcaklıklar ve kuru ortamlar, çoğu zararlı için cazip değildir.

Daire Başkanlığımıza ait yapıların ahşap olan strüktürleri ve içindeki ahşap objeler, değişik oranlarda böcek enfeksiyonundan etkilenmişlerdir. Milli Saraylar bünyesindeki yapılarda, ahşap malzemedan yaygın olarak *Anobium punctatum* (De Geer) (Coleoptera: Anobidae), az miktarda da *Lyctus brunneus* (Stephens) (Coleoptera: Lyctidae) ve *Hylotrupes bajulus*'un (L.) (Coleoptera: Cerambycidae) bulunduğu teşhis edilmiştir.¹

Bu makalede, Milli Saraylar Daire Başkanlığına ait yapılardaki ahşap malzemeye arız olan böcek türleri ve neden olduğu zararlar ile ahşap zararlısı böceklerin eradikasyonunda Türkiye'de ilk defa Yıldız Şale'de kullanılan Değiştirilmiş Atmosfer ve Kontrollü Hacim Fümigasyonu Yöntemleri ile yapılan uygulamalar anlatılmaktadır.

* Dr., Orman Endüstri Mühendisi, Sanat Tarihçisi, TBMM Milli Saraylar.

** Kimya Y. Mühendisi, TBMM Milli Saraylar.

*** İnşaat Mühendisi, TBMM Milli Saraylar.

1

2

3

1 Yıldız Şale.

2 Yıldız Şale, Merasim Salonu.

3 Yıldız Şale, Sedefli Salon.

Makalede bahsi geçen fümigasyon kelimesinin dilimizdeki karşılığı gazlamadır. Fümigasyon, böceklerin herhangi bir biyolojik dönemine (yumurta, larva, pupa, ergin) ve diğer zararlı etkenlere (mantar, bakteri vb.) karşı gaz halinde etkili olan belli miktardaki kimyasal bir maddenin (fümigant), belli bir sıcaklık ve sürede kapalı bir ortamda tutulmasıyla yapılan işlemlerdir.

Yıldız Şale

Yıldız Sarayı'nın bir parçası olan ve adını Fransızca "dağ evi" anlamına gelen "chalet" sözcüğünden alan Şale Köşkü, 19. yüzyıl Osmanlı mimarlığının en ilgi çekici yapılarından biridir. Yüksek duvarlarla çevrili bir bahçe içinde ve farklı tarihlerde birbirine bitişik olarak yapılan üç yapıdan oluşan köşkün birinci bölümünün 1880'de, Sarkis Balyan'ın yaptığı ikinci bölümünün 1889'da, Merasim Köşkü adıyla tanınan ve İtalyan Mimar D'Aronco'nun yaptığı üçüncü bölümününse 1898 yıllarında tamamlandığı bilinmektedir.

Köşk, bodrumuyla birlikte üç katlı, ahşap ve kâgir olarak yapılmıştır. Osmanlı konut geleneğinin, yapıları Harem ve Selamlık olarak düzenleyen bölümleri bu yapıda net olarak algılanmamaktadır. Dış dünyaya yedi kapıyla ve ahşap panjurlu pencerelerle açılan Şale'nin katları arasındaki bağlantıyı biri mermer, ikisi ahşap zarif merdivenler sağlamaktadır.

Koridorlar üzerinde düzenlenmiş, altmış oda ve dört salonuyla bir köşk boyutlarını aşan yapının görkemli mekânlarını Barok, Rokoko ve İslâm etkilerini yansıtan kalem işleri, geometrik bezemeler ve manzaralı panolar süslemektedir. Yıldız Şale, 1930 yılında alınan kararla Milli Saraylar İdaresi'ne verilmiş, 1985 yılından bu yana da müze-saray olarak ziyarete açılmıştır.²

Yıldız Şale'deki Böcek Tahribatı

Yıldız Şale'nin tüm taşıyıcı sistem elemanları, döşemeler, çatı ve dış cephe kaplamaları ahşap malzemeden yapılmıştır. Ayrıca tavanlarda ve bazı duvarlarda sıva altında da bağdadi olarak ahşap malzeme kullanılmıştır.

Kasrın koleksiyonunda ise, altın varaklı çerçeveli tablolar, aynalar, porselen ve kristal objeler, çini sobalar, sedef, bağa, fildişi içeren mobilyalar, ipek ve yün halılar, perdeler, deri mobilyalar gibi malzeme açısından büyük bir çeşitlilik söz konusudur.

Yıldız Şale'de yapılan incelemelerde, bina strüktüründe ve ahşap objelerde, yoğun böcek enfeksiyonu tespit edilmiştir. Bu çalışma ile daha

4 Yıldız Şale Sedefli Salon kapısında görülen A. punctatum'a ait uçuş delikleri ve öğüntü tozları.

5 Yıldız Şale'den cephe görüntüsü.

6-7 Yıldız Şale'nin cephesinden böcek tahribatına ilişkin görüntüler.

4

5

6

7

8 *Anobium punctatum*.

9 *Anobium punctatum*'un larva dönemi.

10-11 Yıldız Şale'de bir yazı takımında

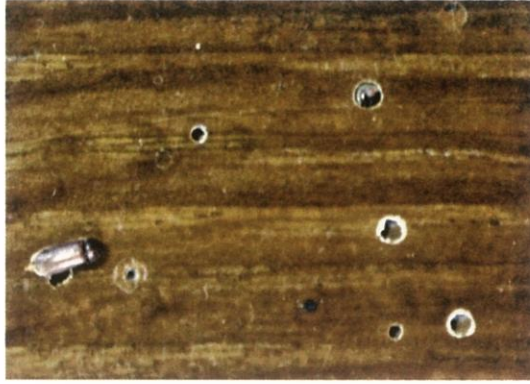
Anobium punctatum ve zararı.

8

9

10

11

fazla zarar görmelerini önlemek ve özellikle binanın strüktürel yapısını korumak amaçlanmıştır.

Kasrın yapısal ahşaplarında ve objelerinde ahşap zararlısı böceklerden çoğunlukla *Anobium punctatum*'un tahribata neden olduğu tespit edilmiştir.

Anobium punctatum (Mobilya Böceği) ve Neden Olduğu Zararlar

Tanımı: *Anobium punctatum* erginleri, 2,5-5 mm büyüklüğünde ve kırmızımsı-kahve renklidir. Dişi bireyler, erkeklerden daha büyüktür. Yumurtalar 0,3 mm uzunlukta, beyaz renkli ve limon şeklindedir. Larvalar, 4-6 mm büyüklüğünde, sarımsı-beyaz renkli, üstü ince tüylerle kaplı, "c" şeklinde kıvrık vücutludur.³

Yayılışı: *Anobium punctatum*, dünyada geniş bir yayılış göstermektedir. Bu böceğin doğal olarak bulunduğu bölgeler, Avrupa ve Asya'nın ılıman iklimli muntakalarıdır. Kuzey Amerika, Cezayir, Kanarya Adaları, Korsika, Güney Afrika, Avustralya ve Yeni Zelanda'ya yayılmıştır. Türkiye'de İstanbul, Ankara, Ayancık ile Doğu Karadeniz Bölgesinde Rize, Trabzon ve Gümüşhane dolaylarında, ayrıca Doğu Anadolu'da Göle havalisinde saptanmıştır.⁴

Konukçuları ve zararı: *Anobium punctatum*, hem iğne yapraklı hem de yapraklı ağaçlarda genellikle diri oduna, bazen de öz oduna zarar vermektedir. Ahşap döşemelerin çökmesine neden olacak kadar tahribatları ciddi ve önemlidir. Eski malzeme, taze haldeki malzemeye nazaran daha yavaş tahrip edilmektedir. Ancak ağaç malzemenin eskiliği, *Anobium punctatum*'un zararını engelleyememektedir. Çünkü larvaların esas gıda maddesi selülozdur. Gelişmeleri için az miktarda protein yeterli olmaktadır. 1-2 mm çapında dairesel uçuş delikleri vardır. Öğüntü tipi ise ince toz şeklindedir. Galerileri kıvrımlı ve temizdir.⁵

Biyolojisi: Dişi böcekler, tek veya salkımlar halinde yumurtalarını ahşapların ya-

rıklarına, çatlaklarına, mobilyaların alt taraflarında pürüzlü yüzeylere veya eski çıkış deliklerine bırakılır. Bir ergin dişi hayatı boyunca en fazla 50 yumurta bırakabilir. 4-5 hafta içinde yumurtadan çıkan larvalar, ahşap malzeme içinde yaşar ve beslenirler. Bu nedenle, ahşap için en zararlı olan dönem, larva dönemidir. Larvaların gelişimi için optimum sıcaklık 22-23°C'dir. Odun rutubeti istekleri ise %30'dur. Nisbi nem, %55-60, odun nemi %10-12'nin altında olduğunda larvaların gelişimi sona ermektedir.⁵

Larvalar, ahşabı kemirerek kendilerine galeriler açarlar. Öğüntü tozlarını vücutlarıyla iterek dışarı atarlar. Ahşap malzemede uçuş deliklerinin çevresinde ve izdüşümünde karınca yuvasına benzer şekilde biriken öğüntü tozları, aktif böcek enfeksiyonunun ana işaretidir.

Larvalar, olgunlaşana kadar bu şekilde beslenmeye devam ederler. Ergin böcekler, Mayıs-Ağustos ayları arasında çıkarlar ancak yılın diğer zamanlarında da görülebilirler. Larvanın olgunlaşması, beslendikleri ahşabın özelliklerine ve iklim şartlarına bağlı olarak 2-4 yıl sürebilmektedir. Olgunlaşan larvalar, pupa adı verilen uyku dönemine girerler. Pupa dıştan hareketsiz görünse de, içten olgunlaşmaya doğru şekil değiştirmeye başlar. Bu dönemde vücutlarında, bacak, kanat vb. organlar gelişir. 6-8 hafta sonra oluşan erginler, pupa gömleğini yırtarak dışarı çıkarlar.⁶

Fümigasyon Hazırlık Çalışmaları

Yıldız Şale ve müstemilatında ahşap yapı elemanları ve objelerde zarara neden olan böceklerle mücadele çalışmalarının hazırlıkları 2005 yılının Mayıs ayında başlamış, çalışmalar Kasım ayında tamamlanmış ve 2 ayrı yöntem uygulanmıştır.

Bunlar:

Değiştirilmiş Atmosfer Yöntemi

Kontrollü Hacim Fümigasyonu Yöntemi'dir.

Yıldız Şale'de ahşap zararlısı böceklerle karşı yürütülen mücadele çalışmalarında hacim fümigasyonunda metil bromür gazı kullanılmıştır. Bu gazın içinde bulunan %2'lik chloropicrin maddesinin hassas malzemelerde (ipek ve deri kısımları olan mobilyalar, perdeler, tablolar, ipek ve yün halılar vb.) oluşturabileceği zararlı etkiler göz önünde bulundurularak, taşınabilir hassas eşyanın fümigasyonunda ise yüksek saflıkta azot gazı kullanılmıştır.

12 Beylerbeyi Sarayı'nda bir masa ayağında A. Punctatum'un neden olduğu zararlanma.

13 Dolmabahçe Sarayı Valide Sultan odasındaki mücevher sandığında görülen böcek öğüntü tozları.

14

15

14-15 Azot Gazı Üretim Merkezi.

Ülkemizde hacim fümigasyonunda kullanılabilecek ruhsatlı iki fümigant bulunmaktadır. Bunlardan fosfin; bakır, gümüş, altın ile özellikle yüksek nem ve sıcaklıkta reaksiyona giren, pigmentler üzerinde zararlı etkisi olabilen, korozif ve yanıcı özelliklere sahip bir fümiganttır. Köşke ait tezyinatlarda ve objelerde altın varak, gümüş kullanılmış olması bunun yanı sıra ahşap ağırlıklı bir yapı olması gibi nedenlerle fosfinin burada kullanımı mümkün olmamıştır.

Müzelerde ahşap zararlı böceklerle mücadelede yaygın olarak kullanılan metil bromür isimli fümigantın, ülkemizin de taraf olduğu Montreal Protokolü uyarınca ithali ve kullanımı sınırlanmıştır. 2007 yılından itibaren ise, sadece karantina ve taşıma öncesi uygulamalarda kullanımına ithal izni verilmektedir. Bu nedenle, bu çalışmada anlatılan fümigasyon, Türkiye’de müzelerde metil bromür gazı kullanılarak ahşap zararlı böcekleri yok etmede yapılan son fümigasyon uygulamasıdır. Bu gazın yerine bazı ülkelerde saray ve müzelerde sülfürlü florit gazı kullanılmaktadır. Türkiye’de bu gazın ruhsatlandırma çalışmalarının, Yıldız Şale’nin fümigasyon çalışmaları esnasında henüz tamamlanamamış olması nedeniyle burada kullanımını mümkün olmamıştır. Milli Saraylar Daire Başkanlığı’na bağlı Beylerbeyi Sarayı’nın fümigasyonunda sülfürlü florit gazı, 2008 yılında özel izin ile kullanılmıştır.

Yıldız Şale’de Yapılan Fümigasyon Uygulamaları Değiştirilmiş Atmosfer Uygulamaları

Müzelerdeki objelerde böceklerin eradikasyonunda kullanılan düşük oksijenli ortamlar, zehirli kimyasallara önemli bir alternatiftir. Bu yöntem, mobilya, kütüphane koleksiyonları, mumyalar ve diğer pek çok tarihi objelerdeki biyolojik bozulmanın kontrolünde, 1989 yılından bu yana kullanılmaktadır. Uygulamalarda böcekler, düşük geçirgenliğe sahip plastik üniteler içinde, hava ile azot gazının yer değiştirmesiyle oluşturulan ortamda, oksijensiz kalarak ölmektedir. Azot atmosferi, tarihi objelerdeki böcekleri yok etmede kullanılan en etkili, güvenli ve zararsız yöntemlerden biridir.⁷

Değiştirilmiş Atmosfer Uygulamaları ile Yıldız Şale’nin ve restorasyonu dolayısıyla Yıldız Şale’de bulunan Aynalıkavak Kasrı’nın taşınabilir hassas eşyası da fümige edilmiştir.

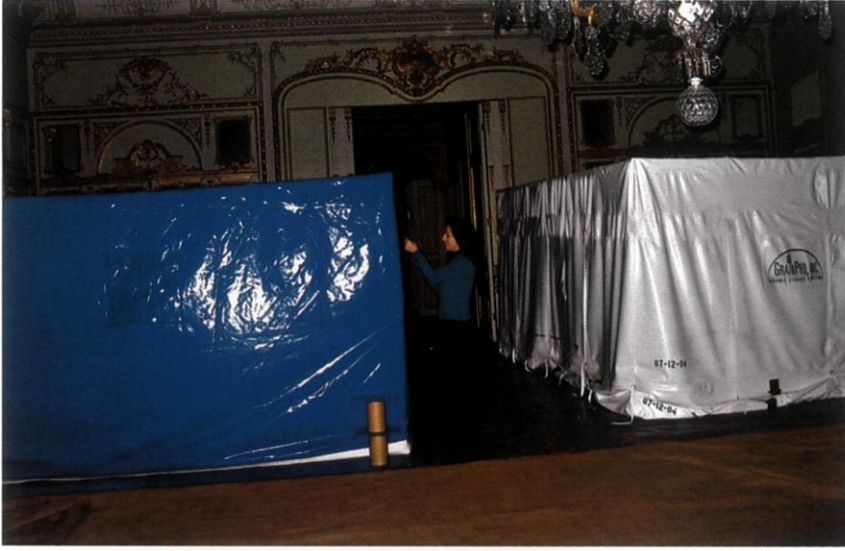
16 Sensör.

17 Aynalıkavak Kasrı'na ait eşya.

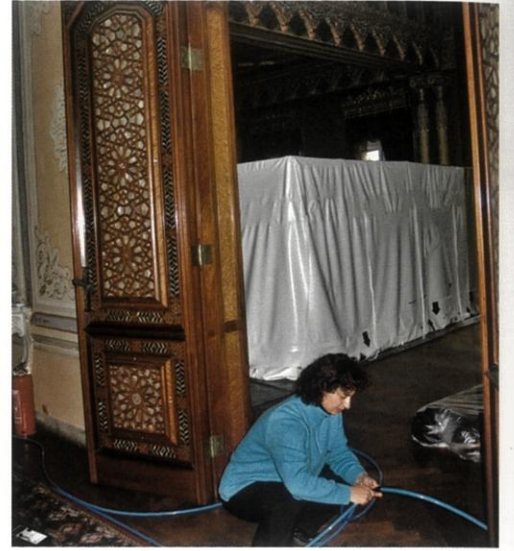
18 Değiştirilmiş Atmosfer.

Uygulamalarının yapıldığı PVC küp.

19 Küp içinden görüntü.

20

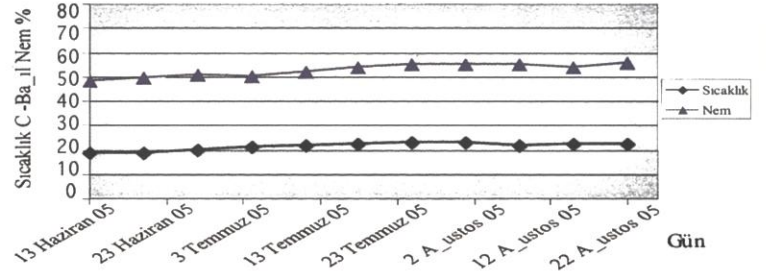

21

22

Tablo 1

20 PVC küplerde gaz ölçümü.

21 Azot gazının taşındığı

PVC boruda gaz kontrolü.

22 Halının azot gazı ile fümigasyonu.

Tablo1 Değiştirilmiş atmosfer uygulaması sırasında PVC küp içindeki sıcaklık ve bağıl nem değerleri.

23 Şömine izolasyonu.

24 Ferhan binasında yapılan izolasyonlar.

25 Baca izolasyonu.

26 Pencere izolasyonu.

27 Gaz tankına metil bromür tüplerinin bağlanması.

28 Sistemde gaz kaçağının dedektörle kontrolü.

29 Yıldız Şale hacim fümigasyonu uygulaması.

30 Köşk içine giren ana borular.

Bu çalışmada, gaz geçirgenliği son derece düşük olan PVC malzemeden üretilmiş 30 m³ hacmindeki 17 adet ünite ile bina dışına kurulan 5 N m³/saat kapasiteli 'Azot Gazı Üretim Tesisi' kullanılmıştır. Bu tesis; kompresör, kurutucu, hava tankı, nemlendirme ünitesi ve jeneratörden oluşmaktadır.

Tesise ilave edilen SCADA (Yönetimsel Kontrol ve Veri Edinme) Sistemi sayesinde, Değiştirilmiş Atmosfer Uygulama Birimleri içine yerleştirilen sensörler vasıtasıyla bağıl nem, sıcaklık ve oksijen değerleri monitörden sürekli olarak takip edilerek kontrol altında tutulmuştur.

Bu uygulamada, böcek enfeksiyonlu taşınabilir hassas eşya (ipek, deri, sedef kısımları olan mobilyalar, ipek perdeler, tablolar, ipek ve yün halılar) PVC küpler içerisine alınarak, özel gaz geçirmez fermuarları vasıtasıyla kapatılmış, azot üretim sistemine ait nemlendirme ünitesi sayesinde küplerin içindeki bağıl nem %50-55 aralığında olacak şekilde, 20-22°C sıcaklıkta, yüksek saflıkta azot gazı ile fümige edilmiştir.

PVC küplere, eşyanın cinsine ve enfeksiyon derecesine bağlı olarak 8-10 hafta süreyle, % 99 safiyette azot gazı verilmiştir.

Hassas nitelikte olmasına rağmen boyutları nedeniyle PVC küp içerisine alınmayan eşya Foto 22'de görüldüğü gibi orgalloy katkılı özel gaz-geçirmez polietilen örtü içerisine alınarak kesintisiz olarak azot gazı ile muamele edilmiştir. Azot gazı ile yapılan fümigasyonlar süresince, tüm PVC küpler içindeki oksijen yüzdeleri ayrıca portatif bir oksijen ölçerle de (elektrokimyasal dedektör, model Oxy-Check 2) takip edilmiştir.

23

24

25

26

27

28

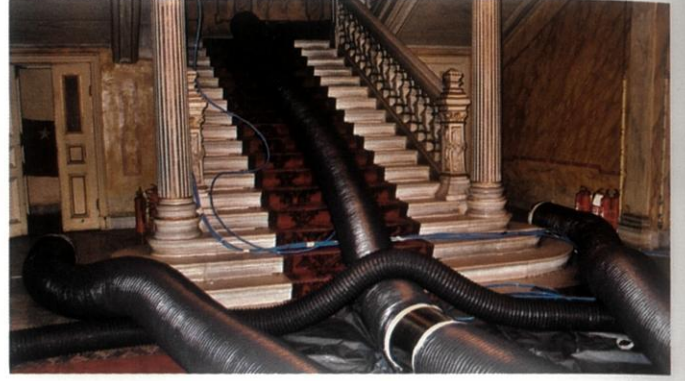
29

30

31

32

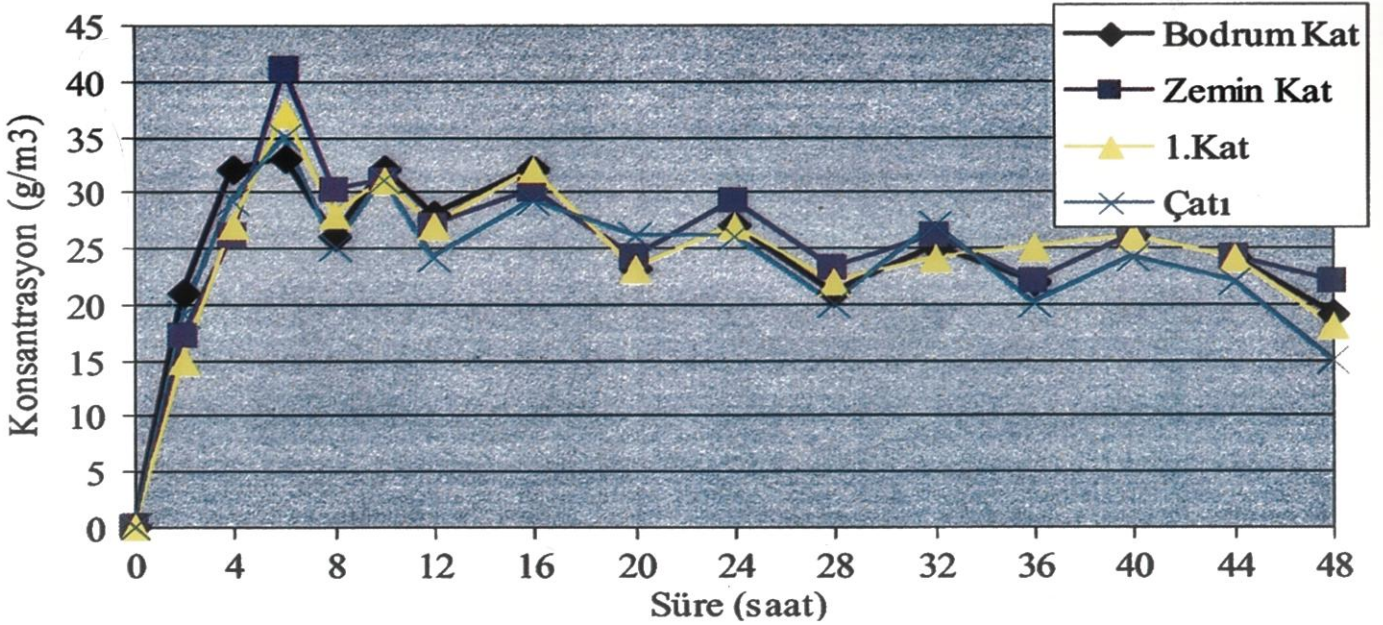

33

34

Tablo2

31 Koridor ve odalara ulaşan gaz boruları.

32 Üst kata ulaşan borular.

33 Uygulama öncesi PVC boru içinde hızölçer ile yapılan hava testi.

34 Fümiskop cihazı ile yapılan ölçümler.

Tablo2 Fümigasyon süresince metil bromür konsantrasyonu.

Kontrollü Hacim Fümigasyonu Uygulaması

Yıldız Şale'nin ve Aynalıkavak Kasrının taşınabilir hassas eşyasının Değiştirilmiş Atmosfer Yöntemi ile PVC küpler içerisinde azot gazı ile muamele edilmesinden sonra, bodrum ve çatı kısmı da dâhil olmak üzere binanın iç hacmi, kontrollü hacim fümigasyonuna tabi tutulmuştur. Bu uygulama sırasında, fümigasyonu tamamlanan taşınabilir hassas eşya PVC küpler içerisinde muhafaza edilmiştir.

Hacim fümigasyonuna başlamadan önce, uygulama süresince oluşabilecek gaz kaçaqlarını en düşük seviyeye indirmek amacıyla kapı, pencere, baca ve şömine gibi açıklıklar gaz-geçirmez polietilen malzeme ve bant ile izole edilmiştir.

İzolasyonun sağlanmasından sonra hacim fümigasyonunda, bina içine gaz verme işleminde 10.000 m³/saat kapasiteli özel bir gaz dağıtım düzeneği kullanılmış, fümigasyon tamamen dışarıdan idare edilmiştir. Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesindeki atölyelerde imal edilen 3,5 m³ hacminde bir gaz tankına, bakır boru vasıtasıyla metil bromür tüpleri bağlanmıştır.⁸

Gaz tankından, köşk içine gaz girişi 400 mm çapındaki 2 adet spiral boru ile sağlanmış, diğer 2 adet 400 mm çapındaki boru ile de, köşk içindeki düşük konsantrasyonlu gaz emilerek, gaz tankına tekrar alınmıştır. Fümigasyon süresince, gaz konsantrasyonu azaldığında, istenilen konsantrasyonu sağlamak için gaz takviyesi yapılmıştır. Bu şekilde, gazın 4 adet fan yardımıyla, bina içinde 2 gün boyunca sirkülasyonu sağlanmıştır. Bina içinde her noktaya eşit gaz dağılımı sağlamak amacıyla muhtelif çapta spiral boru kullanılmıştır. 400 mm çapındaki iki ana koldan köşk içine, bu kollardan 200 mm çapındaki spiral borularla koridorlara ve 100 mm çapındaki borularla da her bir odaya ve ayrıca çatı ve bodrum katına ulaşan bir gaz dağıtım ağı kurulmuştur.

Uygulama öncesinde gaz dağılımının yeterli olup olmadığını belirlemek için sistem, hava ile test edilmiştir. Bu amaçla Foto 33'de görüldüğü gibi, bir hızölçer (Testo 417) kullanılarak en uç noktalardaki hava hızı tespit edilmiş, böylelikle köşk içinde her noktada eşit konsantrasyonda gaz dağılımını sağlamak için gerekli şartlar oluşturulmuştur.

Uygulama sırasında, bina içinde planlanan noktalardan gaz örnekleri alınarak metil bromür monitörü-fümiskop (Fumiscop Model D) ile ölçülmüş, gaz konsantrasyonu 25-30 g/m³ aralığında olacak şekilde kontrollü olarak sisteme gaz takviyesi yapılmıştır.

Sirkülasyon sistemi sayesinde, metil bromür gazının bina içinde çatı ve bodrum katları da dahil olmak üzere her katta konsantrasyon değerlerinde önemli bir fark oluşmamıştır.

İki günlük uygulamanın sonunda, binanın havalandırılması için, emme boruları sirkülasyon sisteminden ayrılmış, sistem bu şekilde 24 saat çalıştırılarak köşk içindeki metil bromür gazı güvenli bir şekilde tahliye edilmiştir. Pencere ve kapılar açılarak havalandırma sağlandıktan sonra metil bromür dedektörü (Model Tift 5050) vasıtasıyla binanın güvenli olup olmadığı kontrol edilmiş, bina içinde gaz kalmadığının belirlenmesiyle hacim fümigasyonu tamamlanmıştır.

Kontrollü Hacim Fümigasyonu sırasında sıcaklık 18°C, ortamdaki bağıl nem ise % 58 civarında ölçülmüştür.

Uygulamalardan sonra, pleksiglas bir ünite içerisine alınan enfeksiyonlu ahşap parçaları, böcek aktivesi olup olmadığının değerlendirilebilmesi için 6 ay süreyle muhafaza edilmiştir.

Yıldız Şale'ye ait müştemilattan Ferhan Binasında, Yıldız Şale'de yapılan Kontrollü Hacim Fümigasyonu Uygulaması yapılmıştır. Manej, Kuşluk Binası, Atölyeler, Misafirhane, Yemekhane ve Eğitim Binasında ise yeterli miktarda metil bromür gazının kalmaması nedeniyle fümigant etkili insektisit olan Dichlorvos etken maddeli bir preparat gaz haline getirilerek ortama verilmiş ve fümigasyon çalışmaları tamamlanmıştır.

Test Böceği Kullanılarak Uygulamaların Etkinliğinin Değerlendirilmesi

Uygulamalarda, Yıldız Şale'de yapılan cephe restorasyonu sırasında değiştirilen, aktif *Anobium punctatum* faaliyeti bulunan ahşap parçaları ve vida kapaklı özel pleksiglas kutular içerisinde, bütün dünyada fümigasyon uygulamalarına en dirençli türler olarak bilinen *Trogoderma granarium* (Coleoptera: Dermestidae) ve *Ryzopertha dominica* (Coleoptera: Bostrychidae) isimli böceklerin yumurta, larva, pupa ve erginlerinin bulunduğu test böcekleri şahit numune olarak kullanılmıştır.

Uygulamalar sırasında enfeksiyonlu ahşap parçaları ve böcek kutuları bina içinde muhtelif mekânlara, Değiştirilmiş Atmosfer uygulamalarının yapıldığı PVC küpler içine de yalnızca böcek kutuları yerleştirilmiştir. Uygulamalar sonrasında ahşap numunelerinin canlılık durumları değerlendirilmiştir.

Sonuçlar ve Öneriler

Değiştirilmiş Atmosfer ve Kontrollü Hacim Fümigasyonu Yöntemlerinin beraber yürütülmesi ile gerçekleştirilen bu çalışmada, hassas eşya azot gazı ile böceklerden arındırılırken hacim fümigasyonu sırasında da PVC küpler içinde muhafaza edilerek metil bromür gazının olası zararlı etkilerinden korunmuş; binanın taşıyıcı sistemi de ahşap zararlı böceklerden arındırılmıştır.

Fümigasyon sonrası yapılan kontrollerde, azot ve metil bromür gazlarının objelerde (ahşap mobilyalar, tekstil, halı, sedef, kristal vb); tavan ve duvar süslemelerinde (kalem işi bezemeler, altın varak, ştuko, lake vb) herhangi bir renk değişikliği, kararma, matlaşma ve kokuya neden olmadığı tespit edilmiştir.

Uygulama sırasında bina içinde muhtelif mekânlara ve PVC küpler içine konulan şahit numuneler, pleksiglas ünite içerisine alınmış, 6 ay süreyle gözlemlenmiş, öğüntü tozlarına rastlanmamıştır. Daha sonra ahşap parçaları kesilerek, larvaların tamamının öldüğü tespit edilmiştir.

Yıldız Şale'de yapılan bu uygulamalarda % 100 ölüm gerçekleşmekle beraber, fümigasyonun ileriye yönelik koruyucu bir etkisi yoktur. Fümigasyonu yapılan ahşap malzemenin tekrar böceklenmesini engellemek için bir takım koruyucu tedbirler alınmalıdır. Bunlar; binanın ahşap olan taşıyıcı sistem elemanlarının ve içindeki objelerin restorasyonlarında, kurutulmuş ve emprenye edilmiş ahşap malzeme kullanılması, fümigasyon sonrasında, böcek enfeksiyonuna karşı doğal dayanıklılığı olmayan ahşap malzemenin cilasının yenilenmesi, oluşabilecek herhangi bir böcek enfeksiyonuna karşı ahşap malzemeye uygun insektisitlerle kalıcı yüzey uygulaması yapılması, kapı ve pencere gibi açıklıkların ise böcek erginlerinin geçemeyeceği

gözenekte (30-35 mesh) elek teli ile kapatılmasıdır. Bunların dışında, restorasyon, sergi vb. çeşitli nedenlerle binaya giren ve çıkan her obje, karantinaya alınarak böcek faaliyeti olup olmadığı kontrol edilmelidir. Mobilya böceği, yüksek nem içeriğine sahip ortamlarda daha fazla gelişme gösterdiğinden yapıda, nem oranını düşürücü bir takım tedbirlerin alınması da önemlidir.

Yıldız Şale'de birçok tedavi ve önleyici tedbirler bir arada kullanılarak başarıya ulaşılabilmektedir. Aradan geçen 4 yıllık süre zarfında, binada ve içindeki objelerde yıl içinde yapılan kontrollerde de herhangi bir böcek faaliyetine rastlanmamıştır.

Teşekkür

Çalışmalarımızın başından sonuna kadar her aşamasında gösterdikleri üstün gayret ve özveri nedeniyle atölyelerimizde çalışan ustalarımıza, teknik personele, Yıldız Şale ve tüm TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı personeline, A.Ü Ziraat Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Mevlüt Emekçi ve Doç. Dr. Ahmet Ferizli'ye, çalışmalarımıza maddi olarak destekleyen Devlet Planlama Teşkilatına teşekkür ederiz.

DİPNOTLAR

- 1 Bu makalede adı geçen böcek türleri, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Entomoloji Anabilim Dalı Laboratuvarında Prof. Dr. Erdal Selmi ile yapmış olduğumuz çalışma sonucu teşhis edilmiştir. Teşhisi yapılan böcekler, Milli Saraylar Daire Başkanlığına bağlı saray, köşk ve kasırlarda görülen ergin böcekler ile restorasyonlar sırasında değiştirilen, tahribata uğramış ahşap malzemelerden alınan larvalardır.
- 2 *Yıldız Sarayı Şale Kasrı Hümayunu*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını No. 7, İstanbul: 1993, s. 20, 66.
- 3 E. N. Hickin, *The Woodworm Problem*, The Rentokil Library, Third (Revised) Edition, 1981, s. 24-36.
- 4 H. Çanakçıoğlu, *Orman Entomolojisi-Özel Bölüm*, İ.Ü. Orman Fakültesi Orman Entomolojisi ve Koruma Anabilim Dalı, İ.Ü. Yayın no: 3623, Fak. Yayın No: 412, ISBN 975-404-199-9, İstanbul Basım ve Film Merkezi, İstanbul: 1993, s. 269, 356, 360.
- 5 Y. Bozkurt, Y. Göker, N. Erdin, *Emprenye Tekniği*, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları No: 3779, İstanbul: 1993, s. 72, 73.
- 6 E. N. Hickin, *The Insect Factor in Wood Decay*, The Rentokil Library, Associated Business Programmes Ltd, 17 Buckingham Gate, London: 1975, SW1, s. 49-54.
- 7 N. Valentin, *Non-toxic Methods and Systems to Control Biodeterioration in Historic Objects of Large Size*, s. 52.
- 8 Hacim Fümigasyonu Uygulaması sırasında bina dışında ve içinde kurulan gaz dağıtımını sağlayan sistemin bütün parçalarının imalat ve kurulumu ile binanın tüm yalıtımı Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesindeki atölye çalışanları tarafından yapılmıştır.

KAYNAKÇA

- SELÇUK, H., *Müzelerde Böcek ve Küf Kontrolü*, Ege Basım, İstanbul: 2004.
- Yıldız Sarayı Şale Kasrı Hümayunu*, Milli Saraylar Daire Başkanlığı Yayını No. 7, İstanbul, 1993.
- PINNIGER, D., WINSOR P., *Integrated Pest Management, Museums, Libraries and Archives Council* 16 Queen Anne's Gate, London SW1H 9AA, 1998,
- REICHMUTH, CH., *Alternatives to Methyl Bromide For The Treatment of Wood*, Timber and Artefacts in the European Community, Proceedings of International Conference on Alternatives to Methyl Bromide, Sevilla, Spain: 5-8 March 2002.
- HICKIN, E.N., *The Woodworm Problem*, The Rentokil Library, Third (Revised) Edition, 1981.
<http://www.entomart.be>.
<http://www.parisek-saniert.de>.
- ÇANAKOĞLU, H., *Orman Entomolojisi-Özel Bölüm*, İ.Ü. Orman Fakültesi Orman Entomolojisi ve Koruma Anabilim Dalı, İ.Ü. Yayın No: 3623, Fak.Yayın No: 412, İstanbul Basım ve Film Merkezi, İstanbul: 1993.
- BOZKURT, Y., GÖKER, Y., ERDİN, N., *Emprenye Tekniği*, İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Yayınları No: 3779, İstanbul: 1993.
- HICKIN, E. N., *The Insect Factor in Wood Decay*, The Rentokil Library, Associated Business Programmes Ltd, 17 Buckingham Gate, London SW1, 1975.
- MAEKAWA, S., *Oxygen-Free Museum Cases*, The Getty Conservation Institute, 1998.
- Milli Saraylar Daire Başkanlığı, Yıldız Şale 2004-2005 Yıllarına Ait Termohigrograf Kayıtları.

İstanbul Tutkusuyla Başlayan Sanat Tarihi Serüveninde Bir Duayen: Prof. Dr. Semavi Eyice

Sanat Tarihi ve Mimarlık tarihi alanında çalışmaları ve yayınları ile uluslararası üne sahip olan ve pek çok çalışmayı yönlendiren değerli hocamız Prof. Dr. Semavi Eyice ile yaptığımız sohbeti, hocamızı gençlere tanıtmak amacıyla sunuyoruz. Bu söyleşi 27 Mayıs 2009 tarihinde Hocanın Bostancı'daki evinde gerçekleştirilmiştir.

Esra Akça: 60 yılı aşkın akademik kariyere (ilk makale 1946 yılında basılmıştır) yüzlerce esere imza atmış dünyanın sayılı sanat tarihçilerinden ve gerçek bir Sanat Tarihi Duayeni olarak, Sanat Tarihi serüveninize başlarken geçtiğiniz yol ile ilgili olarak bize neler söylemek istersiniz? Hangi etkenlerin size Sanat Tarihçisi olma yolunu açtığını anlatabilirmisiniz?

Semavi Eyice: Ben ilkokula Kadıköy'de bir Fransız okulunda başladım. Babam daha sonra günün koşulları nedeniyle beni Galatasaray Lisesi'ne aldı. Ortaokul ve lise eğitimini orda gördüm. Benim çocukluktan itibaren eski şeylere karşı bir ala-

I Sayın Prof. Dr. Semavi Eyice.

kam vardı. Bir yerde eski bir şey görsem ne olursa olsun hemen ilgilenirdim. Romantik bir ilgiydi aslında bu benim için bir tutku adeta. Mesela eski bir bina, bir vapur enkazı bende ilgi uyandırırdı.

Yedinci sınıfta iken Askerlik dersi öğretmenim -o zaman ortaokullarda askerlik dersi vardı- bize ödev verdi. Bana da “İstanbul’un Kuşatılması ve Fethi” konusu düştü. Ödevimi hazırlarken bir taraftan da surları merak ettim. Doğma büyüme Kadıköy’lüyüm ancak İstanbul tarafını henüz bilmiyordum. Fakat İstanbul’u tanımak için öncelikle surları bilmem gerektiğini düşünerek bir arkadaşımın İstanbul’u fethetmeye çıktık. İşte benim İstanbul araştırmalarıma başlamamın sıfır noktası budur.

Bu çalışma bende giderek bir merak hatta tutkuya dönüştü; önceleri evimde bulunan Ernest Mamboury’nin kitabı bana rehberlik etti. Daha sonraları konuyla ilgili bazı kitapları arayıp bulmaya başladım. Bir küçük kutu makine satın alarak -camsız, yani merceksiz- fotoğraf çekip, notlar alarak bir İstanbul meraklısı, hatta giderek bir İstanbul uzmanı olmaya başladım.

- Eski söyleşilerinizden birinde Tarihçi değil Sanat Tarihçisi ve birazda Arkeolog olduğunuzu vurgulamıştınız.

- Doğru.

- Bu mesleği seçmek bir kişisel tercih mi; yoksa tesadüfler mi size bu yolu açtı?

- Liseyi bitirdiğim zaman babam, benim Siyasal Bilgilere gidip hariciyeciyim istiyordu. Ben babama Sanat Tarihi okumak istediğimi söyledim. Türkiye’de diplomalı Bizans Sanatı uzmanı yoktu, sadece amatörce kitaplar yazan birkaç kişi vardı. Ben diplomalı Bizans uzmanı olabilirim dedim.

1943 yılı Haziran ayında Galatasaray Lisesi’nden iki dili bilerek (Fransızca ve İngilizce) mezun oldum. O sırada II. Dünya Savaşı devam ediyor. Avrupa kan ve ateş içinde. Almanlar Norveç’ten Fransa’nın güneyine kadar işgal etmiş. Hollanda ve Belçika işgal altında. İtalyanlar, Bulgarlar, Macarlar, Almanların tarafında müttefik, böyle bir savaş ortamında Almanya’ya gidebilmek için pasaport çıkarttırdım. 1943 yılında Almanya’ya Berlin’e gittim.

Önce hiç bilmediğim Almancayı öğrendim. Tabii insan genç olunca gözü kara oluyor, harbin şiddetinin bile farkına varmıyorsunuz. Dil öğrendikten sonra bir üniversite aramaya başladım. İslam Sanatı, Türk Sanatı ve Bizans Sanatı üzerine ihtisas yapabileceğim bir üniversite olmalıydı. Fakat ikinci bir şart daha vardı; hiç değilse gece uyunabilecek bir şehir olması... O sırada Almanya’da 25 kadar üniversite vardı. Bunlar, Heilderberg, Fraiburk, Köln, Hamburg gibi büyük üniversitelerdi. Berlin’de de üniversite vardı ancak Berlin sürekli bombalanıyordu. Bir liste yapıp Almanya içinde turneye çıkmaya karar verdim.

İstanbul’dan giderken asıl gayem Göttingen’de okumaktı. Göttingen o zaman Almanya’nın ünlü üniversitesi, orada İstanbul’da tanıştığım İstanbul Arkeolojisi üzerine yayınları kitapları olan Schneider ile karşılaştım. Schneider İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünün ikinci müdürlüğünü yapmış olan bir zat. Göttingen’e gittim ancak ev bulamadım. Çünkü orada çok büyük bir askeri hastane olduğu için bütün yaralı olanlar oraya getiriliyor ve onların aileleri de şehre yerleşiyordu. Bu ne-

denle oda bulmak mümkün olmadı ve ben başka şehirleri dolaşmak zorunda kaldım. Ancak bu dolaşma esnasında pek çok profesörle de tanışma şansını yakaladım.

Ben böyle dolaşa dolaşa (O sırada Almanlar Avusturya'yı işgal etmişlerdi, Avusturya resmen Almanya sayılıyordu) Viyana'ya kadar geldim. Viyana Üniversitesi dünyanın en büyük üniversitelerinden biri, istediğim bütün bölümler var. Viyana'da kalacak bir oda da buldum. Orada üniversiteye başladım. Kaldığım ev Schönbrun Sarayı'nın duvarına bitişik 250 senelik bir evdi ve ben orada okumaya başladım.

- **Sanat Tarihi, Bizans Sanatı okumak için gittiniz, orada arkeoloji eğitimi aldınız mı?**

- Tabii, tabii asıl gaye bir Türk'ün diplomalı Bizans uzmanı olabileceğini ortaya koymaktı. Öte taraftan Fakülte derslerinin yanısıra orada Teoloji Fakültesinde (Bizim İlahiyat Fakültesi) Hristiyan Arkeolojisi dersi de aldım. Dersi bir papaz veriyordu ama aynı zamanda Arkeologdu. Viyana'da çok büyük kitapçılar vardı. Oradan çok kitap aldım. İstanbul hakkında çok eskiden yazılmış pek çok kitap buldum orada. Bu kitaplar arasında Strogovski'nin kitapları ve ayrı *

2 Semavi Eyice, 1944 yılında
Almanya'da.

- **Kaç yıl kaldınız orada?**

- Fazla kalamadım sadece bir sömestre. Sömestrenin sonunda 1944 yılında bütün sömestrenin imzalarını hocalardan aldım. 1 Ağustos 1944 de İstanbul'a tatil gelmek üzere iken Türkiye Almanya ile siyasi münasebetlerini kestiği için konsolosluk olmamasından kaynaklanarak orada bir süre kalmak zorunda kaldım. Durumumu anlatmak üzere Eğitim Bakanlığı'na dilekçe yazdım. Ancak Eğitim Bakanlığı binası bombalanmış bina dört duvar kalmış. Yazdığım dilekçeyi zarfa koyup posta kutusuna attım. 15 gün sonra cevap geldi. Berlin Üniversitesi'ne Sanat Tarihi dalında kabul edildiniz diye. Hemen kaydımı yaptırdım. Zaten o zaman Alman öğrenciler de tek bir üniversitede eğitimlerini sürdürmeye sürekli dolaşırlardı. Orada İslam Sanatı'nda hocalık yapan meşhur Prof. Kühner vardı. Berlin'in 80 km dışında kalıyordum. Akşam hava kararmadan ve hava hücumları başlamadan eve dönmek zorundaydık. Zifiri karanlık bir trenle dönüyorduk.

1945 Şubat'ında Sovyet Orduları Berlin'in içine kadar girdi. Aynı yılın Şubat'ında bir hava hücumunda kaldığım evin yarısı gitti. Benim oturduğum bölüm ayakta ama darmadağın, cam hiç kalmamış ve evde 15 santim bir kum tabakası.

3

3 Semavi Eyice, Viyana'da
Schönbrun Sarayı Önünde.

- Hocam acaba şöyle söyleyebilir miyiz? Sıcak savaş ortamında, bombaların içinde yetişen bir Sanat Tarihçidir Semavi Eyice.

- Bir bakıma öyle. Daha sonra Almanlar ile Türkler bir anlaşma yaparak isteyen Türkler'in Türkiye'ye dönmeleri sağlandı. Almanya'dan aşağı yukarı bir buçuk ay süren ve Kuzey Denizini, Atlas Okyanusunu ve Akdenizi boydan boya dolaşan bir deniz yolculuğundan sonra bir İsveç gemisi ile 1945 yılının Nisan ayının ikinci haftasında İstanbul'a kavuştum. Berlin Üniversitesi'nde iki sömestre okuduktan sonra İstanbul'a gelerek Edebiyat Fakültesi'ne girdim. Arkeoloji bölümüne ve Tarih bölümüne kaydımı yaptırdım. Arif Müfid Mansel ile tanıştım. Daha sonra Lisans tezimi o sırada İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinde öğretim görevlisi olan Avusturyalı Prof. E. Diez'in yanında "İstanbul Minareleri" konusunda çalışarak tamamladım ve 1948 yılının Haziran ayında Edebiyat Fakültesi'nden mezun oldum.

Artık mezundum, iş aramak için önce müzeye gittim. Aziz Ogan Müze Müdürü idi. Arkeoloji Müzesi'nde kadro olmadığı için beni Topkapı Sarayı'na yönlendirdiler. Mezuniyet belgemle başvurabilmek için belge almam gerekiyordu. Bunu alabilmek amacıyla öğrenci kalemine gittiğimde orada Felsefe Profesörü Macit Gökberk beni gördü. Bana "senin yerin İstanbul Üniversitesi" dedi. Bölüm hocalarımla konuştu ve ardından ben İstanbul Üniversitesi'nde asistan olarak başladım. Zaten henüz öğrenciyken Arif Müfit Mansel'in isteği ile Bizans dersleri vermeye başlamıştım bile; böylece 1948 yılında resmen asistan olarak atandım.

1950 yılında Berlin'deki hocam Schweinfurth, o sırada İstanbul Üniversitesi Sanat Tarihi kürsüsünde hocalık görevini sürdürüyordu; ben bir süre onun asistanlı-

ğını yaptım. Prof. Schweinfurth Doğu Almanya'dan kaçarak İsviçre üzerinden İstanbul'a gelmiş ve Fakültemizde Bizans Sanatı dersi vermek üzere görev almıştı. Onun Almanca olarak verdiği dersleri Türkçeye çevirirken bir taraftan da Prof. A. Müfit Mansel'in idaresinde Side'de yapılan kazılara katılıyor ve bu antik şehirdeki Bizans Kalıntıları'na dair doktora tezimi hazırlıyordum. 1952 yılının sonbaharında doktoramı vererek doktor asistan oldum.

- Hocam siz Bizans Sanatı'na paralel olarak her zaman Osmanlı Sanatı ve Mimarisi ile de ilgilendiniz. Sizin "*Bizans Devrinde Boğaziçi*" isimli kitabınızda "Boğaziçi'nin güzelliklerini ortaya çıkaran Osmanlı'dır" cümleliz bize pek çok şey ifade etmektedir. Acaba bu düşüncenizi bize biraz daha açabilir misiniz?

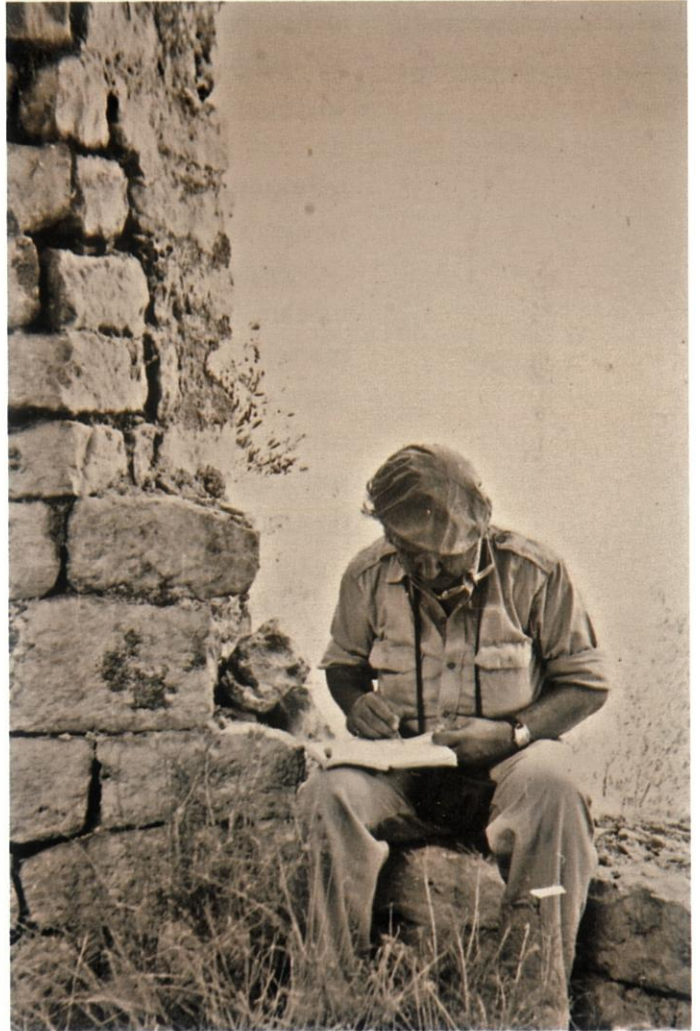
- Evet öyledir. Bizans, sarayını yapmak için boşluğa bakan bir alanı seçmiş, oysa Osmanlı Boğaziçi'ni seçmiştir; bu önemli bir husus.

Osmanlı Boğaziçi'nin güzelliğini anlamış ve kıyılara yalılar yapmış sonra ufak ufak köyler doğmuş ve bu yalılar o köylerin aralarını bağlamıştır. Bu yalılarının hepsinin arkalarındaki tepelere doğru bahçeleri devam ediyor. Bunlar oralarda da yapılmışlar. Kasırlar köşkler yapmışlar. Bunlar yalnız ileri gelenlerin, padişahların, vezirlerin köşklere değil, bunların içinde padişah sarayları da var, Emirgan'da, Beykoz'da. Beykoz'da direkler üstünde ve suyun içinde bir padişah sarayı varmış. Duvarlarında kasideler yazılı imiş altın yıldızlar içinde, Aynalıkavak Sarayı'nın adeta bir benzeri; direkler üstünde suyun içine kurulmuş olması Aynalıkavak Sarayını hatıra getirmektedir. Eski sarayın da suyun üstüne uzanan öyle bir çıkması olduğu resimlerde görülmektedir.

- İstanbul'un tarihini hakkıyla kaleme alabilecek en yetkin kişi olduğunuz İlber Ortaylı tarafından defalarca ifade edilmiştir. *Eski İstanbul'dan Notlar* (Küre Yayınları 2006) isimli kitabınızdan yine çok önemli bilgiler alıyoruz: "İstanbul'un jeopolitik konumu ve barındırdığı tarihi ve kültürel miras onu her zaman benzersiz kıldı. Bizans'ın başkenti Osmanlı tarafından fethedildiğinde şehir harap haldeydi. Şehir dört koldan imar edilmeye başlandı. Kısa sürede İslam şehri oldu. Hanlar, hamamlar, medrese, cami, çeşme sebillerle donatıldı" gibi.

Şimdi bu değerli bilgilerin ışığında İstanbul'un kaybolan eserlerini bugün var olmayan ancak eski fotoğraflarda görülen biçimi ile değerlendirmek gerekirse, Dolmabahçe ve çevresi için ne söyleyebiliriz, bugün var olmayan hangi yapılardan söz edilebilir?

4 Semavi Eyice, 1972 Yılında, Silifke, Boğsak Adasında.

5

5 Hoca, Karaman'ın Binbir Kilise ören yerinde öğrencileriyle beraber.

- Dolmabahçe'nin adından da anlaşıldığı gibi o arazi kısmen doldurulmuş. 18. yüzyıl sonu 19. yüzyıl başında orada bir saray yapılmış, o saray sonra kaldırılmış. 19. yüzyıl ortalarında Sultan Abdülmecid zamanında bugünkü sarayın yapımına başlanmış. Elimizde inşasına ait fotoğraflar var. Zaten İstanbul'un ilk fotoğrafları da 1850'li yıllara aittir. Fotoğrafçılığın ilk icadı da 1820-1825 yıllarıdır. İcattan 25 sene sonra Darphanede görevli olan Robertson adlı bir İngiliz teknisyenin çektiği fotoğraflardan Dolmabahçe'nin inşasını görüyoruz.

Aslında Dolmabahçe Sarayı'nın ana binadan başka çeşitli ekleri vardır. Bunlar hasahır, kayıkhanesi, özel liman, saray tiyatrosu vs. gibi... Ayrıca arkadaki dar vadinin içinde çiftlik hayatını hatırlatan küçük bir kasır ve havuzu bulunuyordu ki, uzun yıllar Küçük Çiftlik Parkı gazinosu olarak kullanılan bu ek bir yangında yanarak yok olmuş, arazisi de Gazhane yapımında tahrip edilmiştir. Dolmabahçe'den sonra diğer kasır saraylar sırasıyla yapılıyor. Beylerbeyi ve kasırlar hepsi 19. yüzyılda yapılmıştır.

- Hocam, Osmanlı Sanatı ile ilgili neler söylemek istersiniz?

- Osmanlı Sanatı Yakın Ortadoğu'nun bütününe hakim olmuş bir sanattır. Yalnız Anadolu ya da Rumeli'nin çeşitli şehirleri değil, düşünün ki, Ukrayna'nın tam Rusya tarafından sınır kalelerinden biri olan Hotin kalesi ve yine Bender kalesi içlerinde minareli camileri ile bir Osmanlı kalesidir o zaman. Bugün düşünün bir ke-re, Bender neresi? Arasanız bulamazsınız. Güneye inin Mısır'ın Habeşistan sınırında bir başka Osmanlı kalesi var; Evliya Çelebi görmüş, yine içinde Kanuni tarafından yaptırılmış bir cami varmış.

Öte taraftan Macaristan'a gidin; Avusturyalılar Türk devrine ait ne varsa yıkmışlar, kala kala Budapeşte'de yontma taştan yapılmış olan Gül Baba Türbesi kalmıştır.

6

Macarlar Gül Baba Türbesi'nin operasını bile yapmışlardır. Gül Baba bir Bektaşî tekkesinin özünü teşkil ediyor. Rumeli'de Bektaşîlik çok yaygındır. Yeniçerilerle birlikte Bektaşîlik de bütün Rumeli'ye yayılmıştır. Her Rumeli kasabasında Bektaşî Veli'lerinin adlarına yapılmış sembolik türbeler vardır. Gül Baba için de Budapeşte'de bir türbe yapılmıştır. Bu türbe 17. yüzyıl ve sonlarında, biz Budapeşte'yi kaybettikten sonra uzun süre daha Macarlar tarafından ziyaretgah olarak kabul edilmiş, fakat çevresindeki tekke ve müslüman mezarlığı olduğu gibi kaldırılmıştır. Bunlar eski bir gravürde görülüyor. Türbe daha sonra Barok bir kiliseye dönüştürülmüştür. Mimarisi de değiştirilerek 100-150 sene kilise olarak kullanılmıştır.

1870'lere doğru Macarlarda Osmanlılara karşı büyük bir sıcaklık oluşuyor. Çünkü bazı Macar Milliyetçileri o dönemde Osmanlı Devleti'ne sığınıyorlar. Özellikle Sultan Abdülmecid döneminde büyük bir dostluk başlıyor. Daha sonra Sultan Abdülaziz Avrupa seyahatine çıkıyor. Zaten Osmanlı padişahlarından Avrupa'yı gezen yegane padişah Sultan Abdülaziz'dir. Dönüşünü Tuna yoluyla yapacak, Budapeşte'ye de uğrayacak diye Macarlar türbenin içini temizliyorlar. Kilise alametlerini kaldırıyorlar, hemen türbe şekline sokuyorlar. Sultan Aziz türbeye çıkmıyor. Ancak 10-15 kişilik Osmanlı heyeti türbeye gidiyor. Bu heyette, sivilden, ulemandan, askerden temsilciler ve bir de gazeteci vardır.

Daha sonra Çaylak Tefik isimli bu gazeteci seyahatle ilgili bir kitap yazmıştır. Heyet türbeyi ziyaret ediyor, Macarlar da bu seyahatle ilgili Türk-Macar dostluğu hakkında ince bir kitap çıkarıyorlar. Kitapta gravürlere de yer veriyorlar. Daha sonra Vagner isimli bir Avusturyalı türbenin önüne bir galeri yapıyor. Macaristan'ın Sovyet rejimine geçtikten sonra Vagner portikusu yıktırıldığı için Türbe tek başına ortaya çıkıyor. Daha sonra türbe bildikleri kadıyla orijinal şekline dönüştürülmeye çalışılmıştır. Şu anda tam bir Türbeye dönüştürülmüştür. Ancak burada gerçekten Gül Baba'nın yatıp yatmadığını da bilmiyoruz. Gül Baba'nın başka yerler-

6 Uzun, sabırlı ve üretken akademik hayatında Semavi Hoca'nın çok değer verdiği sevgili eşi, yol arkadaşı Kamuran Hanım ile Bostancı'daki evlerinde.

de de türbeleri olduğu bilinmektedir; Yunus Emre'nin 7-8 yerde Türbesi olduğu gibi. Mesela Galatasaray'ın içinde de bir Gül Baba türbesi vardır.

Macaristan'da birde Pecs şehri vardır. Burada bugün bir hastanenin bahçesinde bir türbe daha bulunmaktadır: İdris Baba türbesi adında. Ama bu Gül Baba kadar muntazam bir türbe olmayıp, moloz taşlardan yapılmıştır. Macarlar bu türbeyi restore etmeden önce türbenin orta kısmını açarak orada kutuda yatan bir iskelete ulaştılar, yani İdris Baba'nın gerçekten orada yattığını doğruladılar. Macarlar üzerine bir sanduka yapmışlar, içini döşemişler ve türbeyi ziyaret edilebilir duruma getirmişler. Tarihçi ve oralı olan Peçevi İbrahim Efendi de İdris Baba'nın bir Bektaşî Babası olduğunu ve oraya gömülmüş olduğunu anlatır.

Bunun dışında Macaristan'da birkaç şehirde camiler mevcut; bir küçük kasabada Malkoçoğlu Camisi varmış. Daha önce bu camiyi eve çevirmişler. Sonra Macarlar büyük bir itinayla içindeki katları ve merdivenleri yıkıp caminin bütün izlerini ortaya çıkardılar. Duvarlarındaki yazılara varıncaya kadar restore ettiler. Yine Pecs'de büyük ölçülerde Gazi Kasım Paşa Camisi var. Bunlar camilerden bazı örnekler.

- Hocam, Bizans ve Türk Sanatı ile ilgili zengin kaynakların bir arada bulunduğu bir kütüphaneniz olduğu bilinmektedir. Bu çok değerli koleksiyon bugün İstanbul Araştırmaları Enstitüsü'nde "Semavi Eyice Kütüphanesi" olarak araştırmacıların hizmetine sunulmuştur. Yaklaşık olarak bu kütüphane kaç kitaptan oluşuyor ve koleksiyonu kaç yılda oluşturduunuz?

- Kitap almaya ortaokuldayken başladım diyebilirim. İstanbul hakkında bütün kitapları, hatta makaleleri elde etmeye çalıştım. Sayısını tam olarak bilmemekle beraber 45 bin kadar kitap olduğunu sanıyorum. Buradan İstanbul Araştırmaları Enstitüsüne taşınırken kapalı kamyonla dört kamyon kitap taşındı.

Mesleki yaşamı boyunca bilim dünyasına yapmış olduğu katkıların ötesinde, bu çalışmalarını yaparken yararlandığı kitaplardan oluşan kütüphanesinin de araştırmacıların hizmetine sunulmasını sağlayan değerli hocamız Semavi Eyice'ye bizi kırmayarak bu söyleşiyi kabul ettiği ve anılarını bizlerle paylaştığı için teşekkür eder, sağlıklı bir yaşam dileriz.

Zarif Orgun Anısına

Güller
KARAHÜSEYİN*

Sevim Orgun, Şule Yum ve Nilüfer İlkiş'in katkılarıyla...

Zarif Mustafa Ethem Orgun, 10 Aralık 1908 tarihinde doğmuş, 30 Ocak 1994 tarihinde vefat etmiştir.

Tahsiline, ilkokuldan itibaren Galatasaray Lisesi'nde yatılı olarak devam etmiş ve aynı okulda tamamlamıştır. Okul yıllarında, çeşitli spor dallarıyla yakından ilgilenmiş, Galatasaray futbol takımında amatör olarak futbol oynadığı yıllarda atletizm de yapmıştır.

Tahsil hayatından sonra, Topkapı Sarayı Müzesi'nde çalışmaya başlamıştır. Uzun yıllar aynı kuruma hizmet verdikten sonra, müzeciliğe bir müddet ara vermiş, daha sonra yeniden Kültür Bakanlığı- Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü İstanbul Şubesi'nde çalışmaya devam etmiştir. Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Tescil Uzmanlığı'ndan emekli olmuştur.

Müzecilik yıllarında, İstanbul'da ve İstanbul dışında müze, cami ve türbelerde araştırma, tasnif ve tetkik çalışmalarında görevlendirildiği gibi, çeşitli sergi çalışmalarında da bulunmuştur. Kendi anlatımı ile bir sergi hatırası şöyledir:

"1936 senesinde bir sergi nedeni ile Ankara'ya gitmiştim. Ankara'ya gidecek durumda değildim. Eşim Saffet Zarif Orgun, Ortaköy Şifa yurdunda doğum yapmış, bir oğlum Günel Zarif Orgun dünyaya gelmiş hastahanedeydi yatıyorlardı. Müdür Tahsin Bey, durumunuzu biliyorum, ama sizden başka gönderecek memurum yok

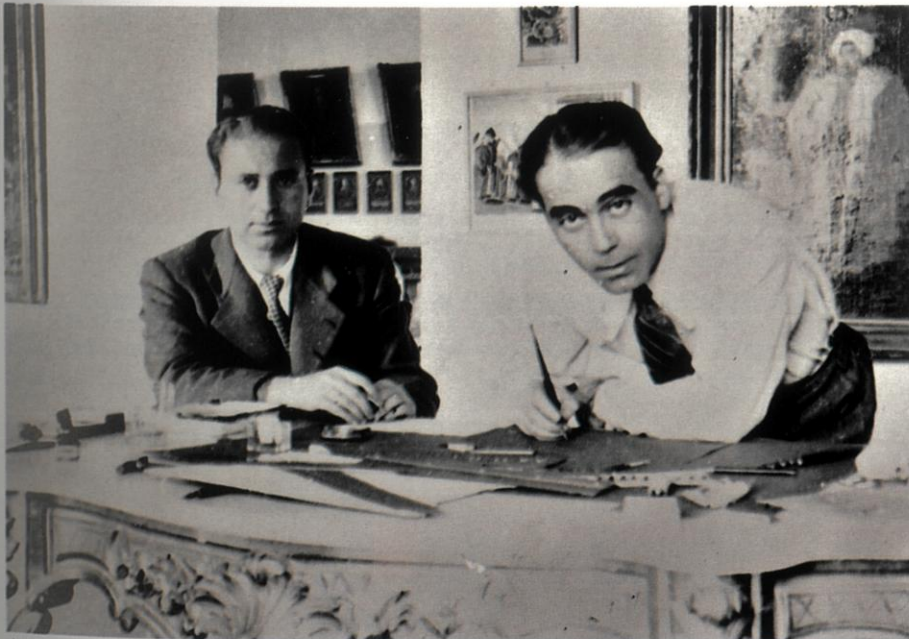
1 Zarif Orgun (1908-1994).

2 Zarif Orgun'un gençlik yılları, meslektaşları ile çalışırken.

3 Zarif Orgun çocukluk yıllarında kızkardeşi ile birlikte.

1

2

3

deyince kabul etmiştim. İsmet Paşa sergiyi açtı, fakat Atatürk yok, bekleniyordu. Sergi antresinde, Atatürk'ün korkunç bir beykeli konulmuştu. Atatürk geldiğinde bunu görünce,- sağlığında beni buna benzetirlerse, öldüğümde kimbilir ne yaparlar diyerek infialini dile getirmişti. Sergide bize ayrılan kısma gelince Celal Bayar, beni Atatürk'e tanıttı ve Atatürk'ün bizim kısımda gördüğü eşya hakkında verilen bilgilerden memnun kalması idarecilerce de takdir edilmişti. Hatta İktisat Vekili Celal Bayar bana, hergün sana Meclisten 40-50 meb'us getireceğim, onlara da bunları anlat demiş ve sözünde durmuş idi.”

Zarif Orgun, 1941 yılında Edirne Şer'i Sicillerini tasnif etmiş ve bu tasnif sonucunda söz konusu sicillerden önemli olanlarının seçilerek *Türk Vesikaları Dergisi*'nde yayınlanması ile de görevlendirilmiştir.

1942'de *Türk Tarih Vesikaları Dergisi*'nde yayınlanan “Osmanlı İmparatorluğu'nda Name ve Hediye Getiren Elçilere Yapılan Merasim” ve 1950'de *Güzel Sanatlar Mecmuası*'nda yayınlanan “Kubbealtı ve Yapılan Merasim” adlı makaleleri çalışmalarından bazılarıdır.

1963 yılında, Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından Edirne'de Eski Cami'deki halıların tetkiki ile ilgili olan araştırmada görevlendirilmiştir.

1982 yılında, emeklilik döneminde, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nin, araştırmacılara daha faydalı olabilmesi için, çalışmaların daha da hızlandırılması amacıyla Üniversite Öğretim Üyelerinin ve Başbakanlık Arşivi Uzmanlarının katılımı ile bir toplantı düzenlenmiştir. Bu toplantıya iştirak edenler arasında Zarif Orgun dışında, Prof. Dr. Münir Aktepe, Prof. Dr. Mübahat Kütükoğlu, Prof. Dr. Nejat Göğünç, Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu ve Doç. Dr. Mücteba İlgürel gibi değerli tarihçilerin de yer aldığı görülmektedir. Söz konusu toplantı yazışmasında, Emekli Müze Uzmanı Zarif Orgun arşiv çalışmalarına fiilen katılacağı konusunun memnurluk yarattığı ifade edilmektedir.

T. G.
MAARİF VEKİLLİĞİ
Topkapı Sarayı Müzesi
Müdürlüğü
Sayı: 6576/669

İstanbul, II / IX / 1984 I
Özet:

Zarif Orgun

Topkapı Sarayı Müzesi Memuru

Edirne Şer'i Muhakeme sicillerini tasnif ettiğinin yüce vekillike memnuniyeti mucip olmuştur . Bunu bildirsin teşekkürlerimi sunarım .

Vekillikten alınan emirde işbu sicillâten mühimlerinin tarafınızdan seçilerek icabeden isahatla beraber (Türk vesikaları Dergisi) nde negredilmek üzere irsali lüzumu da emredildiğinden gereğine himmetinizi rica eylerim .

Topkapı Sarayı Müzesi

Müdürü

Tahsin Öz

4 Topkapı Sarayı Müzesi Müdürü
Tahsin Öz'ün Edirne Şer'i
Muhakeme Sicillerinin tasnifini
tamamlayan Zarif Orgun'a yazdığı
teşekkür yazısı.

Zarif Orgun'un Dolmabahçe Sarayı'ndaki Çalışmaları

Zarif Orgun'un Dolmabahçe Sarayı ile ilk buluşması Atatürk'ün öldüğü 10 Kasım 1938 gününe denk gelir. O günü Zarif Bey şöyle anlatır:

"Ben o zaman Topkapı Sarayı'nda görevliydim. Anadolubisarı'nda oturuyor ve vapurla köprüye geliyor, yürüyerek de saraya gidiyordum. Atatürk'ün muvafakatiyle padişah tablolarını sergileyerek bir salonun da tanziminde çalışıyorduk. Çalışmaya başlamıştık ki gürültü ile kapı açıldı. Gelen, Müdür Tahsin Öz'dü. Bana seslendi ve "Zarif Bey Atatürk maalesef vefat etmiş, saraya gideceğiz, her yeri kapat, anahtarları al gel" dedi. Aşağıya indiğimde ben otomobil çağırttım. "Gelmiş gidelim" dedi. Ben de "efendim, anahtarları kasaya koyalım" dedimse de o "anahtarları cebine at" karşılığını verdi. Gülhane Parkı dışına çıktığımızda Atatürk'ün vefat ettiğinin duyulmuş olduğu halkın müteessir halinden anlaşıl-makta idi.

Saraya geldiğimizde Vali Muhittin Üstündağ, yanında bazı ilgililerle toplantı halinde idi, biz de yanına gittik. Konuşulan, ortalıkta çok eşya var, bunları ne yapacağız idi. Herkes bir şeyler söylüyor, fakat bir sonuç alınamıyordu. Ben lafa karışarak; "küçük ve ele gelebilecek eşya toplanır, en yakınındaki odaya konur ve kapısı da kapatılır dediğimde beğenildi ve bu işleri yapmak bana havale edildi idi."

Sonraki yıllarda Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki çalışmalarını sürdüren Zarif Orgun'a, 1961 yılında dönemin yöneticileri tarafından, Milli Saraylar'da envanter yapması teklif edilmiş fakat kendisi Topkapı Sarayı Müzesi'nden ayrılmadığı için bu teklifi kabul etmemiştir. Ancak Atatürk'ün ölümünden tam 40 yıl sonra 1978 yılında Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nin oluşturulmasına başlanacağı için Zarif Orgun'un yolu ikinci kez Dolmabahçe Sarayı ile kesişmiştir.

Milli Saraylar idaresi tarafından sarayın Harem Dairesi oda ve bodrumlarında bulunan defter ve evrak yığınlarının elden geçirilerek değerlendirilmesi ve yakın tarihimize ışık tutacak bir arşiv oluşturulması amaçlanmıştır. Türkiye'de, arşiv çalışmalarında deneyimli olan Eski Eser ve Tescil Uzmanı Zarif Orgun Topkapı Sarayı'nda yaptığı başarılı çalışmalarından dolayı akla gelen ilk kişi olmuş ve çalışmalara yön vermesi için saraya davet edilmiştir. Ancak, bu defa, emekli olduğu için kendisi için yapılan sözleşmeyi ve verilmesi belirlenen ücreti dahi kabul etmeden fahrî olmak kaydı ile sarayda çalışmayı kabul etmiştir.

Söz konusu arşivin malzemesini oluşturan evrak ve defterlerin asıl önemli ve büyük bir kısmı seçilerek 1966-67 yıllarında kamyonlara yüklenerek Başbakanlık Arşiv Müdürlüğü'ne nakledilmiştir. İkinci defa 1971 yılında Hazine Kapı üstündeki evraklar içinden seçilenler de aynı şekilde Başbakanlık Arşivi'ne götürülmüştür. Bunlardan geri kalan evrak ve defterler ile Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi oluşturulmuştur.

5-6 10 Kasım 1986'da Milli Saraylar Daire Başkanlığı'nca düzenlenen Atatürk'ü anma töreninde Zarif Orgun konuşma yaparken

1978 yılında, Zarif Orgun'un başkanlığında, beş kişilik küçük bir ekip ile çalışmalara başlanmış ve arşivin ilk yarısını oluşturan bölümü tamamlanmıştır. Harem Dairesinin bir odasında, malzemenin temizliği, değerlendirilmesi ve arşivlenmesi yapılmıştır. Daha sonra çalışmalara bir süre ara verilmiştir.

Zarif Orgun'un Dolmabahçe Sarayı'nda yeniden çalışmaya başlaması, 1984 Milli Saraylar Sempozyumu sonrası gerçekleşmiş ve 1985 yılında, sempozyumda alınan kararlar doğrultusunda, arşiv çalışmalarına yeniden başlanmıştır. Hazine-i Hassa Kapısı'nın üst koridorlarında sandıklar içindeki defter ve evrakların ortaya çıkarılması üzerine Zarif Orgun yeniden davet edilmiş ve Milli Saraylar Arşivi'nin tamamlanmasını sağlamak amacıyla fahri olarak çalışmaya devam etmiştir.

Bu kez arşivin ikinci kısmının oluşturulmasında Uzman Vahide Gezgör ve Araştırmacı Güller Karahüseyin görev almış ve 1985 yılının yaz aylarında çalışma başlatılmıştır..

Zarif Bey, arşivin ikinci kısmının oluşturulmasında, ilerlemiş yaşının ve geçmişte yaşadığı rahatsızlığın da etkisi ile olsa gerek, zamanla yarışır bir gayret içinde son derece disiplinli ve özverili bir çalışmaya öncülük etmiştir. Bu esnada, saray içinden ve Hazine-i Hassa Kapısı'nın üst koridorlarından sandıklar içinde ve yılların tozu ve rutubeti ile yoğrulmuş ve aynı zamanda kısmen çürümüş halde son derece sağlıklı koşullarda getirilen, evrak ve defterler tek tek temizlenip ayrıştırıldıktan sonra tasnife tabi tutulmuşlardır. Dönemin elverdiği koşullar ölçüsünde, sınırlı imkanlarla ve hızla tamamlanması planlanan bu çalışmalar sırasında yine de Zarif Bey, defterlerde ya da evraklarda, saraylara dair önemli bilgilere rastladığında onları işaret ederek, gelecekte çeşitli konulardaki araştırmamızda bizlerin dikkatini çekmeyi amaçlamıştır. Aslında, daha arşivin tasnif edilmesi aşamasında çeşitli müze uzmanları ve akademisyenler Zarif Bey'in bilgi ve birikiminden ve yeni elde edilen belgelerden de faydalanma imkanına sahip olmuşlardır.

Ardından, 1978 ve 1985 yılında tasnif edilen evrak ve defterlerin bir araya getirilmesi ve bir arşiv oluşturulması hedeflenmiştir. Bu doğrultuda, Dolmabahçe Sarayı içinde muhafaza edilen ilk tasnif Kültür binasına taşınmış ve iki tasnif birleştirilerek Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi bu anlamda ilk kez yapılandırılmıştır. Arşiv, defterler ve belgeler olmak üzere iki ayrı grupta toplanmıştır. Evraklar, Evrak I. Ve Evrak II olarak düzenlenmiş, defterler ise fasıllı olarak yapılan iki kısım çalışma birbiri ardına devam edecek şekilde numaralandırılmıştır. Tüm bu arşiv malzemesinin kartoteks fişleri yazılmış ve ayrıca listeleri çıkarılarak defter ve evrak katalogları da hazırlanmıştır.

Bu çalışmaların ardından, Hazine-i Hassa Arşivi Yönetmeliği çıkarılarak arşiv, kurum içi ve dışından, araştırmacı ve akademisyenlerin çalışmalarına kaynaklık et-

T.C.
TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ BAŞKANLIĞI
GENEL SEKRETERLİĞİ
..... Millî Saraylar Daire Başkanlığı

... Sar. KŞg. Gr. Bşk.

Sayı : 85-23... 618

Konu : Değerli Çalışmalarınız

22. Suban 1985...

Sayın
Zarif ONGUN
Şehirkahyası Sk.No.41 Şafak Apt. D/17
Kasaltoprak

Millî Saraylarda uzun yıllar fahri olarak yaptığınız değerli çalışmalarınızla yakın tarihimize ışık tutacak olan arşivimizin çekirdeğini oluşturduğunuz takdir ve şükran hislerimizle öğrenmiş bulunuyoruz.

Arşivimizin oluşmasına ve bilim dünyasına açılması çalışmalarınızla, imkanlarınız ve çabalarınız içinde yardımlarınıza tekrar ihtiyacımız olduğunu bildirirken ilgilerinizi bekler, saygılar sunarım.

Ayhan ARAS
Millî Saraylar Daire Başkanı V.

Gelen Evrak Kayıt No :
Cevaplarda sayı ve Müdürlük adının bildirilmesi.

7

7 1985 yılında arşiv çalışmalarının başlatılması için dönemin Daire Başkan Yardımcısı Ayhan Aras tarafından Zarif Bey'e yazılan davet mektubu.

7 1985 yılında arşiv çalışmalarının başlatılması için dönemin Daire Başkan Yardımcısı Ayhan Aras tarafından Zarif Bey'e yazılan davet mektubu.

meye hazır hale getirilmiştir. Bu dönemden itibaren, Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nde yer alan evrak ve defterlerin ışığında yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapıldığı gibi kimi akademisyenler kitap çalışmaları da gerçekleştirmiştir.

Bu çalışmalardan bazıları şunlardır:

1992-Doç. Dr. Rengin Dramur'un "19. yüzyılda Osmanlılar'da Tıp ve Eczacılık" ve "Osmanlılar'da 19. yüzyılda Dişçilik Tarihi" konulu araştırması.

1992-Doç. Dr. Feryal İrez'in, "Topkapı Sarayı 19. Yüzyıl Onarımları" konulu çalışması.

1993-Şule Yum'un, "Osmanlı Resim Sanatı ve Müzik" adlı doktora tezi araştırması.

1994-Prof. Dr. Afife Batur'un, "Osmanlı Mimarlığı'nda, 18. ve 19. Yüzyıllarda Demir Malzeme Kullanımı" konusunda araştırması.

1995-Prof. Dr. Zeynep İnankur'un, "19. yüzyılda Osmanlı Sarayı'na Bağlı Olarak Çalışan Yerli ve Yabancı Ressamlar" konulu çalışması.

1996-Doç. Dr. Ali Akyıldız'ın, "Osmanlı Padişah Kızları ve Sultanlar" konulu kitap çalışması.

1996-Araştırma görevlisi Arzu Terzi'nin, "Hazine-i Hassa" konulu doktora tezi çalışması.

1996-Müze Araştırmacısı Pelin Aykut'un, "Dolmabahçe Sarayı'na İlişkin Arşiv Belgelerinin Mekan Kullanımı Açısından Değerlendirilmesi" konulu doktora tezi çalışması.

1996-Müze Araştırmacısı Güller Karahüseyin'in "Sultan Abdülmecid'in Hatt-ı Hümayunları" başlıklı yüksek lisans tezi çalışması.

1997-Müze Araştırmacısı, F. Yaşar Yılmaz'ın "Hereke Jakarlı Dokumaları ve Milli Saraylar Mobilyasında Kullanımı" konulu yüksek lisans tezi çalışması.

1997-Araştırmacı Gülsen Sevinç'in "Abdülaziz ve Plastik Sanatlar" konulu yüksek lisans tezi çalışması.

1997-Araştırmacı Candan Sezgin'in, "Dolmabahçe Sarayı Veliahd Dairesi ve Hareket Köşkleri" konulu yüksek lisans çalışması.

1999-Rehber Cengiz Göncü'nün, "Dolmabahçe Sarayı'ndaki İnşaat ve Onarımlar" konulu çalışması.

Zarif Orgun, yaşamı boyunca eski esere ve tarihimize ışık tutacak yazılı kaynaklara kendisini adanmıştır. Bu doğrultuda, en son olarak Milli Saraylar'da, hiçbir bedel ve karşılık düşünmeksizin, tarih bilinci içinde arşivin hayata geçirilmesi ve yeni bilgilerin gün ışığına çıkarılması doğrultusunda çalışmış ve bu çalışma adeta onun yaşama sebebi olmuştur. Zarif Bey aynı yıllarda kurum içinden gelen talepler üzerine eski usul kara tahta üzerinde meraklılarına Osmanlıca dersleri de vermiştir. Sonraları, aynı kara tahta üzerinde sıklıkla Osmanlıca olarak yazdığının "Âyinesi işdir kişinin lâfa bakılmaz, ferdin görünür rütbe-i aklı eserinde" sözünü düstûr edindiği ve etrafındakilerde de aynı bilinci yerleştirme çabası içinde olduğu hatıralarım arasındadır.

Sonraki yıllarda, arşiv çalışmalarını ve arşivde araştırma yapmayı talep eden ku-

8 1986'da Zarif Bey dönemin yöneticilerine arşiv çalışmaları hakkında bilgi verirken.

10

rum içi ve kurum dışı araştırmacılara verilen hizmet sürdürülmüş, özellikle 2003 yılından itibaren, Hazine-i Hassa Arşivi'nin yeniden yapılandırılmasına yönelik çalışmalar önem kazanmıştır. Bu anlamda, Milli Saraylar Arşivi'nde bulunan tasnif ile daha önce de bahsedildiği gibi 1960'lı yıllarda Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ne nakledilen ana tasnifin (Mabeyn-i Hümayun ve Hazine-i Hassa Nezaretî) Başbakanlık Osmanlı Arşivi çatısı altında bütünleştirilmesi hedeflenmiştir. Aynı zamanda, Milli Saraylar'da dijital bir arşiv oluşturularak kurumun her türlü belge ve bilgi ihtiyacının karşılanmasına yönelik çalışmalara da hız verilmiştir.

Dolmabahçe Sarayı'nda ilk kez 1978 yılında Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nin oluşturulması amacıyla fahrî olarak çalışmaya başlamış olan ve 1985- 1989 yılları arasında kendisi ile çalışma şansına sahip olduğum Merhum Zarif Orgun'un kurumumuza olan katkılarını bir nebze olsun dile getirerek kendisini saygı ve rahmetle anıyoruz.

İlişikte, Zarif Orgun'un kendi el yazısından, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde 1286 tarihli ve 14310 numaralı Maliye İrade Defteri'nde, Fransa İmparatoriçesi, Avusturya İmparatoru ve Prusya Veliâhdı hazretlerinin İstanbul'a gelmeleri münasebetiyle satın alınan eşyayı ve masrafını gösteren belgenin çevirisinden bir bölüm sunuyoruz.

9 Zarif Orgun ilerlemiş yaşına rağmen çalışmaya ara vermemiştir.
10 Zarif Orgun'un saraydan ayrılmadan kısa bir süre önce Prof. Dr. Metin Sözen ve Kültür bölümü çalışanlarıyla çektiği bir hatıra fotoğrafı.

Hizmetli Fransa İmparatorluğu ve Avusturya İmparatorluğu ve Prusya Veliahdı hazretinin Dersaadete gelmeleri münasebetiyle lüzumuna mebnî mübayaa olunan esya mesarifi

Guruş	Para	
12545		müceddeden yaptırılmış olan beş aded atlas yorgan bahası bâ defter
74866		İspirakî ma'rifetiyle mübayaa olunan esya yı mütenevvia bahası bâ defter
2520		Mübayaa olunan bir aded sehpa bahası
312		Mübayaa olunan kahve değirmeni ve saç mangal ve kahve dolabı bahası
5136		İmparatorîse hazretlerinin yatağı örtüsü etrafında konulan saçak bahası 8x642
300		Müşarüleyha için mübayaa olunan yirmibir çift Terlik bahası
10642		Mübayaa olunan oniki takım karyola ve esyaya saire bahası bâ defter-i müfredat
88087	20	Besiktas ve Beylerbeyi Sarayı hümayunlar için Marko ma'rifetiyle mübayaa olunan mutfak ve kiler edevati bâ defter
5750		Mübayaa olunan boru mermerleri
17796	20	Halilefendi ma'rifetiyle mübayaa olunan basma ve kumaş ve şerit ve saçak ve sair bahası
194250		Terzi Lori ma'rifetiyle hademe için yaptırılan kırk takım elbise-i resmiye bahası
115768	32	Mösyö Beykerden mübayaa olunan esyaya mütenevvia bahası İngilizlirası
557972	32	1007

Masarif-i müteferrika

4732		Bâ defter-i müfredat Arzoman efendi ma'rifetiyle vaki olan masarif
13002	20	Bâ defter mösyö Marko ma'rifetiyle masarifat
27186	20	Kezalik bâ defter-i mumaileyh ma'rifetiyle masarifat
1024		Bâ pusula Osman Kavas ma'rifetiyle masarifat
9038	10	Bâ defter Kırkor efendi ma'rifetiyle masarifat
9223		Solraların tâmir ve kurulması için marangoza verilen
3150		Sedyelerin tâmir masrafı
2298		Beylerbeyi zaptiyeleri ma'rifetiyle vaki olan masarifat
9564	20	Aşeroların bâ defter masarif-i müteferrikası
2619		Sehpacıların yöymiyesi
6136	10	Bâ defterimiz üç katem masarif-i müteferrika
4814	20	Fransız kumpanyasına verilen esya navlunu
2907	20	Esirakî ma'rifetiyle masarif-i müteferrika
2452		Beylerbeyi Sarayı hümayununda Ocak tâmiri
1260		Münir efendi ma'rifetiyle vaki olan perakende mesaf
1470	20	Sarap ve meşrubat için verilen resmî gümrük 1405
100879	20	

1286 Tarihli Maliye irade defteri (14310 sıra No)

27

guruş

para

100 879	20	Nakli yekûn
844		Beğlerbeği Sarayı hümayununda işleyen tapisere verilen
547		Mubayaa olunan Fransız âlâmetli bir aded kitap bahası
85		Sokrati ma'rifetiyle masarifi-i müteferrika
3166		Saray-ı Hümayuna muvakkalen var'olunan Telgraf telleri me
31500		Izzetlû Ali Rıza ve Necib ve Muzaffer beylerin kudâs-ı ri
8241	20	Serife azimet harcırahları
51000		Hademe elbisesi yşun terzi Loriye yaptırılan bohşalar ile bir takım siyah Livre esmanı
3333		Avusturya İmparatoru hazretlerinin maiyet memurlarında üs nefere gümüşcu Kasbardan bilmubayaa verilen bir aded porş ile iki kut'a murassa' entife manşazası bahası
54667		Misafirinin müddet-i ikametlerinde mōsyō Marko ma'rifetiyle bâ defter masarifi-i müteferrika
4/4 15680		Kezallik mumailiye def'a bâ defter masarifi
10160		Gümüşlerin masarifi-i tathiriye ve nakliyesi
3 1610		Saray-ı hümayunda işleyen marangoz yōmıyesi ve masarifi
2920	20	Taam defterlerinin masarifi-i tab'iyesi
9- 5760		Dondurmacı işin mubayaa olunan levazimat
2520		Mutfak hademesi yşun mubayaa olunan bornoz ve çeket ve bone bahası
7962	20	Fransadan gelen aşçıların lokanta masarifi
332		Perakende Tapiser masarifi
4000		İmpatorise hazretleri ile cami'leri gezen tercümanın masarifi
819	20	Hademe işin mubayaa olunan kırk şift kundura bahası
33280		Mışo ve Simo ve Yorgi ma'rifetleriyle vaki'olan masarifi-i perakende
20000		Çamaşırca masarifi (Çamaşırçı - Çamaşır yıkayıcı)
11832		Halil efendi masarifi işin alelhesap olarak verilen Müfredatı huzur-ı âli-i hazret-i vekâletpenahiye arz olunan masarifi
725		İmparatorise hazretleri odası yşun mubayaa olunan Lül bahası
3868		Büfelerin tâ'mir ve teeddidi masarifi
6750		Sofracıbaşı Marko'nun Parise azimet ve avdeti harcırahi
10000		İstikra olunan (kiralanan) Sofra Takımlarının sakata işin verilen tazminat
9196	30	Paristen gelen eşyadan bir takım işin Fransa
399162	10	acentasına verilen navul

HAKAN BAKİ GÜLSÜN ANISINA
(9 Aralık 1960 - 9 Haziran 2009)

Hakan Baki Gülsün İstanbul'da doğdu. Lise eğitimini Pertevniyal Lisesi'nde tamamladı. 1978 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Estetik ve Sanat Tarihi Bölümü'ne girerek 1984 yılında mezun oldu, aynı bölümde "Mimar Vedat Bey ve Dolmabahçe Sarayı" konulu bilim uzmanlığı tezini hazırladı. Ardından İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi Bölümü'nde "Dolmabahçe ve Çırağan Sarayları'nın 19. Yüzyıldaki Konumu" konulu doktora tezini verdi.

1986 yılında Kültür Bilim Tanıtım Merkezi olarak kurulan Kültür Başkan Yardımcılığı'nda çalışmaya başladı. Bölümün yeni kurulduğu bu yıllarda Sanat Tarihçisi kimliği ile Milli Saraylar'ı tanıtan çalışmalarla birimin gelişmesine katkıda bulundu. 1987'de ilk kez seksiyonların kurulmasıyla Saat Seksiyonunda görev aldı. İlerleyen yıllarda Yayın Bölümü'nde, yayımların redaksiyonu, editörlük ve danışmanlık görevlerini yerine getirdi.

Kurumda yaptığı çalışmaların yanı sıra Bahçeşehir Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi Milli Saraylar ve Tarihi Yapılar Meslek Yüksek Okulu'nda verdiği derslerle gençlerin yetişmesine katkıda bulundu.

*Dr. Hakan B. Gülsün'ün yazdığı ve masasında basılması için
tuttuğu çalışmalarından ikisini;
"Boğaziçi'nde Bir Osmanlı Sarayı, Domabahçe..." ile "Osmanlı Sarayında
Devlet İçinde Devlet Harem" başlıklı makaleleri olduğu gibi sunuyoruz.
Erken kaybettiğimiz değerli meslektaşımızı saygıyla anıyoruz.*

Hakan Baki Gülsün: “Yaşamak ne güzel...”

Bundan üç yıl kadar önceydi. Hakan Bey’le ilk kez Dolmabahçe Sarayı’nın zemin katında tanıştık. Çok geçmeden aynı ofisi paylaşmaya başladık. Masalarımız karşı karşıyaydı. Klasik bir merhabalaşmadan sonra çantamdan çıkardığım kitapları okumaya başlamıştım. Birkaç gün böyle geçti. Sürekli okuyordum. Bazen Hakan Bey ne okuduğumu merak ediyor, kısa cevaplarla onun merakını gideriyordum. İkinci hafta bitmek üzereydi. Şu an hatırlamıyorum, konu Arap Camii’nden açılmıştı. Hakan, beni tartmaya çalışıyordu. Onun bu merakını bilinçli bir şekilde görmezden geldim. Yine kitapların arasına gömüldüm. Bu çalışma sırasında çok kibar bir şekilde Arap Camii’yle ilgili çektiği bir fotokopiyi uzatmıştı. İlgisine teşekkür ettim. Okuyacağımı söyledim. Konu kapandı.

*“Günahtan bir çığ düşüyor gövdeme
Bir çocuğun ağzında yağmuru arıyorum
Bu denizler bana yetmiyor artık
Dağlara vuruyorum kendimi birden
Bir yıldız tutunup gözlerine gidiyorum.”*

Aradan iki gün geçmeden Hakan tekrar yazıyı nasıl bulduğumu sordu. Yetersiz dedim. Daha farklı kaynakları önerdim. Kaynakları sıralamayı da ihmal etmedim. Çok ilginç bulmuştu. Bahsettiğim kaynaklardan bazılarını okumuştum. Bunlardan nasıl haberdar olduğumu sordu. Gültümsedim. Kitapları sevdiğimi söyledim. Bununla yetinmeyerek ona iki kitabımı imzalayıp takdim ederken, on yıl kadar önce kaleme aldığım Arap Camii ile ilgili bir yazıyı da verdim. İşte o andan sonra Hakan’la aramızda saatler süren sohbetler dizisi başladı. Sürekli konuşuyorduk. Birikimi vardı. Sanat Tarihi alanında doktora yapmıştı. Kitaplarla ünsiyet kesbetmişti. Dahası, rahmetli dayısı onun dünyasını mistik öğelerle, mistik düşüncelerle bezemişti. Çok geçmeden aramızda bir dostluk bağı oluştu.

Ben sürekli çalıştığım için bir Osmanlı beyefendisi nezaketiyle “Umarım rahatsız etmiyorum” şeklinde konuşmaya başlıyor, yine de uzun hasbıhaller ediyorduk.

Sevgili Hakan şeker hastasıydı. Sık sık ara öğünler yemesi gerekiyordu. Sonra da kendisine iğne vurma sırası gelince, özür diliyor, sırtını dönerek iğne vuruyordu. Ayaklarındaki rahatsızlık ise onun yürüyüşünü yavaşlatıyordu. Sabahları Dolmabahçe Sarayı’nın Araç Kapı girişinde karşılaştığımızda “Üstad, Siz hızlı gidin”, der “Ben, yavaş yürümek daha iyi”, diyerek ona eşlik ederdim. Son zamanlarda fötr şapka giyme merakı başlamıştı. Karşılaştığımızda şapkasını çıkarır hafifçe reverans yapardı. Gülümser, takılmadan edemezdim; “Hakan Bey, bugün fötr şapkanızla paltonuz yine uyumlu olmamış”, diye. Bazen de uzaktan çok güzel olmuş, tam bir uyum var?, derdim. Teşekkür ederdi. Derken odalarımız değişti. Daha az görüşür olduk. Karşılaştığımızda bizim çocukları sorardı. Bahis çocuklardan açılınca gözleri ışıldardı. İlk evliliğinden çocuğu olmamıştı. İkinci evliliğinden bir oğlu vardı. Onu kendi çocuğu gibi sevmiş, onun sevinci kendi sevinci, üzüntüsü kendi üzüntüsü olmuştu. Hele oğulluğunun: “Hakan Bey, sizin bir çocuğunuz olsa ne kadar şanslı olurdu. Çünkü siz ona çok iyi bir baba olurdunuz.” cümlesi, onun en büyük tutamak noktasıydı. Oğulluğunun söylediği bu cümleyi birçok defa tekrar ettiğini hatırlıyorum.

*“Kulağıma değer bir annenin inlemesi
Çocuklara küsmüyorum bu yüzden
Kötürüm azalarım ansızın diriliyor
Resmini çiziyorum açmayan çiçeklerin
Ellerimi bir kuşa teslim ediyorum.”*

Vefat etmeden bir hafta kadar önce ameliyat olduğunu duyunca ziyaret ettim, geçmiş olsun dileklerimi ilettim. Ameliyatın başarılı geçmesinden dolayı çok sevinçliydi. Artık tık nefes olmuyorum, kendimi daha rahat, daha zinde hissediyorum, diyordu.

Hakan’ı en son vefatından bir süre önce gördüm. Daire Başkanımız Yasin Yıldız Bey’le bir akşam üzeri iş çıkışı Sarayın bahçesinde Beşiktaş istikametine doğru yürürken, “Kuşluk bahçesi”nde karşılaştık. Asırlık ağaçları seyrediyordu. Hayrola Hakan Bey, dedim. “Hangi meteorlarda geziniyorsun?” Gülümsedi ve dudaklarından şu cümleler döküldü: “Yaşamak ne güzel!...”

İşte Hakan’dan geriye kalan bu cümle oldu. “Yaşamak ne güzel!...”

Sonra Hakan Bey’in yoğun bakımda olduğunu öğrendim. Onun telefonuna eşi çıktı. Ziyaret etmek isteğimizi iletince, Hakan’la kendisinin bile görüştürülmediğini belirtti. Zaten iki gün sonra da acı haber gelmişti... Hakan ötelere yürümüştü... Sevgili Hakan, hoş bir se-
da ile aramızdan ayrılmıştı...

Ataköy Camii’nde cenaze namazında onun iyi bir insan olduğuna tanıklık ettik. O iyi bir insan, samimi bir dosttu. Bu bağlamda eşi ve oğulluğunun tabutu başında gözyaşlarına boğulması, dostlarının onu son yolculuğuna uğurlaması bu iyiliğinin belki de en güzel nişanesiydi.

Hakan hayâleriyle, özlemleriyle ötelere gitti. Emekliliğine az kalmıştı. Üniversite hocalığını sürdürülecekti. En büyük ideali bu idi... Ama nasip değilmiş...

Hakan’a rahmet diliyorum. Ruhu şad olsun.

Hakan’a dair bu yazıyı çok sevdiğim Alman şairi Rainer Maria Rilke’nin-B. Necatigil tarafından çevrilen-şu final dizeleriyle bitirmek istiyorum. Çünkü bu mısralar kanaatimce her birimizin yeryüzü serüvenini anlatan mısralardır:

*“Şimdi dünyada nerede biri ağlıyorsa
Sebepsiz, dünyada, ağlıyorsa
Bana ağlıyor.
Şimdi gecede nerede biri gülüyorsa
Sebepsiz, gecede, gülüyorsa
Bana gülüyor.
Şimdi dünyada nerede biri yürüyorsa
Sebepsiz, dünyada, yürüyorsa
Bana gidiyor.
Şimdi dünyada nerede biri ölüyorsa
Sebepsiz, dünyada, ölüyorsa
Bana bakıyor.”*

Boğaziçi'nde Bir Osmanlı Sarayı, Dolmabahçe...

Geçmiş binyıllara dayanan Boğaziçi'nin, her zaman önemli bir yerleşim merkezi olan İstanbul'un yaşamında son derece etkin ve giderek yönlendirici bir yeri vardır. Öyle ki İstanbul ve Boğaziçi, yüzyıllar boyunca birbirinden ayrılmamış, ayrı tutulmamış iki ad oluşturmuştur.

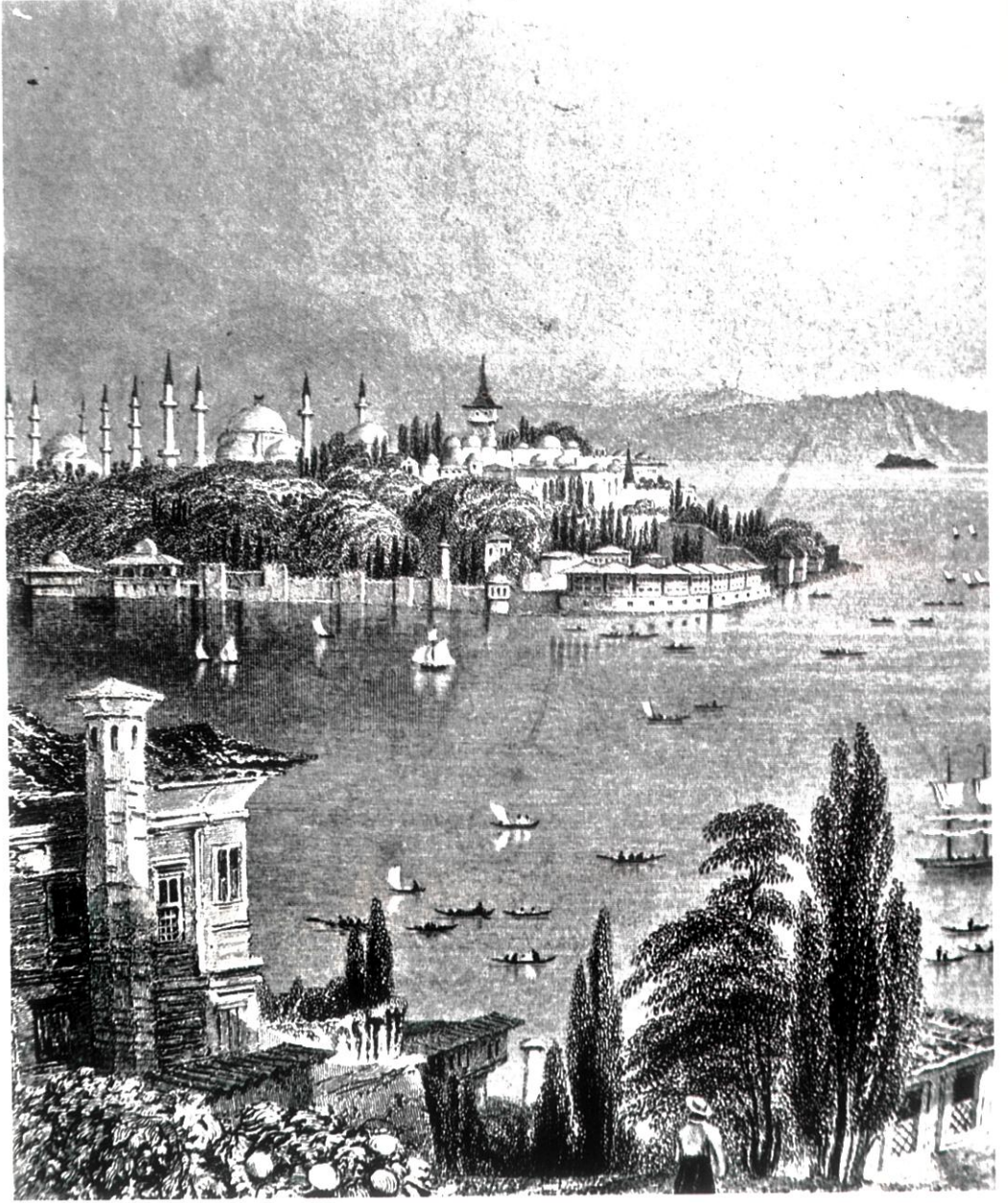
Birbirini tümleyen bu iki adın anlamları antik söylencelere dek iner; Öyle ki İ.Ö. 17. yüzyıl ortalarında Megara'lı Byzas, kuracağı yeni bir yerleşimin neresi olması gerektiğini öğrenmek için Delfoi'deki Apollon kahinine başvurmuş, kahin de kenti tam "körler ülkesi"nin karşısına kurmasını öğütlemiştir. Sözü edilen yeri arayan Byzas, Boğaziçi'nin Marmara Denizi'ne açıldığı noktaya geldiğinde, bu denli güzel ve elverişli bir yerleşim yerini bırakıp daha önce karşı kıyıya yerleşen Kalkhedon'luların (bugünkü Kadıköy) "körler" olduğuna karar vererek İstanbul'un temellerini Sarayburnu ve çevresine atmış ve kent de kurucusunun adına atfen Bysantion adını almış. Öte yandan bir başka söylenceye göreyse; Byzas, deniz tanrısı Poseidon'la Keroessa'nın oğlu, Keroessa da Zeus'un İo'dan olma kızıydı. Zeus tarafından bir ineğe dönüştürülen ve kıskanç tanrıça Hera'nın peşine saldırdığı bir at sineğinden kaçarak ülkeden ülkeye giden İo, Boğaziçi'nden de geçerek boğaza adını vermiş (Bosphoros, öküz geçidi anlamını taşır) ve İstanbul yakınlarında bir yerde Keroessa'yı doğurmuştu. Keroessa'nın oğlu Byzas da adını taşıyacak kenti kurmuş ve Apollon'la Poseidon'un yardımıyla kentin ilk surlarını dikmişti. Boğaziçi'nin anıldığı söylencelerden biri de ünlü Argo gemisinin yolculuğudur. Antik çağda, İoikos'lu İason'un komutasındaki Argo'nun, Boğaziçi'nden geçip Karadeniz'e açılmadan önce, bugün Dolmabahçe Sarayı'nın bulunduğu yerdeki koyda demirlediğine inanılır ve bu koy, Argo'nun komutanının adından türetilen İasonion adıyla anılırdı.

Söylencelerin çokluğu ve karmaşıklığına karşılık kesin olan gerçek; kentin binyıllar boyunca bir yerleşim odağı olarak varlığı ve önemini koruduğudur. Topkapı Sarayı'nın bulunduğu yer ve Kadıköy'de başlayan bu ilk yerleşmeler, zamanla çevreye yayılmış, önce Haliç'e sonralarıysa Boğaziçi'ne doğru ilerlemiştir.

Dolmabahçe ve Yöresi Şenleniyor...

Söylenceler bir yana bırakılacak olursa Dolmabahçe ve yöresinin resmî tarihi Bizans dönemine dek inmektedir. Dönemin topografyası henüz tam olarak açıklığa kavuşmadığından, bu çevreye Bizans döneminde verilen adlar konusunda uzmanlarca birbirinden farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bizans Sanatı ve İstanbul konusunda önde gelen bilim adamlarından Prof. Dr. Semavi Eyice:

1 Sarayburnu, William H. Bartlet,
Gravür, The Beauties of the
Bosphorus, 1839, Miss Pardoe.

“Bizans devrindeki Boğaziçi'nin tarihi ile buradaki çeşitli tesisler hakkında kaynaklarda rastlanan dağınık bilgiler ve sadece anmalar pek çok olmakla beraber, bunları araziye yerleştirmek son derece zor ve bir çok halde de imkansızdır. (Kanuni Sultan Süleyman döneminde İstanbul topografyası hakkında araştırmalar yapan) P. Gylli'den bu yana yapılan bütün yerleşmeler, bir takım tahminler, yakıştırmalar ve boşlukta kalan yaklaştırmalardan ileri gitmemektedir.”¹ demektedir. Öyle anlaşılıyor ki yöre, Bizans döneminden beri manastırı, kilisesi, hipodromu, köprüsü ve sarayı olan önemli bir yerleşme merkezi olma kimliğini korumuştur.

Türlü yazarlar tarafından Diplokionion adı verilen bugünkü Kabataş ile Diplokion olarak anılan bugünkü Beşiktaş arasındaki, eski çağlardan beri dolarak biçimini değiştirmekte olan koya, tarihsel süreç içinde pek çok kez gemiler sığınmıştır.² İstanbul'un Türkler tarafından ele geçirilmesi sırasında da, Baltaoğlu Süleyman Bey komutasındaki Osmanlı Donanması bu koyda demirlemiştir.³ Gemilerin Halic'e indirilmek üzere karadan yürütülmeye başlanması konusundaki türlü görüşlerden biri de, başlangıç yerinin bu koy olduğu yolundadır.⁴

Çeşmî-zade Tarihi'ne göre, İstanbul'un fethinden sonra da Osmanlı Donanması, Kaptan Paşa'nın komutasında Dolmabahçe ve Beşiktaş önlerinden toplu olarak hareket etmiştir.⁵ Barbaros Hayrettin Paşa da anılarında, denize açılırken Beşiktaş önlerinden yola çıktıklarını yazmaktadır.⁶ Kaptan Paşa Yalısı'nın da burada olduğu bilinmektedir.

Öyle ki Evliya Çelebi'nin:

“Bilhassa Kapıdan Cafer Paşa, Kapudan Kasım Paşa yalılarında ikişeryüz oda, üçer hamam, birer cami vardır”⁷ demesi, Barbaros Hayrettin Paşa'nın türbesinin buraya yapılmış olması, Beşiktaş kıyılarının Osmanlı Donanması ve giderek yönetimi için ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Gümüşsuyu ile Maçka sırtları arasında bulunan vadinin iç tarafındaki Küçük Levent Çiftliği'nin bulunduğu yere kadar uzanan körfezin, Sultan I. Ahmed (1603-1617) döneminden başlayarak çeşitli dönemlerde doldurulduğu anlaşılmaktadır.⁸ Doldurulan bu alan, padişahın Has Bahçe'si haline gelmiş ve Osmanlı sultanları kimi zamanlarını burada geçirmeye başlamışlardır. Sultan I. Ahmed'in buraya ziyareti kısa süreli olmuştur. Burada dikkate değer köşk ve kasırların yapılışı Sultan II. Ahmed (1691-1695) ve ondan sonraki padişahlar dönemine rastlamaktadır.⁹

17. yüzyıl sonlarında Beşiktaş Bahçesi daha da önem kazanmıştır. Burada bulunan ve Cağaloğlu Yalısı adıyla bilinen mirî sarayın 1680 yılında yıktırılıp ertesi yıl yeni bir saray yaptırıldığından söz edilmektedir.¹⁰ Padişah III. Ahmed (1703-1730) tarafından 2046 kese para harcanarak onarılmaya ve genişletilmeye başlanan Dolmabahçe Kasrı, Patrona Halil İsyanı ve III. Ahmed'in tahttan indirilmesi olayından sonra I. Mahmud (1730-1754) döneminde tamamlanmıştır.¹¹

Şemdanî-zade Süleyman Efendi, Beşiktaş Sarayı'ndan söz ederken 1747-1748 yıllarında bu saraya köşkler, sofalar, odalar ve divanhaneler eklenerek genişletilmiş olduğunu yazmaktadır.¹²

Sultan I. Mahmud, Dolmabahçe yöresini çok sevmiş ve yaz aylarını burada geçirmiştir. Öyle ki bugün Dolmabahçe Sarayı'nın arka bahçesinde bulunan bir türbede, I. Mahmud'un üç eşi ile küçük bir kızı gömülüdür.

2 Beşiktaş Sahil Sarayı, M. Melling, Gravür, Voyage Pittoresque de Constantinople et des Rives du Bosphore, Paris, 1819, Lev. 28, TSM kütüphanesi.

22 Mayıs 1766 depreminde zarar gören Beşiktaş Sarayı, Sultan III. Mustafa (1750-1774) tarafından onartılmıştır. Sultan I. Abdülhamid (1774-1789) ise bu kıyının bir bölümünü daha doldurarak sarayı daha da genişletmiştir.¹⁵ Sultan III. Selim (1789-1807) döneminde buradaki yapılar yeni bir yıkıma sahne olmuştur. Kızkardeşi Hatice Sultan'ın Defterdarburnu'ndaki sahil sarayını çok beğenen padişah, Mimar Mellin'e, Dolmabahçe'deki Çinili Köşk'ün dışında tüm yapıları yıktırarak yeni bir saray yaptırmıştır. Beşiktaş Sarayı 1815 yılına dek bu biçimiyle kalmıştır. Fakat o yıl içinde Harem'in hamam külhanından çıkan bir yangınla zarar gören saray, hemen sonra Sultan II. Mahmud (1808-1839) tarafından yeniden yaptırılmıştır.

Kısacası 17. yüzyıl sonlarından 19. yüzyıl ortalarına dek uzanan dönemde bu yörede kimi zaman Beşiktaş Sarayı, kimi zaman Dolmabahçe Sarayı adı verilen ve farklı yıllarda eklenen yapılarla genişletilmiş, kimi zaman yıktırılarak yeniden yapılmış bir saray kompleksi bulunmaktadır.

III. Ahmed döneminde başlayan Batılılaşma girişimleri, Sultan II. Mahmud döneminde hızlanarak Abdülmecid'in 1839 yılında tahta geçişiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Yeni padişah, uzun süredir devlet yönetiminin merkezi durumuna gelmiş olan bu kıyı şeridindeki yapılar topluluğundan Beşiktaş Sarayı'nı, yeni gereksinimler doğrultusunda biçimlendirme gereğini duyarak yıktırılmış ve yerine bugünkü saray yaptırmıştır.

Yeni Saray...

Abdülmecid tarafından 1843-56 yılları arasında yaptırılan saray, 110.000 m²'lik bir alana yayılmakta ve Selamlık, Muayede Salonu, Harem'den oluşan ana yapının yanı sıra Veliâhd Dairesi, Bezm-i Alem Valide Sultan Camisi, Tiyatro, atlar için İstabl-ı Amire, Serasker Dairesi, Saat Kulesi, Hazine-i Hassa ve Mefruşat Daireleri, Kuşluk, Camlı Köşk, Gedikli Cariyeler ve Kızlar Ağası Daireleri, Hareket Köşkle-ri, Hereke Dokumahanesi, Baltacılar, Agavat, Bendegan ve Musahiban Daireleri ile bu yapıların halkına hizmet veren bir Matbah-ı Amire'den oluşuyordu.

Gerek II. Abdülhamid'in uzun süren saltanatı boyunca kullanılmaması ve dolayısıyla ciddi bir bakım ve onarım görmemesi, gerek deprem, yangın ve türlü nedenlerle oluşan zararlar nedeniyle Saray'ın Tiyatro, Hamlahane, Serasker Daireleri tümüyle, İstabl-ı Amire ve Matbah-ı Amire Daireleri kısmen ortadan kalkmış, kimi bölümleriyse farklı amaçlar doğrultusunda kullanılır olmuştur. Bununla birlikte 1984 yılından başlayarak yapılan bilimsel çalışma ve uygulamalar, bu olumsuz tablonun yavaş da olsa değişmesine ve Devlet Malzeme Ofisi olarak kullanılan Matbah-ı Amire örneğinde olduğu gibi anlamsız işlevler verilen kimi yapıların yeniden kültür ortamına kazandırılmasına temel oluşturmuştur.

Günümüzdeki kullanım özellikleri bir yana bırakılacak olursa, Dolmabahçe Sarayı 19. yüzyıl Osmanlı mimarlık ortamının ilginç yapılarından belki de en önde gelenidir. O dönem Avrupa mimarlık ortamının yaygın estetik yaklaşımlarının Osmanlı başkentindeki bu anıtsal örneği, Osmanlı saray mimarlığı geleneğindeki pek çok özelliği de bünyesinde barındırmaktadır. Yapı, ayrıntılarındaki batı etkilerine karşılık gerek kuruluş ve gerekse oda ve salon ilişkileri açısından geleneksel Türk Evi plan tipinin çok büyük boyutlarda uygulandığı bir yapı bütünü olarak tasarlanmış ve uygulanmıştır. Bununla birlikte Osmanlı klasik saray mimarlığının zirve noktasını oluşturan Topkapı Sarayı ile karşılaştırıldığında, kurgu ve mekan ilişkileri açısından kimi farklılıklar taşıdığı da gözlenmektedir.

Herşeyden önce Dolmabahçe Sarayı, Topkapı Sarayı gibi tarihsel süreç içinde çeşitli padişahlar tarafından eklenen yapılarla büyüyüp gelişen bir sisteme değil aksine tüm yan yapı ve işleviyle önceden tasarlanıp tek hamlede yapılan bir yapılar bütünü olma özelliğine sahiptir. Daha başlangıçtaki bu özelliğiyle batı anlayışında bir saray olan bu yapı, 19. yüzyılda Osmanlı yönetimindeki batı özellikleri değişimlere koşut olarak ortaya çıkan kurumsal yapılanmanın mimari alandaki yansımalarını da taşımaktadır. Harem Dairesi'ndeki hiyerarşik düzen sürdürülmüş, hanedan üyelerinin yaşadıkları mekanların planlaması ve geleneksel yaşamlarının dışına taşması söz konusu edilmemiştir. Selamlık Bölümü'nde elçiler için ayrılan mekan-

5 Valide Sultan Kabul odasının tavan süslemeleri.

6 Saltanat Deniz Kapısının 57 Koridorun Vitraylı Pencerisinden görünüşü.

5

6

lar Topkapı Sarayı'ndakinden son derece farklıdır. Elçiler Dolmabahçe Sarayı'nda kendilerine ayrılan mekanlarda Padişah ile görüşmelerine çıkmadan önce kendi sekreterleri ya da danışmanlarıyla özel olarak görüşme olanağına sahiptirler. Topkapı Sarayı'nda olduğu gibi açık bir alanda özellikle kış aylarında çamurlu yollar-
dan geçerek padişahın huzuruna çıkmak yerine artık burada kapalı mekanlarda görevlerini yerine getirebilmektedirler. Dolmabahçe Sarayı'nda Selamlık küçülmüş ve devletin yürütme organı Tanzimat ile birlikte hükümete yani Bab-ı Âli'ye bırakılmış, meşrutî monarşinin adem-i merkeziyetçi görüşüne ulaşılmıştır.

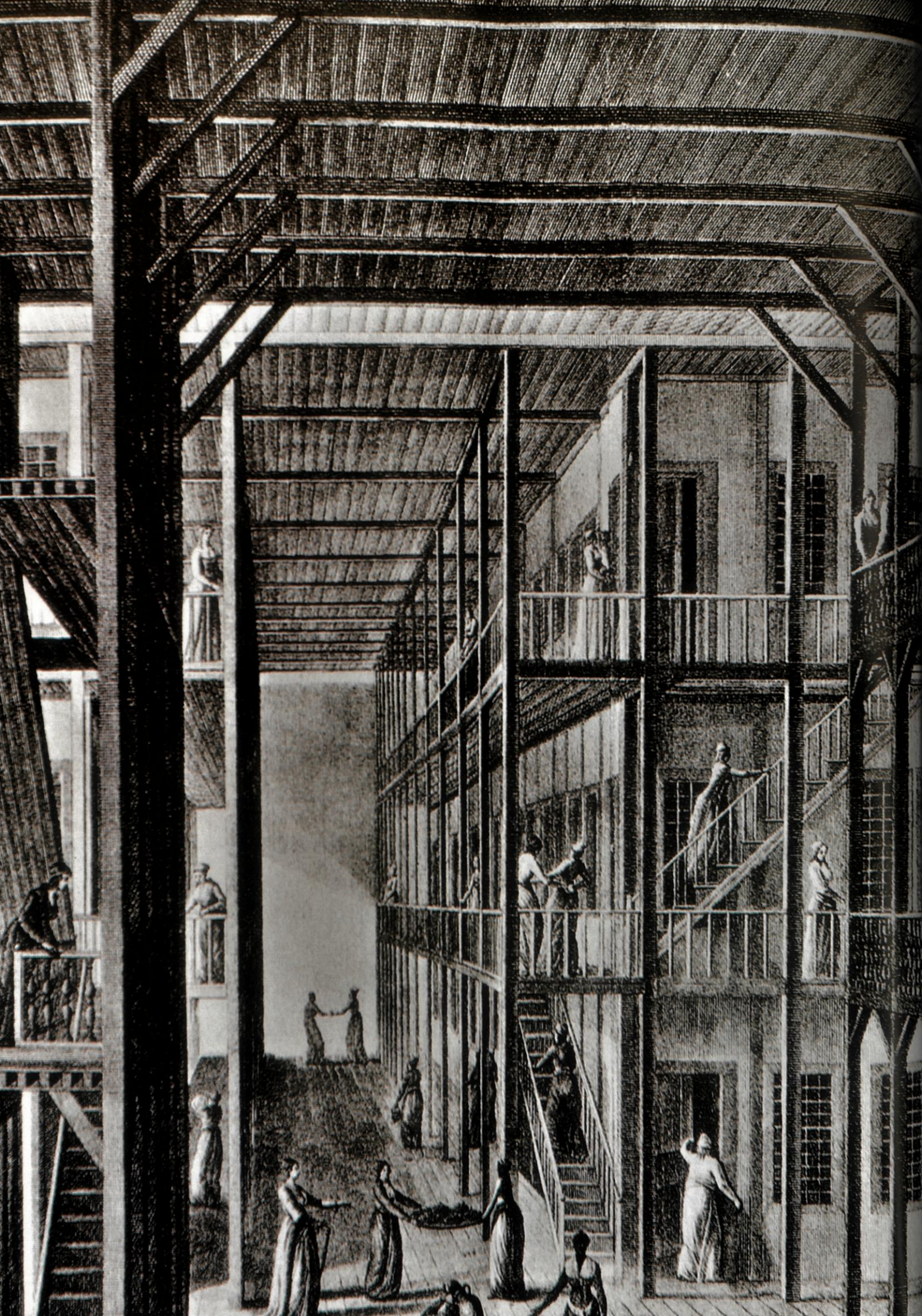
Dolmabahçe Sarayı'nda mekan kurgusu açısından bu değişiklik ya da farklılıklar gündeme gelirken, süslemede dönemin yaygın özelliklerinin göz ardı edilmediği ve giderek özellikle ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Cephe, tavan, pencere, alınlık, kemer, sütun ve sütun başlıkları gibi mimarlık öğelerinde kullanılan süsleme öğelerindeki Helenistik tarz, kurgusal açıdan gelenekselin çağa uydurulmaya çalışıldığı böylesi bir yapıda batı etkisinin baskın olarak tercih edildiğinin gösterge-sini oluşturmaktadır.

Toplum ve toplumun bağlı olduğu yasaları düzenleyen Devlet yani bir diğer adıyla padişah ve onun evi Saray, koyduğu yeni düzenin (Tanzimat) korunmasın-daki biricik güvencedir ve bu güvence mimarisinde de vurgulanmaktadır. Bu ye-ni düzenin yeni yönetin merkezi Topkapı Sarayı değil, Dolmabahçe Sarayı'dır. Padişah Mutlakîyet'in ve eski düzenin simgesi olan Topkapı'dan çıkmış Dolma-bahçe Sarayı'na, Boğaziçi'ne kısacası Avrupa'ya geçmiştir. Topkapı Sarayı'nda ol-duğu gibi halk ile arasındaki katı savunma duvarlarını Dolmabahçe'de kaldırmış ve denize açılmıştır. Bu yeni sarayda İstanbul'un mimarlık geleneğine yeni giren balkon, sütun, üçgen alınlık, anıtsal merdivenler gibi Helenistik özellikler taşıyan öğeleri kullanarak batılı bir kral gibi tebaasının güvencesi olma imajını pekiştir-mek istemektedir.

Sonuç olarak Osmanlı yönetiminin 19. yüzyılda Boğaziçi kıyılarında yaptırdığı Dolmabahçe Sarayı, 18. yüzyılda Batı'da işlevini tamamlamış bir mimarlık türünün son temsilcisi konumundadır. Ve bu konumuyla bu yapı kompleksi, Batı toplum ve mimarlık tarihinin tekrarlanmayacak bir döneminin anı ve anıt yapısı olarak uy-garlık tarihindeki yerini almıştır. Bundan sonra bu yapıyla ilgili olarak yapılacak olan, arda kalan tüm yan yapılarıyla korumak ve gelecek kuşaklara doğru olarak ak-tarmaya çalışmak olmalıdır.

DİPNOTLAR

- 1 S. Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İ. Ü. Ed. Fak. Yay., İstanbul: 1961, s. 104.
- 2 T. Gökbilgin, "Boğaziçi", *İslam Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul: 1961, s. 673.
- 3 Hammer, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Üçdal Yay., İstanbul: 1983, C. II, s. 545.
- 4 İ. H. Danişmend, *İzablı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul: 1971, C. I, s. 244.
- 5 Çeşmi-zade Mustafa Reşid, *Çeşmi-zade Tarihi*, İ. Ü. Ed. Fak. Yay., İstanbul, s. 27, 28.
- 6 *Barbaros Hayrettin Paşa'nın Hatıraları*, (Haz. E. Düzdağ), C. II, İstanbul, s. 126.
- 7 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Danışman Yay., C. I, İstanbul: 1969, s. 147.
- 8 İ. Yücel - S. Öner, *Dolmabahçe Sarayı*, TBMM Vakfı Yay., s. 7.
- 9 M. Cezar, "Sanatta Batıya Açılıştaki Saray Yapıları ve Kültürünün Yeri". *Millî Saraylar Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, İstanbul: 1985, s. 62.
- 10 Silahtar Fındıklı Mehmed Ağa, *Silahtar Tarihi*, C. I, İstanbul: 1928, s. 732.
- 11 Zarif Orgun, Basılmamış araştırma notları.
- 12 Şemdanî-Zade Fındıklı Süleyman Efendi, *Mür'it-Tevahir*, C. I, s. 133.
- 13 İ. Yücel-S. Öner, *age*, s. 7.

Osmanlı Sarayı'nda Devlet İçinde Devlet; Harem

Osmanlı saray mimarlığının en önemlilerinden biri olan Topkapı Sarayı, geleneksel Türk saray mimarlığının gelişim sürecindeki son örneğini oluşturmakla birlikte (İmparatorluğun son dönem sarayları olan Dolmabahçe, Beylerbeyi ve Çırağan Sarayları bu geleneğin dışında kalmaktadır) mimarlık kurgusu ve planlama açısından kendi içinde de belli bir gelişim ya da daha doğru bir deyişle değişim göstermiştir. Bu değişim, sarayın sahibi olan Osmanlı padişahlarının istek ve tercihlerine göre biçimlenmekle kalmamış, yanı sıra uzun bir süreç içinde gerçekleşmiştir.

Konumuz, Topkapı Sarayı'nın mekansal kurgusunu oluşturan düşünce sisteminin analizi değil. Ancak kısaca değinecek olursak; bu saray, savunma duvarlarından mutfaklarına, Arz Odası'ndan anıtsal girişlerine dek her birimiyle, geleneksel Türk saray mimarlığının tüm öğelerini bünyesinde barındıran bir "sonuç" yapısıdır.

Üç parçalı yapısıyla geniş bir alana yayılan Topkapı Sarayı'nda ziyaretçiler açısından ilgiyi kuşkusuz ki Harem bölümü çekiyor. Ve yine kuşkusuz ki bu ilginin arka planını, Harem'in içe dönük ve giderek tümüyle dışa kapalı olmasından kaynak-

1 Topkapı Sarayı, Harem-i Hümayun.

2

2 Topkapı Sarayı, Harem, Valide Sultan Taşlığı. Padişah'tan sonra Harem'in en güçlü kişisi olan Valide Sultan ve maiyetinin yaşadığı taşlık, Harem'in eski bölümleri arasında yer almaktadır.

lanan gizemli yapısı oluşturuyor. Öte yandan, yüzyıllar boyunca İstanbul'u ziyaret eden batılı gezginlerin kaleminden çıkan kimi yakıştırama bilgilerin de bir biçimde okuyucuya ulaşmış olması, konuya olan ilgiyi daha da arttırmış görünüyor.

Oysa öncelikle sorulması gereken soru ya da sorular şunlar!

Harem her zaman var mıydı? Eğer sonradan ortaya çıktıysa bu ne zaman ve hangi koşullarda oldu? Bu sorular, sıradan bir ziyaretçi için ilk aşamada akla gelmeyebilir belki ama, aslında ilkönce yanıtlanması gereken soruların bunlar olduğu da bir gerçek.

Kalın çizgilerle belirtilecek olursa, yöneticiye ait ve genellikle saray olarak tanımlanan herhangi bir yapı ya da yapılar topluluğunun bir bölümünün tümüyle yönetici ve ailesinin kişisel yaşamı için diğer mekanlardan ayrı tutulması geleneği, aslında hemen hemen her kültürde bulunuyor. Ne var ki böylesi bir birimin girift bir konum kazanması, genellikle doğu toplumlarının yönetimindeki değişim ve gelişime koşut olarak ortaya çıkmıştır ve Osmanlı saray kültürünü, Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu saray kültürü çizgisinde bir devamcı olarak görmek gerekir.

Bununla birlikte, Osmanlı'nın Beylik'ten İmparatorluğa geçiş sürecinde özellikle Edirne Sarayı'na dek olan dönemde bırakınız Harem'i, komplike bir saray yapılaşmasından bile söz etmek pek mümkün görünmüyor. Ancak burada anlam kaymalarını önlemek amacıyla vurgulanması gereken bir husus var ki o da şu: Harem, Osmanlı sultanının dinsel kuralların öngördüğü biçimde eşi ya da eşleri için ayrılmış bir bölüm olmaktan çok -Çünkü toplumsal yapı ve dünya görüşü açısından en erken Osmanlı Sarayı'nda bile böylesi bir bölüm olmak zorundadır-padişah dışındaki yaşayanlarının kul statüsünde olduğu bir birim kastedilmekte ve denebilir ki

Harem özellikle Osmanlı'da merkezîyetçiliğini taçlandıran ve giderek Enderun halkıyla bütünleşerek devleti yöneten kadroyu oluşturan siyasi bir kurumdur.

Nitekim Uğur Tanyeli, Harem kavramının erken dönem Osmanlı sarayındaki kullanım anlamıyla ilgili olarak *Neşri Tarihi*'ndeki;

"Eski Saray'ı yapıp kal'a-veş bir harem çevirdi. Anda tavattun etti" ve *"bir kale dahi yaptırıp harem edip içine ali saraylar yapıp..."* biçimindeki sözlere dayanarak bu dönemde bu sözcüğünün tüm sarayı tanımlamak için kullandığını ileri sürüyor.* Bu savı destekleyenlerden biride M. Anhegger Eyüboğlu. Topkapı Sarayı'na yıllarını vermiş bu değerli araştırmacı da, yaptığı çalışmalara dayanarak Fatih döneminde söz konusu sarayda klasik anlamda bir Harem dairesi olmadığını söyler.**

Saray Biçimlenmeye Başlıyor

Kuşkusuz ki Osmanlı sarayının örgütsel şeması, tek hamlede ortaya çıkmamıştı. Aksine Osmanlı sarayı, tarihsel süreç içinde ve devletten imparatorluğa evrimleşirken ortaya çıkan gereksinimler doğrultusunda biçimlendi. Bugünden bakıldığında öyle görünüyor ki bu örgüt şemasının biçimlenmesindeki odak dönemini Fatih'in padişahlık yılları oluşturuyor.

Bunun birkaç nedeni olmakla birlikte, göze görünen asıl ve belirleyici nedenin, Fatih'in İstanbul'u alışıyla birlikte kazandığı toplumsal statü olsa gerektir. Çünkü fetih ile birlikte Fatih, diğer yöneticilere oranla bir adım öne geçmiştir ve tartışmalı bir hadis olmakla birlikte Hz. Muhammed'in İstanbul'u alacağını müjdelediği bir komutan olarak dinsel bir kimlik de kazanmıştır. Böylesi bir konum kazanmışken ve üstelik Fetret Devri'ne giden olayların kaynağında yatan nedenler arasında-

3 Topkapı Sarayı, Saray-ı Atik; Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'un alınmasından sonra yaptırdığı Eski Saray'ın Matrakçı Nasuh tarafından yapılan tasvirinden bir ayrıntı.

ki belirleyicinin, taht varisleri arasında çıkan anlaşmazlıkların olduğu biliniyorken, Fatih'in yöneten ve yönetilenler arasında belirgin bir çizgi çizmesini beklemek elbette gerekecekti.

Sonuçta da öyle oldu. Araştırmacıların dillerine doladıkları ünlü Fatih Kanunnamesi'nin ortaya çıkış felsefesi budur. Bu kanunname ile birlikte kapıkulu sistemi devlet kurumunu oluşturan ana unsurlardan biri oluyor ve bu sistemle birlikte Osmanlı sultanının iradesi mutlakiyet kazanıyordu. Öte yandan Erken dönemde Harem sözcüğünün tüm sarayı tanımlıyor olması da bir biçimde bu dönemde Osmanlı sarayının protokol kurallarına bağlı, kutsallık kazanmış bir kurum olduğunu gösteriyor. Kaldı ki Fatih döneminde Osmanlı Sarayı'nda klasik anlamda bir harem örgütünün bulunması söz konusu olamazdı. Çünkü Harem'in varlığı, Osmanlı padişahının evlilik düzeniyle doğru orantılıdır ve bu bağlamda Fatih'in evliliği ya da evlilikleri temelde siyasal nitelikler taşımaktadır. Dolayısıyla Harem, Osmanlı Sultanının, artık siyasal nitelikte bir evlilik yapmaya gereksinim duymadığı aşamada örgütlenmeye başlamıştır.

Osmanlı Sultanı'nın böylesi siyasal nitelikler taşıyan evlilikler yapma gereksinimi II. Bayezid dönemiyle birlikte ortadan kalkar ve Harem'in Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na tümüyle ve temelli geçişi de 16. yüzyıl sonlarına doğru gerçekleşir. Bununla birlikte Eski Saray varlığını yitirmemiş, ölen ya da tahttan indirilen padişahların harem halkının Topkapı Sarayı'ndan tekrar Eski Saray'a dönmesi bir gelenek olmuştur. Oğlu padişah olan bir Valide Sultan'ın "Valide Alayı" adı verilen bir törenle Eski Saray'dan Topkapı Sarayı'na yolculuğu, o padişahın haremının de resmen tanınması anlamına gelmiştir.

Kısacası Osmanlı, İstanbul'un alınmasıyla birlikte artık bir imparatorluk niteliği taşımaya adaydır ve böylesi bir imparatorluğun yönetim merkezi olan saray da ona göre örgütlenecek ve giderek işlemeye başlayacaktır.

İstanbul'da İlk Osmanlı Sarayı

Bu sarayın örgüt ve mekan düzeniyle ilgili eldeki veriler son derecede kısıtlı. Matrakçı'nın minyatürüne bakılacak olursa, Fatih'in yaptırdığı bu ilk sarayın iç içe geçmiş iki surla çevrili olduğu görünüyor. Bahçeler içine serpiştirilmiş çeşitli yapıpılardan oluşan harem ve selamlık bölümüyle bu saray, daha Fatih döneminde selamlık işlevini yitirecek, ne var ki Topkapı Sarayı'na uzanan sürecin de başlangıç noktasını oluşturacaktır.

Yönetim tarafından devletin merkezi olma anlamında işlev dışı bırakılmasının ardındaki nedenlerin neler olduğu konusu tartışmalı olmakla birlikte bu saray, bir süre sonra yani Topkapı Sarayı'nın yapılaşmaya başlaması ile birlikte farklı bir işlev üstlenir ve Harem'e cariye yetiştiren bir kurum olma kimliği kazanır.

Yeni Saray –Topkapı Sarayı

Osmanlı devlet yönetiminin ve dolayısıyla saray örgütünün oluşmaya başladığı süreci yaşayan ve işlevine paralel nitelikteki mimari düzenlemesiyle, saray kültürünün klasik anlamda yerli yerine oturduğunu gösteren tek örnek Topkapı Sarayı'dır.

Ne var ki konumuzu oluşturan Harem, Topkapı Sarayı'nın ilk yıllarında yoktur. Çünkü 16. yüzyıl sonlarına dek Eski Saray, Osmanlı padişahının haremisi olarak kullanılmıştır ve Topkapı Sarayı ilk yıllardaki düzenlemesi ve yapılarıyla devletin res-

mi işlerinin yürütüldüğü yani Divan'ın toplandığı, Hazine ve Arz Odası'nın bulunduğu ve yönetimle ilgili devşirmelerin üst düzey eğitimlerinin yapıldığı Selamlık'tan başka bir işleve sahip değildir.

Harem Örgütleniyor

Harem'in kurumlaşmaya yönelik olarak geçirdiği aşamaların ne olduğu konusunda bu aşamada ne yazık ki elde bir veri yok. Varsayılan, Eski Saray'ın harem, yeni sarayın yani Topkapı Sarayı'nın selamlık olarak kullanılmasının Harem'in örgütlenişinde temel neden olduğu ve Harem'in bu noktadan başlayarak devletten, içinde birçok ulus barındıran bir İmparatorluğa geçiş sürecinde kamu düzenine kadro yetiştiren girift bir kuruma dönüştüğüdür.

İşte bu dönüşüm süreci, Topkapı Haremi'nin mimarlık düzenine de yansımıştır. Önceleri yalnızca birkaç yapıyla sınırlı olan bu alan, değişen işlev ve yapısına bağlı olarak giderek zenginleşecek, tarihsel süreç içinde her sultanın eklettiği yeni bölümlerle devlet içinde devlet olmanın yarattığı girift bir görünüme bürünecektir.

Bu sürecin zirve dönemini, Kanuni Sultan Süleyman ile III. Murad'ın saltanatlarını içine alan yıllar almaktadır. 1534'te Kanuni'nin annesi Hafsa Sultan'ın ölümüyle yine Kanuni'nin karısı Hürrem Sultan öne çıkar. Öyle anlaşılıyor ki Kanuni'nin karısına olan zaafının yanı sıra Hürrem'in karizmatik kişiliği, O'na çocuklarıyla birlikte Topkapı Sarayı'nda sürekli oturan ilk eş olma özelliği kazandırmıştır. Nitekim Harem Ağaları Koğuşu, Cariyeler-Kalfalar Dairesi, Büyük Biniş yönündeki Harem Ağaları Hamamı erken dönem klasik üslup mimarlığının izlerini

4 Topkapı Sarayı, Harem, Yemiş Odası, Küçük olmasına rağmen, duvarlarındaki kalem işi yemiş ve çiçekler bu odayı son derece özellikli kılmaktadır.

taşıdığı gibi, bir yerde de Hürrem'le birlikte Harem'de başlayan yeni dönemin gereksinimlerinin göstergelerini oluşturmaktadır.

III. Murad döneminde Harem'deki kurumlaşma iyiden iyiye yerleşir. Öyle ki o döneme dek Topkapı Sarayı'nın içinde yalnızca bir bölüm olan Harem 1589'da yani III. Murad'ın padişahlığı döneminde artık ayrı bir ana giriş kapısına (Araba Kapısı) sahip olacaktır. Kısacası bu duruma dek, dışarıyla herhangi bir bağlantı sorunu yaşamayan Harem, bu dönemde yalnızca sarayın bir bölümü değil yanı sıra kendi kurumsal koşul ve kuralları oturmuş olan ve gerektiğinde dolaysız olarak dışarıya bağlı bir örgüt niteliğine ulaşır.

III. Murad'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı yapılar, Harem-i Hümayun'un yalnız mimari kimliğini oluşturmakla kalmaz aynı zamanda devlet örgütünün niteliğini de dışa vurur. III. Murad Has Odası, Hünkar Sofrası, Cariye ve Valide Sultan Taşlıkları, Cariyeler Taşlığı önündeki Kadınefendiler Dairesi, Valide Sultan Taşlığı önündeki kubbeli ve şahnişli sofa ile makam, namaz odası, Haliç'e bakan balkon, Valide ve Hünkar Hamamları ve bunların önüne sonraki yıllarda eklenecek olan I. Abdülhamid Odası. Kısacası Kadınefendi, Valide Sultan ve Hünkar Dairesi olarak özetleyeceğimiz tüm bu yapılaşma önceki dönemlerin yapılarını dış görünüm açısından geriye iterek kapatmış ve bu üçleme neredeyse eş zamanlı olarak hem saray mimarlığının hem de yönetim biçiminin ana çizgisini oluşturmuştur.

Yüzyıl sonunda Harem-i Hümayun olarak tanımlanan bu kurum, padişah kızlarına eş olan kapıkullarının yani hanedana giren damatların da devletin üst yönetiminde görevlendirilmesiyle padişahın otoritesini mutlaklaştırır. Enderun'da saraya bağlı olarak yetiştirilen kapıkullarının padişah kızlarıyla evlendirilip devletin üst kademelerinde görevlendiriyor olması aslında, bir aile biçimlenmesi olan harem Osmanlı devlet sisteminde kurumlaşmasının bir başka göstergesidir.

Bir Çöküşün Öyküsü

III. Murad döneminin Harem-i Hümayun'u, bir yandan bu kurum için Fatih ile başlayan gelişme ve örgütlenme sürecinin zirve dönemini oluştururken öte yandan da çöküşün başlangıcını ifade eder. I. Ahmed'den başlayarak tüm 17. yüzyıl boyunca Osmanlı tahtına çıkanlar henüz çocuk denecek yaştaydılar ve bu dönem, Nurbanu, Safiye, Kösem ve Turhan gibi adların ön plana çıktığı Valide Sultanlar çağı adıyla tanınır. Öyle ki Kösem Sultan, III. Murad'dan sonra tahta çıkan III. Mehmed'in ilk yıllarında geleneklere aykırı olarak Eski Saray'a dönmez ve yaklaşık 50 yıl boyunca Valide-i Muazzama sıfatıyla yönetimde sözü geçer.

Üstelik bu dönemde şehzadelerin eğitim amacıyla sancağa çıkma geleneğinin ortadan kaldırılıp yaşamları Harem-i Hümayun'da bir hapis yaşamına döndürülünce, geleceğin padişahlarının ruhsal durumlarının nasıl etkilendiğini tahmin etmek zor olmasa gerektir. Bu dönemde Osmanlı, yayılmayı hedefleyen ya da amaç edinen bir gazi paşanın yönettiği devlet anlayışını bırakarak yerleşik, giderek saray dışına bile çıkmayan bir padişahın yönettiği bürokratik bir devlet anlayışına yönelir.

Kuşkusuz ki 17.yüzyıl ve sonraki dönemlerde Harem-i Hümayun'da tahta geçen her padişahın haremının gereksinimleri doğrultusunda ya da çıkan yangınlar yüzünden kimi mimari ekleme ve değiştirmeler yapılır. Ancak bunlar, kurumun 16. yüzyıl sonunda artık iyice oturmuş ve çerçevesi çizilmiş yönetsel niteliğiyle ilgili değil, dönemin estetik beğenisini yansıttığı karakterdedir. Örneğin Lale Devri'nin hem ilk yıllarında III. Ahmed, Hünkar Sofrası ile I. Ahmed Odası arasına Ye-

miş Odası denilen mekanı ekletir. İç düzenlenmesinde aynaların da kullanıldığı bu mekandaki betimlemeler, Osmanlı'nın Avrupa devletleri karşısında düştüğü olumsuz konuma bir çözüm getirmek amacıyla, öncelikle askeri alanda başlattığı batılılaşma girişimlerinin sanata yansıyan izlerini taşır.

Genelde bu dönem Harem'de dekorasyon değiştirilmesi dönemi olmuştur belki ama, bir yandan da III. Osman'ın yaptırdığı ve kendisiyle aynı adı taşıyan taşlık ve köşk gibi yapılar da eklenmiştir.

17. ve 18. yüzyıllarda Harem-i Hümayun'da mimarlık alanında yapılan değişiklikler, batılılaşmaya bağlı olarak yönetim sisteminde ortaya çıkması gereken farklılıkların değil, o güne dek sarayın bu bölümünde kullanılagelen mekanların ve bu mekanların süslemelerindeki gelenekselliğin yerini, Fransız Barok ve Rokoko estetiğinin alma öyküsüdür. Öyle ki bu öykü III. Selim ve Validesi Mihrişah Sultan'ın yan yana bulunan odalarındaki son örneklerdekî sürece ve Topkapı Sarayı'nı kullanan bu son padişahın öldürülüşüyle sona erecektir.

Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi, özellikle Fatih dönemiyle birlikte Topkapı Sarayı'nın mimari yapılaşmasında da yatar. Öyle ki Saray'ın temelini oluşturan Harem-i Hümayun'un bir kurum olarak örgütlenme süreci, bir yandan devlet yönetimindeki gelişimi gösterirken öte yandan da Osmanlı'nın saray mimarlığı anlayışındaki çizginin yönünü göstermektedir. Bu çizgi, III. Selim'in öldürülüşünün üzerine tahta geçecek olan yeğeni II. Mahmud'un uygulayacağı radikal kararlara paralel olarak değişecek, o güne dek İmparatorluğun yönetim merkezi olan Topkapı Sarayı terk edilerek Saray, değişen yeni biçim ve içeriğiyle birlikte Boğaziçi'ne taşınacaktır.

Boğaziçi... Onun öyküsü ise bir başka yazısının konusu.***

* Uğur Tanyeli., "Anadolu-Türk Saray Mimarlığı Üzerine Gözlemler", *Topkapı Sarayı Yıllık-3*, s. 181-211.

** M. Anhegger Eyüboğlu., "Fatih Devrinde Yeni Sarayda da Harem Dairesi (Padişahın Evi) Var mıydı?", *Sanat Tarihi Yıllığı*, VIII, 1978, İstanbul: 1979, s. 23-36.

*** Not: Bu metinde kullanılan resimler Prof. Dr. Metin Sözen'in "Bir İmparatorluğun Doğuşu Topkapı" (İstanbul, 1998) isimli kitabından alınmıştır.

Tarihi Bir Telgraf ve Hatırlattıkları

Arşivlerimizde tarihimizde yaşanmış, millet olarak hafızalarımızda iz bırakmış önemli günleri bizlere hatırlatan bol miktarda belge mevcuttur.

Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nde, 2005 senesinde sayım ve tespit komisyonu tarafından yürütülen tasnif ve düzenleme çalışmaları esnasında, kayıtsız binlerce Osmanlı dönemi belgesi arasından bol miktarda muhtelif şahıs ve kurumlardan Saray'a gönderilmiş telgraflarla dilekçeler ve Saray'dan bunlara yazılmış cevap müsveddelerinin varlığı tespit edilmiştir. Her biri ayrı araştırmalara mevzu olabilecek olan bu kıymetli belgeler, II. Meşrutiyet devri, Balkan Savaşı, I. Dünya Savaşı ve yurdumuzun işgale uğradığı acı yılları içine alan dönemlerde, devletin temsil makamı olan Saray'a, yabancı hükümdarların taziye ve tebrik mesajları yanında yakın tarihimizin ünlü askeri ve mülki erkânın çektikleri telgraflardır.

Savaşın sebep olduğu işler acısı halleri gözler önüne seren, savaş mağdurlarının yardım talebi dilekçeleri yanında, Birinci Dünya Savaşı'nda orduda hizmet eden Osmanlı şehzadelerinden bazılarının, değişik cephelerden saraya çektikleri tebrik mesajları ve yakın bir gelecekte vatanın kurtarılmasına önderlik ederek yeni bir devlet kuracağını kimsenin tahmin etmediği, Suriye ve Filistin cephelerinde savaşan, genç Mirliya Mustafa Kemal Paşa'nın 1916-1918 yıllarında, emri altındaki askerleri adına padişahın şahsına hitaben, Dolmabahçe Sarayı'na yolladığı tebrik ve bağlılık arz eden telgrafları bu belgeler arasında belki de en dikkat çekenleridir.

Bu yazıda bahsi geçen telgraf, arşivimizde henüz tasnifi gerçekleştirilmiş belgeler arasında olup, I. Dünya Savaşı'nın en kanlı çarpışmalarından birine sahne olan Çanakkale Muharebeleri'nde, o dönemde düvel-i muazzama denilen İngiltere ve Fransa devletlerinin donanmalarına ve ordularına karşı üstünlük sağlayan ordumuzun zaferini bizlere tekrar hatırlatan anlamlı tarihi bir belgedir.

Telgraf 18 Mart 1915 Perşembe günü, Türkiye ile müttefikler arasında yaşanan büyük deniz savaşının sonunda, savaşa büyük ümitlerle başlayan müttefik donanmanın kaybı ve Türk Ordusu ve donanmasının başarısı üzerine, Almanya'dan 19 Mart 1915 tarihinde Dolmabahçe Sarayı'na padişahın şahsına çekilerek arz edilmiştir.¹

Devlet-i Aliye-i Osmaniye Telgraf İdaresi

19/3/1915

Hamburg

12.30

İstanbul'daki Majesteleri Sultan V. Mehmed'e

Ticari Filo'ya ait Alman Kaptanlar ve Subaylar Cemiyeti, Majesteleri müsaade buyururlarsa, parlak başarıları sonucu Fransız Bouvet zırhlısını denizin dibine yollamalarından dolayı, Majestelerinin donanmalarını ve ordularını tebrik etmek istediklerini en derin saygıyla arz ederler.

Schildenbach Başkan

Görüldüğü gibi telgrafta yalnızca Fransız zırhlısı Bouvet'in batırılışından duyulan sevinç dillendirilmektedir. İyi ama o gün müttefiklerin kaybettiği gemi yalnızca Bouvet zırhlısı değildi ki. İngilizlerin dönemin son teknolojik imkânlarıyla teçhiz edilmiş kraliyet donanmasına ait zırhlıları Irresistible ile Ocean'da sulara gömüldü. Diğer yandan görev yapamayacak derecede hasara uğrayan muazzam savaş gemileri Agamemnon, Suffren, Inflexibel, Gaulois ve daha niceleri varken, acaba Almanlar neden yalnızca Bouvet'in batırılışını tebrik etmektedirler? Herhalde bunu anlayabilmek için o günlerde yaşananlara dönmemiz gerekecek.

I Almanların Sultan V. Reşad'a çektikleri tebrik telgrafı.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Girmesi

İstanbul'da 2 Ağustos 1914'te Sadrazam Said Halim Paşa Yalısı'nda Osmanlı- Almanya askeri ittifakı imzalandı. Bu askeri anlaşmanın icabı, Enver Paşa'nın emriyle fakat hükümet ve padişahın habersiz olarak, Amiral Suchon komutasındaki Osmanlı donanması 29 Ekim 1914 gecesi Boğaz'dan geçerek Karadeniz'e açıldı. Buradan iki gruba ayrılarak Rusya'nın Sivastopol, Noworosisk ve Odesa'daki askeri limanlarını ve sanayi tesislerini bombardıman ederek yetmiş kadar dev petrol deposunu tahrip ettiler.² Ardından Rusya'nın Karadeniz filosuyla çatıştılar. Ani olarak gelişen bu harekâtle Türkiye I. Dünya Savaşı'na girmiş oldu. Buna mukabil 2 Kasım'da Ruslar doğudan saldırıya geçerken, 3 Kasım 1914 sabahı İngiliz-Fransız zırhlıları da ansızın Çanakkale önlerinde görünerek Seddülbahir'i bombardıman ederek cevap vermekte gecikmediler. Böylece 9 Ocak 1916 tarihine kadar sürecek olan Çanakkale Savaşları fiilen başlamış oldu. 17 dakika süren bu bombardıman sonucu 83 er ve 5 subay şehid oldular (ilk şehitler). Çanakkale'nin dış tahkimatına yapılan bu ilk taarruzun ardından müttefik donanma bir daha hücumu geçmeyerek Saros körfezi'ne çekildi ve beklemeye başladı. Bu durum düşmanın boğazlardan geçmek hatta başkent İstanbul'u almak niyetlerini açığa çıkardı. 1915 Şubat ayına kadar

TELEGRAMME

ADMINISTRATION DES TELEGRAPHES DE L'EMPIRE OTTOMAN

RECEPTION

Hambourg

On Seine Majestät den Sultan Mehmed 5

Ein vereim deutscher Kapitaene und offiziere der kaiserliche marine erlaubt sich cherbietigt seiner majestät zum glanzenden erfolge d. alb. flotte und des heeres denen es gelungen ist den françoisischen panzer bouvet in den grund zu bahren zu beglueckwuenischen

Schildenbach

2

toplu bir hücumla geçmediler ama İngiliz denizaltıları sık sık Boğaz'dan gizlice geçip savaş gemisi avına çıktılar. Nitekim 13 Aralık 1914'de Mesudiye zırhlısını batırmayı başardılar. Bunun üzerine Almanlar tarafından Nara Burnu hizasında mayınlı ağlar gerildi.

13 Ocak 1915 tarihinde Londra'da toplanan harp meclisinde özellikle Bahriye Nazırı Churchill ve Lord Kitchener'in ısrarları üzerine, Çanakkale Boğazı'nın denizden kuvvet zoruyla geçilerek İstanbul'un düşürülmesine karar verildi.³ Lord Fisher'in sıcak bakmadığı bu karara, Mareşal Kitchener : "*İstanbul düştüğü takdirde, sadece bir muharebe değil, koskoca bir harbi kazanmış olacaksınız*" diyordu.⁴

İstanbul'un düşmesiyle Türkiye baştan pes edecek, Rusya ile irtibat sağlanarak batı cephesindeki Alman tazyiki azalacak ve Süveyş Kanalı ve Mısır üzerindeki Türk tehdidi de ortadan kalkacaktı. Bu suretle Boğaz'ın karşısında Limni Adası'nın Mondros limanında üslenen müttefik donanma, tarihinde hiç mağlubiyet tatmamış olan namaglûp unvanına sahip İngiliz donanması, Fransızların da tam desteğiyle o sıra gerçekten dünyanın en güçlü armadasını teşkil ediyordu. Müttefiklerin taarruza ara verdikleri üç ay zarfında Boğaz'daki tabyaların tahkimine önem verildi. Bu arada Sultan Hamid'in özellikle Çanakkale Boğazı'nı tahkim etme politikasının kıymeti o an daha iyi anlaşıldı.

Çanakkale Boğazı'nı Geçme Harekâtı İçin Yapılan Hazırlık Taarruzları

18 Mart 1915 perşembe günü, Amiral de Robeck komutasındaki Akdeniz'in gördüğü en büyük filo ile Cevat (Çobanlı) Paşa'nın komuta ettiği Çanakkale istihkâmları arasında yaşanan büyük hesaplaşmadan önce müttefikler Çanakkale tabyalarına karşı tam sekiz büyük öncü taarruz gerçekleştirdiler. Düşmanın boğaza ilk büyük taarruzu 19 Şubat'ta başladı ve bombardıman tam yedi saat sürdü. Bu tarih acaba tesadüf müydü yoksa kasten mi seçilmişti bilinmez. Fakat bu tarih o gün İn-

2 Çanakkale'deki tabyalardan görüntü.

gilizlerin boğaz başarısının tam 108. yıldönümüne rastlıyordu. III. Selim zamanında meydana gelen bir siyasi anlaşmazlık sonucu 19 Şubat 1807 tarihinde İngiliz filosu ani bir baskınla Boğaz'ı geçmiş Marmara'yı aşarak İstanbul açıklarına kadar gelerek şehri tehdit etmiş ancak şehrin tahkim edilmiş olduğunu görerek yine Marmara'yı terk etmişti.

Taarruzlar 25 Şubat, 2 Mart, 5 Mart ve 7. 8. 10. 11 Mart günlerinde tekrarlandı. Dev zırhlılara yol açmak gayesiyle mayın tarama ve arama gemileri mayın tarlalarını temizlemeye uğraşiyor ancak Türk topçusu buna bir türlü imkân vermiyordu. Bu yüzden gerçekleştirilen bu hücumların asıl amacı Boğaz'daki mayınlı bölgeleri koruyan sahil bataryalarını önce tahrip etmek ardından boğazın orta kısmındaki tabyaları susturmaktı. Daha sonra donanmanın asıl kısmı nasıl olsa rahatça boğazı geçerek Marmara'ya açılacak ve oradan İstanbul'a gelecekti.⁵ Her biri saatlerce süren bu taarruzlarda, evvela tabyalar menzilleri haricindeki mesafeden ezici bir bombardıman altına alınıyorlar sonra gemiler Türk bataryalarının menziline girdikleri anda bu defa derhal ateşle mukabele görüyorlardı. Bunun üzerine düşman daha net isabet alabilmek için karaya yakın mesafeden bombardımanın şiddetini artırıyor buna rağmen Türk topçuları da metanetle atışlarını sürdürüyorlardı.

18 Mart'a kadar yaşanan karşılıklı vuruşmaların sonunda, boğazın girişinde yer alan Rumeli yakasındaki Seddülbahir ve Ertuğrul tabyaları ile Anadolu tarafındaki Kumkale ve Orhaniye tabyaları büyük ölçüde tahrip edilmiş sanki boğazın kapıları aralanmış görünüyordu. 15 Mart gününde müttefik düşman donanması komutanı Amiral Garden, yapılan bunca bombardımanın sonunda iç bataryaların susturulduğuna, artık Türklerin mukavemet edecek takatlerinin de kalmadığına kanaat getirerek 18 Mart sabahı niha-i taarruz için kararını verdi. Ancak 17 Mart'ta yerine Amiral de Robeck'in atanmasıyla, kumandayı bırakan Amiral Garden 18 Mart gününde iki büyük imparatorluğun meydana getirdiği haşmetli zırhlılarının başına geleceklerden habersiz Londra'ya dönüyordu. Yüksek komutayı üzerine alan Amiral de Robeck selefinin planını 18 Mart'a uygulamaya koydu.

Müttefiklerin Boğaz'ı geçme teşebbüsleri ve 18 Mart Deniz Zaferi

18 Mart Perşembe sabahı müttefik armada 18 dev zırhlı, beraberinde çok sayıda, muhripler, denizaltılar, 36 mayın tarama gemisi ve peşlerinde daha başka küçük harp gemileri olduğu halde, Boğaz'a doğru hareket etti. O gün Amirallik forsu Queen Elisabeth'e toka edilmişti. Amiral De Robeck en üstün zırhlılarını üç gruba ayırmıştı. Rumeli tabyalarına karşı İngiliz "Prince George" ve "Majestic", Anadolu tabyalarına karşı ise "Triumph" ve "Swiftsure" yanlarda yer aldirmişti. Birinci grupta yer alan "Queen Elizabeth", "Agamemnon", "Lord Nelson" ve "Inflexible" zırhlıları ise filonun en üstün savaş gücüne sahip unsurlarıydılar ve ilk ateşi bunlar başlattılar.⁶ Bu muazzam armadanın mağrur sahipleri kendilerinden o kadar emindiler ki akşam olduğunda askerlerinin İstanbul'da eğleneceklerine dahi inanmışlar hazırlıklarını ona göre yapmışlardı. Bu dakikalarda Churchill Kral'a; *"Majesteleri muhteşem armadanız şu dakikalarda zafere yürüyor."* diyordu. Daha öncede yine İngiltere Bahriye Nazırı Churchill gururla; *"Çanakkale'ye Queen Elisabeth zırhlısını dahi gönderdik, bu dretnot yalnız İngiltere'nin değil bütün dünyanın en dehşetli harp gemisidir. Tabyalar da ne demek? Onları birkaç salvosuyla altını üstüne getirecektir..."*⁷ demişti.

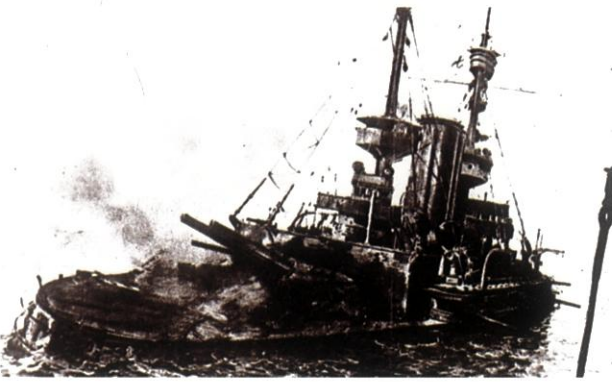
Diğer taraftan Düşmanın tahripkâr üstünlüğünden dolayı Türk yetkililerde tereddütler hâsıl olmuş ve müttfiklerin Boğaz'ı geçebilecekleri ihtimaline karşı hükümetin Eskişehir'e nakli bile düşünülmüştür. Sarayda ve hükümette bu yolda hazırlıklar yapılırken, Beylerbeyi Sarayı'nda göz hapsinde tutulan eski padişah II. Abdülhamid'e haber yollandı. Konya'ya taşınılacağı bu sebeple hazırlık yapması gerektiği kendisine Başmabeynci Tevfik Bey tarafından iletince, II. Abdülhamid bu karara şiddetle karşı çıkmış hatta Doksan Üç Savaşı sırasında vükela buna benzer bir teklifte bulunduğu bile İstanbul'u terk etmeyi düşünmediğini belirterek kardeşi Sultan Reşad'ı bu kararından vazgeçirtmiştir.⁸

Saat 10.30 olduğunda 12 ila 18 bin tonluk harb gemilerinden mürekkep düşman filosu sahil bataryalarını bombardıman ederek bütün gücüyle Boğaz'a yüklen-di. Diğer taraftan sahil bataryaları da boş durmuyor bütün şiddetiyle başlayan düşmanın yaylım ateşine aynı şiddetle karşılık veriyordu. Kulakları sağır eden korkunç topların karşılıklı bombardımanı esnasında deniz ve karanın üstüne bir anda demir yağmaya başladı. Bir saat kadar sonra Amiral De Robeck Türk bataryalarına karşı daha net isabet aldirabilmek için ikinci grubu oluşturan Amiral Guépratte komutasındaki Fransız "Gaulois", "Charlemagne", "Bouvet" ve "Suffren" zırhlılarını ileri sürdü. İngiliz savaş gemilerinin arasından geçen bu gemiler Boğaza girdiler ve bombardımanı iki saat boyunca devam ettirdiler. İngiliz zırhlıların da ateş kesmediği bu muharebe esnasında, toz duman bulutları içinde kalan müdafaa mevzilerinden alevler yükseliyor, gemiler çevrelerinde yükselen sayısız su fiskiyeleri arasında ilerlerken bazen duman ve serpintilerden görünmez oluyorlardı. Aralıksız infilak eden büyük topların muhtelif cinsteki mermileri, Çanakkale semalarında bitmez tükenmez yıldırımlar vücuda getiriyordu. Türk müdafaa mevzileri ağır bombardımanlar altında sarsılırken, göz açtırmayan dörder saniye fasıllı, cehennemi salvolar altında Türk topçusu vazifesini soğukkanlılıkla yapıyor ve isabetli atışlarına devam ediyordu.⁹ Öte yandan seri ateşli toplarla donanmış olan düşmanın yüzen çelik kaleleri ateş takatlerini son haddine çıkarmışlar, Çanakkale ateşler içerisinde kalmıştı. Öğleden sonraya kadar cehennemi savaş bu şekilde sürdü. Saatler süren vuruşmaların sonunda tabyalar büyük zarar görmüş, istihkâmların çoğu alevler içerisinde kalmış, telefon hatları kopmuş, bataryalar müşkül duruma düşmüştü. Buna karşılık karşı taraf da bir torpidobot ve bir mayın gemisini kaybetmiş az ya da çok isabet almayan gemi kalmamıştı. Türk ağır topçusu tarafından, Charlemagne, Bouvet, Gaulois, Suffren, Triumph ve Prince Geourge adlı saff-ı harb gemilerinin fazla hırpalandığını gören Amiral de Robeck, bu defa geride bekleyen üçüncü guruptaki İngilizlerin Vengeance, Irresistible, Albion ve Ocean zırhlılarına yer açması için saat 13.50'de ikinci gruptaki Fransız gemilerinin çekilmesini emretti.¹⁰

Eski şiddetini bir hayli kaybeden Türk karşı ateşi de seyrek olarak atışlarına devam ediyordu. Savaşın gidişatı saldıran tarafın lehine görünüyordu. Türk savunmasındaki bu zayıflama başta Amiral de Robeck'i tam ümitlendirmişken bu dakikalarda inanılmaz bir hadise meydana geldi. Saat 14.00'te İngiliz zırhlılarına yer açmak için Erenköy açıklarında manevra yapmakta olan Fransızların savaş makinesi Suffren'i takip etmekte olan 13 bin tonluk Bouvet, önce korkunç bir patlamayla sarsıldı, bütün gözler göğe siyah bir dumanın yükseldiği bu Fransız savaş gemisine çevrildi. Dost düşman herkesin şaşkın bakışları arasında dev zırhlı aniden sağ yana yattı. Henüz Türk istihkâmları üstüne dehşetli toplarıyla yaylım ateşini sürdüren bu canavar can çekişmeye bile fırsat bulamadan bir buçuk dakika içinde 600 den

3

4

3 Bouvet'in batışı, ressam

Tahsin'in fırçasından.

4 18 Mart 1915 günü İngiliz
Kraliyet Donanması'na ait (HMS)
Irresistible zırhlısının son anları.

fazla mürettebatıyla beraber karanlık sulara gömülerek hızla gözden kayboldu. Amiraller ne olduğunu anlayamadılar bile. Çünkü 16 Mart'ta Boğaz'ın girişi Türk mayınlardan temizlenmişti. Bundan gayet emindiler üstelik 17 Mart sabahı keşif yapan pilotları bölgenin mayınsız olduğu yolunda rapor da getirmişti. Peki, gerçekte ne olmuştu?. Hakikatte bir gece öncesinde Nusret mayın gemisinin gizlice karanlık liman önlerine gelerek mayın döktüğünden kimsenin haberi yoktu.

Bouvet'in batış anını Yarbay Worsley Gibson: "*Bouvet'in sancak tarafına yattığına dikkat ettim ve bunu McB'ye söyledim. Daha sözlerimi bitirmeden gemi daha fazla yatmaya başladı. Ağır yara aldığı belliydi. Çokta hızlı ileri gitmekteydi ve az sonra direkleri suya girdi, büyük bir duman ve buhar yükseldi ama herhangi bir patlama olmadı ve birkaç saniye sonra sulara gömüldü..*" ifadeleriyle tasvir ederken, Mülazım Aşır Arkay ise o anki durumu: "*Çarpışan kuvvetlerin insana dehşet verici farkı karşısında savaş başlarken bizde galibiyet ümidi yok gibiydi... Bir aralık bir susma oldu. Cephane getirelim mi? Dedim. Yüzbaşım: onu bırak da dışarıya bak dedi. Denize baktım. Yan yatmış bir zırhlı gördüm. Altının yeşil teknesi gözüküyordu. Bir düşman gemisinin batacağını ne biz ne onlar akıldan geçirmiyorduk. Sükût beş dakika kadar sürdü. Methalden yetişen iki gemi geldi. Yaralıları toplamaya başladı. Biz o aralık ateşi kestik. Sonra ateş yeniden şiddetlendi. Bizde maneviyat derhal artmıştı. Biraz sonra Irrestible'den insanlar suya atladı. Meğer o da mayına çarpmıştı. Bizde artık neşe emir ve kumandayı aştı. Az sonra Ocean da aynı akıbete uğradı...*" diyerek ifade ediyordu.¹¹

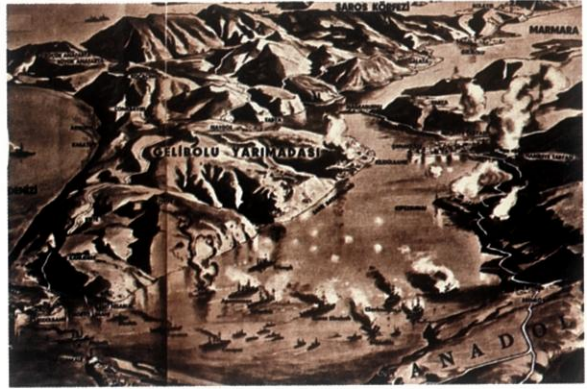
5

Savaşın Kaderini Belirleyen Nusret'in Son Yirmi Altı Mayını

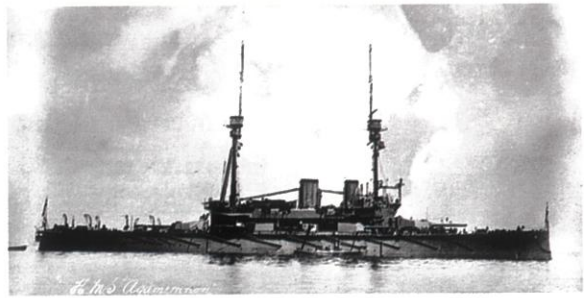
23 yaşındaki pilot teğmen Cemal Efendi (Durusoy), 17 Mart sabahı düzenli keşif uçuşlarından birine çıktığında, 400 metre alçaktan uçarak Boğaz'ı dikkatle taramış ve Türk mayınlarının izini göremeyince derhal Çanakkale'ye dönerek, bir gece evvel düşmanın Türk mayınlarını tamamen temizlediğini Cevat Paşa'ya rapor etmişti.¹²

Çanakkale mevzii müstahkem kumandanı Cevat Paşa'nın talimatıyla Yüzbaşı Nazmi ve Yüzbaşı Hakkı Bey'ler cesur denizcileriyle birlikte, 17'sini 18 Mart'a bağlayan gece sessizce denize açıldılar. Devriye gezen düşmana hissettirmeden elde kalan son Türk yapımı 26 mayını, emredildiği gibi Boğaz'a paralel biçimde döşediler. Müthiş bir sürpriz halinde ortaya çıkan Nusret'in mayınları o gün hesapları karıştırdı.

Mayınlardan henüz habersiz olan düşman Bouvet'in kaybına rağmen, Bouvet'i batırmanın top mermileri olduğunu düşünerek ilerlemeyi sürdürdü. İlk etapta bir torpido-botları mayına çarparak derhal battı. Arkasından saat 16.15'de İngilizlerin 18 bin tonluk meşhur İnfexible zırhlısı mayına çarparak ağır hasara uğradı. Filonun en güçlü gemilerinden olan İnfexible, su almaya başlayarak saf dışı kaldı ancak İmroz adasına kadar güçbelâ ulaşip karaya oturtularak batmaktan son anda kurtarıldı. Bir taraftan kıyı bataryaları boş durmuyor isabetli atışlarıyla Suffren, Gaulois, Triumph, Agamemnon ve Charlemagne zırhlılarını ölürcesine yaraladılar. Nihayet top kazmatının altına yediği bir merminin infilakıyla cephaneliklerinden biri tutuşan Suffren savaş dışı kaldı. Gaulois ise su kesiminin aldığı derin yara yüzünden batma tehlikesiyle karşılaşınca savaş alanını terke mecbur kalarak Tavşan adasına kadar gidip karaya vurarak batmaktan kurtuldu. Çok geçmeden 15 bin tonluk Ir-

6

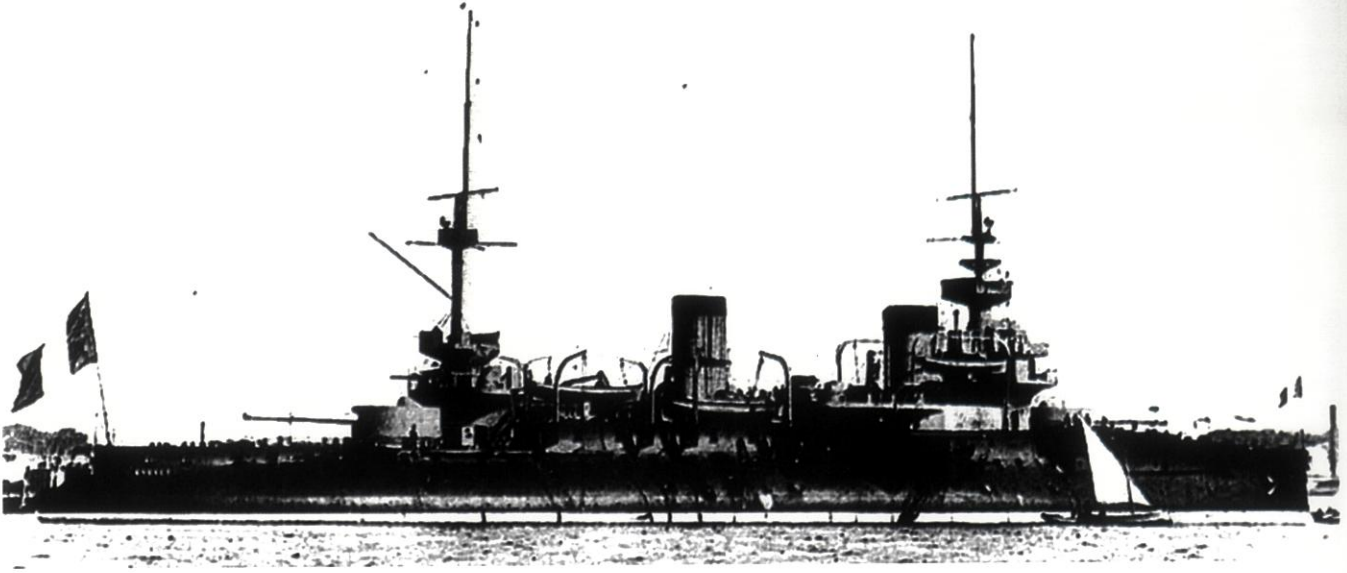
7

5 18 Mart 1915 akşamı

Çanakkale Boğazı'nı terkeden düşman donanması.

6 18 Mart 1915 günü Çanakkale deniz savaşını gösteren kroki.

7 Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasındaki, silahlı çatışmaya son veren ateşkes andlaşmasının imza edildiği HMS Agememnon zırhlısı. Fakat Türkiye için henüz savaş bitmemiştir.

8

8 600 mürettebatıyla birlikte batan
1898 Fransız yapımı muharebe
krvazörü Bouvet.

resistible zırhlısı, aynen Bouvet gibi Nusret'in döşediği mayınlarından birine çarptı. Patlamanın tesiriyle makine dairelerine hızla su dolmaya başladı. Dümen mekanizması bozulan dev zırhlı karanlık limana doğru sürüklendi.

Bu zırhlı daha önce iki Alman muharebe kravüzörünü 1914 Ağustosunda Akdeniz de kovalayarak Çanakkale'ye kadar takip eden 16 parçalık filonun içinde yer alan üç büyük (Indefodigable, Indomitable, Irresistible) İngiliz harp gemilerinden birisiydi.

Makineleri çalışmayan Irresistible'yi çekerek kurtarmaya kalkışan Ocean zırhlısı, sustu zannedilen Dardanos Bataryası'nın ateşi altına alınınca bu çabasından vazgeçmek zorunda kaldı.¹³ Mürettebatı tarafından terkedilmiş olan Irresistible Türk ağır topçusunun darbeleri altında batarken, nefes kesen şu dakikalarda Amiraller ne olduğunu anlamaya çalışıyorlardı. Henüz onlar için bu son sürpriz değildi, Seyit Onbaşı'nın üçüncü atışta vurduğu Ocean zırhlısı da manevra kabiliyetini kaybederek sancak tarafına doğru yattı. İşin en ilginç yanı koca zırhlı sürüklenerek oda Bouvet ve Irresistible'i avlayan mayınların tuzağına düştü.

Ardından Türklerin toplarıyla dövülerek bir kaç saat içerisinde karanlık sulara gömüldü. Peşinden bir torpidobot ta aynı akıbete uğrayınca, bölgenin mayınlı olduğunu anlayan Amiral De Robeck artık ricat emrini vermenin zamanının geldiğine karar verdi.

18 Mart 1915 günü Çanakkale üzerine akşam karanlığı çökerken, sabahleyin Boğaz'ı geçeceğine kesin gözüyle bakılan muhteşem armadanın gözdeleri hırpalanmış harp gücünün üçte birini kaybetmişti. Hayal kırıklına uğrayan Amiral De Robeck saatler 17.50'yi gösterirken büyük bir üzüntüyle gemilerine Boğaz'ı terk et emrini verdi.

Daha önce 25 Şubat tarihinde gerçekleştirilen bombardıman sırasında Orhaniye Tabyası'ndan aldığı isabetlerle ciddi biçimde hasar gören Agamemnon zırhlısı o gün ancak Gaulois zırhlısının yardımıyla savaş alanını terk edebilmişti. Bu defa 18 Mart günü Gaulois zırhlısı batmaktan son anda kurtarılmış, Agamemnon zırhlısı ise yine görev yapamayacak derecede hasar görmüştü. 30 Ekim 1918 tarihinde, Osmanlı Devleti'nin teslimi anlamına gelen meşhur Mondros Mütarekesi, Limni

Adası'nın Mondros Limanı'nda demirli olan bu zırhlıda imza edildi. İngilizler herhalde Çanakkale mağlubiyetinin rövanşını almak düşüncesiyle, ateşkes antlaşmasını, antik çağdaki, meşhur Truva savaşlarının galibi, Mykene Kralı'nın adını taşıyan Agamemnon zırhlısında imza ettirdiler. Tarihimizin en ağır şartlarını taşıyan bu ateşkesin imzalanmasında, Osmanlı Devleti'ni İzzet Paşa kabinesinde Bahriye Nazırı olan Hüseyin Rauf (ORBAY) Bey, Dışişleri danışmanı Reşad Hikmet Bey ve askeri danışman Sadullah Bey temsil ediyordu. İtilaf devletlerinin temsilcisi ise 15 Mayıs 1919 günü İzmir'e çıkan Yunan birliklerini, donanmasıyla koruma görevi alan Amiral Calthorpe idi.

Amirallerin moralini bozan kayıp, Bouvet

Fransız Bouvet zırhlısı, müttefiklerin bu savaşta ilk kaybettikleri en büyük gemilerinden bir tanesiydi. Adını, Napolyon zamanının amirallerinden François Joseph Bouvet'ten alan bu zırhlının o gün en çok batış biçimi herkesi çok şaşırttı. Dev geminin bir buçuk dakika gibi çok kısa bir zamanda gözden kaybolması olaya tanık olanları dehşet içinde bıraktı. Belki bu sebeple Çanakkale deniz savaşını tasvir eden ressamlar genelde Bouvet zırhlısının batış sahnesini kullandılar. Öte yandan kendisinden üstün kuvvetler karşısında doğuda Rusya, batıda Fransa topraklarında savaşmakta olan Alman orduları, savaşın başında kuzey Fransa'yı hızla ele geçirmiş ancak Eylül 1914'de Paris'e 30 km. kala müttefikler tarafından durdurulmuştu. Aslında milyonluk modern orduları sevk ve idare etmenin zorlukları savaşın başında kendisini göstermişti. Yine de Mareşal Schlieffen Planı tam uygulansaydı Almanya'nın Fransa'yı ezip geçeceğine muhakkak gözüyle bakılıyordu. Ancak Alman ordularının ikiye bölünerek iki büyük cepheye taksim edilmesi sonucu batıdaki ileri harekâtı sürdürmeye kuvvetleri kâfi gelmedi. Almanlar yapılan Lanagemarck, Dixmuiden, Ramskapelle, Ypern ve Mesines'teki muharebelerde verdikleri büyük zayıflara rağmen bir adım ilerleyemediler. Böylece Batı Cephesi İsviçre sınırından Kanal'a kadar geniş bir coğrafya üzerinde aylar sürecek siper savaşlarına dönüştü.¹⁴ Tam da bu zamanda kazanılan 18 Mart Deniz Zaferi üzerine Almanlar anlaşılan en çok Fransızların kaybına sevinmiş olmalı ki, söz konusu telgrafta özellikle Bouvet'in adını vurgulamışlar.

Müttefiklerin bundan sonraki denizde verdikleri önemli kayıplar, 13 Mayıs 1915 gecesi, Binbaşı Ahmet Bey komutasındaki Muavenet-i Milliye muhribinin gece karanlığından istifade ederek tehlikeli bir şekilde yaklaşarak İngilizlerin Goliath zırhlısını yaptığı torpido atışı ile Morto Koyu'nda batırması ve Hersing yönetimindeki U21 adlı Alman Denizaltısı tarafından 25 Mayıs'ta Magestic ve 27 Mayıs'ta Triumph zırhlılarının batırılmalarıdır. Endişeye kapılan İngilizler, Bahriye Nazırı Churchill'in talimatıyla dünyanın en büyük saff-ı harb gemisi olan Queen Elisabeth dretnotunu, herhangi bir kazaya uğratmamak için, bu bölgeden tamamen çektiler ve bu gemiyi bir daha asla Çanakkale' savaşlarında kullanmadılar.

Muavenet-i Milliye muhribinin Goliath'ı batırdığı aynı bölgede, tuhaf bir tesadüf eseri! 77 yıl sonra yani 2 Ekim 1992'de, Ege Denizi'nde gerçekleştirilen Nato Kararlılık Tatbikatı sırasında Amerikan Saratoga uçak gemisinden fırlatılan iki adet sea sparrow füzeleri tarafından vurularak ağır hasara uğratılan ve aralarında gemi komutanımızın da bulunduğu beş askerimizin şehit olduğu muhribimizin adı da Muavenet-i Milliye idi.

Çanakkale savaşlarının önemi

Boğazı deniz yolundan geçemeyeceğini anlayan müttefikler bu defa Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirip Boğaz müdafaa mevzilerini düşürüp donanmaya yol açmak gayesiyle 24-25 Nisan 1915 gecesi torpido botlarının bombardımanı ile çıkarma harekâtını başlattılar. Bundan sonraki günlerde Çanakkale savaşlarının en kanlı ve dramatik çarpışmalarına sahne olan safhası başladı. Aylar süren kara, deniz ve hava güçlerinin bir arada görüldüğü bu savaşlar 1916 yılının Ocak ayına kadar devam etmiştir. Çanakkale savaşları bir zaferler silsilesidir. Karada, Nisan, Mayıs, Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında yaşanan ve her iki taraf için son derece kanlı geçen Arıburnu, Anafartalar, Kirte, Conkbayırı, Zığındere, Kerevizdere çarpışmaları hep Türk zaferleriyle neticelenmiştir.

Düşman şayet Çanakkale'den geçecek olsaydı, koca bir İmparatorluğun hükümet merkezi teslim olacaktı. Padişah ve devlet erkânının esir olmak ihtimalleri vardı. İşte bu korku devam ederken Çanakkale Zaferi bütün Türkün ruhuna taze bir can kattı. Bu zafer Türk tarihine muhakkak ki altın yıldızla yazılacaktır. Türk askeri ne demektir? Bunu cihan, Çanakkale ile bir daha tanıdı. Düşman çok kuvvetli, bol silahlı ve çok zengin bir milleti. Ona rağmen, Türk askeri süngüsüne dayanarak, düşmanı siperlerine mihladi, bir adım ileri attırmadı. Türkün süngüsü Çanakkale'de çelik bir kale oldu.¹⁵

Dünya savaş tarihinde Çanakkale Savaşı ilklerle doludur. Aynı mücadele sahası üzerinde denizde savaş gemilerinin, denizaltılarının, havada savaş uçaklarının, gözetleme balonlarının, gemilerden çıkarma harekâtının ve o güne kadar tarihin hiç görmediği bir yakınlıkta siper savaşlarının birlikte yaşandığı bir muharebedir. Bir Erkânı Harp Subayı olarak, bir komutan olarak Miralay Mustafa Kemal Bey'in, üstün bilgi ve kabiliyetinin eseri bu muharebelerde gösterdiği muvaffakiyet, onun bütün vatanda isminin duyulmasına, milletin itimadını kazanmasına sebep olmuş ve ileride başlayacak olan Türk İstiklal Savaşı'na lider olma yolunu açmıştır.

Osmanlı Devleti Çanakkale Boğazı'nı dünyayı hayrete düşüren bir kararlılıkla müdafaa ederek dünyanın en büyük donanmaları olan İngiliz ve Fransız filolarını Boğaz'dan sokmamıştır. Ayrıca Türkiye'nin Doğu ve Batı kültürlerine sahip binlerce gencinin şehit olmasına karşılık karadan hücum eden İngiliz, Avustralya, Yeni Zelanda ve Fransa ordularını da hezimete uğratarak denize atmıştır. Türk Ordusu'nun Gelibolu Yarımadası'nda dünyanın en düzenli ve mükemmel ordularına karşı gösterdiği kahramanca mukavemet ve onları ricate mecbur ederek kazandığı bu Büyük Zafer, şüphesiz Türk İstiklal Savaşı'nı yönetecek kadrolarda ümit, güven ve zafer ruhunu ateşlemiştir.

DİPNOTLAR

- 1 MS. HH. A.E. III/80.
- 2 İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı, 1989, s. 161.
- 3 Çanakkale Zaferi, *Son Havadis*, 18 Mart 1958.
- 4 İ.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yıllığı, 1987, s. 320.
- 5 *Hayat Tarih Mecmuası*, 1965, S. 2, s. 7.
- 6 Peter Schubert, *Die Deutschen Marine im Minen*, s. 170.
- 7 İsmail Habip, *Tuna'dan Batı'ya*, İstanbul, 1935. s. 225.
- 8 Ali Fuad Türkgeldi, *Görüp İşittiklerim*, s. 117.
- 9 *Hayat Tarih Mecmuası*, 1974, S. 7, s. 44..
- 10 Schubert, *age*, s. 170.
- 11 *Çanakkale Şehitler Memleketi*, Tasvir, 18 Mart 1946.
- 12 *Hayat Tarih Mecmuası*, 1969, S. 2, s. 14.
- 13 Schubert, *age*, s. 171.
- 14 30000 Jahre Welt Geschichte II, s. 573.
- 15 E. Behnan Şapolyo, *Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*.

Türkiye
CUMHURİYETİ
EVRAKI

Tahliye V. Vekili
Bay C. Bayar'a
18-2-1936

371169

Em

20.2.1936

Reisi Cumhuriyetine sevgili Atatürkümüzün
yüce önüne

Emniyet İş. U. Maddeliği	
SUBE:	
Tarih:	
No.:	1162

Sevgili dileğim :

Ben Yurt ödevini selimiye topçu kıtaatında yapmış .. ve Babamın Çanakkale savaşının yüksek işaretlerinde yurdun tarihe geçen bir kahramanlıkla korundu şehit veren bir Türk evladıyım . Çelikten kollarım ve sarılmas bir metanetim var . Şehit babamın bana bıraktığı üç küçük kardeşikle savallı anamın ve ikide yetiminin ve ikide malul halamın istirekile sekiz kişilik bir ailenin hem koruyucusu ve hemde ekmeç getircisiyim .

Bu savallı ailenin benden başka hiç kimseleri yok . Çok düşük vesefilim .. Onları beslemek için yurdun her yerinde herhangi bir işle çalıştırılmak için baş vurmadığım yer kalmadı İlk okul bitirmiş çok sağlam ve gümbüs bir Türk yeğiti olan ben .. Fabrikalar doldurup eşsiz yaptığınız bu cumhuriyet toprağında herhangi bir tevassutdan mahrum olmaktan başka hiç bir kabahetim olmadığım halde hem kendim .. ve hemde şehit babamın bana bıraktığı anam ve yavrularını ağıktan inletiyorum .

Milli sarayları müdürümde dört ay evvel de bir dilekçe verip kordumamı yalvarmıştım . Belki de kayboldu .

Bütün ulusu kurtaran varlığınıza bu ikinci dilekçem ve gös yaşlar.ula sığınır çok sevdiğinizi iyi bildiğim şehit yavrularından biri olan bana acımanla bir iş verilmesi için yüksek buyruklarınızı yalvarırım . Sevgili Ünderimiz .

Foyabedin benlibelen kuyundan
boraklı oğullarından :
Besiktas akaretler 3 numaralı
hakkının keşvesinde sakin Hüseyin
oğlu Ali

17/2/1936

Dahiliye Vekâleti
HUSUSİ KALEM

Tarih: 21. SUBAT 1936

No. 285

Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e Yazılan İş Talep Dilekçeleri: İstihdama Umut Olarak Milli Saraylar

Dolmabahçe Sarayı'nın Cumhurbaşkanlığı makamı olarak kullanıldığı dönemlerde, bu makama gönderilen yazılar da saraya gönderilmiştir. Nitekim sarayın evrakı arasından ayrılan bir çok belge ve zarfın üzerinden de bu husus anlaşılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e hitaben yazılmış çeşitli iş talep dilekçeleri de¹ bu vesileyle Dolmabahçe Sarayı evrakı arasından tespit edilebilmektedir. Aşağıda, bu türü en iyi temsil edeceğine inandığımız çok sayıdaki dilekçeden üç örnek yer alacaktır. Dilekçelerde dikkat çeken husus, belirtildiği üzere Cumhurbaşkanlığı makamına değil, doğrudan Cumhurbaşkanına hitaben yazılmış olmasıdır ki bu durum, Atatürk'ün sadece Millî Mücadele dönemlerinde değil, sosyal ve ekonomik sıkıntılarında da Türk Milleti için akla gelen ilk merci olduğunu ortaya koymaktadır. Bu da Türk devlet geleneğinde ve toplumsal yaşamında, devletin ve devlet başkanının her zaman için bir sığınak, melce ve adil bir hami olarak görülmesi geleneğinin bir devamı olmalıdır.

Aşağıda yayınlanan dilekçelerden bir diğerinin satır aralarından bazı tespitler yapılabilmektedir. Söz konusu mektupta dilek sahibi saltanatın kaldırılmasından önce İstabl-ı Amire'de (Saray Ahırlar İdaresi) görev yaparken elinin sakat kaldığından bahisle, Cumhuriyetin ilanı ile beraber eski saray mensuplarına iş imkanı sağlandığını, ancak kendisinin işsiz kaldığını belirtmektedir. Bu ifadelerden Cumhuriyet idaresinin saltanat döneminde saraylarda çalışanların bir kısmını bir işe yerleştirerek mağduriyetlerini önlediği anlaşılmaktadır.

İş istek dilekçelerinin "gereği" için Milli Saraylar Müdürü Sezai Bey'e (Selek) havale edilmiş olması da dikkat çeken bir diğer hususlardandır. Gerek doğrudan Milli Saraylar Müdürlüğü'ne yazılan gerekse Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e yazılan dilekçelerinin yine bu kuruma havale edilmesi, o dönemlerde bu kurumun istihdam umudu olarak akla gelen ilk kamu kurumlarından olduğuna da işaret etmektedir. Nitekim Bilecik milletvekili Salih Bozok da kendi el yazısı ile kaleme aldığı pusulada "*zavallı biçare dul bir kadın*" için Milli Saraylar Müdürü Sezai Selek'ten idaresi altındaki sarayların birinde iş verilmesi ricasında bulunmaktadır; Salih Bozok'un Osmanlıca olarak kaleme aldığı söz konusu pusula da aşağıda yer almaktadır.²

Dilekçelerin bir kısmı el yazısı ile yazılı iken bazıları da daktilo edilmiştir. Bazılarının üzerinde dilekçe sahibinin fotoğrafı da bulunmaktadır. Dilekçelerin gördüğü işlem kayıtları ön ve arka sayfalarda izlenebilmektedir. İşlem kayıtlarından dilekçelerin, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri (Katib-i Umumisi) Hasan Rıza Bey (Soyak) tarafından ilgili bakanlığa havale edildiği de tespit edilmektedir. Bunun dışında, dilekçelerin gördüğü işlem kayıtlarını gösteren ve işin sonucunun tespit edilebilmesini sağlayan ekleri de bulunmaktadır.

DİPNOTLAR

1 Bkz. Belge-1-3.

2 Bkz. Belge-4.

17/10/36

14. 9. 1936

T. C.
İstanbul Vilâyeti
Mektubî kalemi

Sayı
1618
İlişği
I 1081

10/3/936
// ÖZ.
İş isteyen Ali
H.

Beşiktaş kaymakamlığına

Bir işe yerleştirilmesi dileğini havi Beşiktaş akaretler 5 No.lu Hakkının kahvesinde Hüseyin oğlu Ali - imzasile Cumhur reisimiz Atatürke sunulup Dahiliye bakanlığından tevdi olunan dilekçe ilişik olarak gönderilmiştir. Mümkünse dileğinin yerine getirilerek sonunun bildirilmesi ve ilişikinin geri gönderilmesini dilerim .

T. C.

İst. Valisi N.

BEŞİKTAŞ KAZAS
YAZI İŞLERİ KALEMİ

36
1144

Yusuf

Akrabalıktan tahkiki ve dilek sahibinin kaymakamlığa müracaat ettirilmesidir.

Poli. m. m. 12.936

Kay. m.
Osman

BEŞİKTAŞ
İS MERKEZİ
ADET

3175

idrar V
18. 9. 1936
M. O. H.

Efendim...

bendeleri mülka istabli anırede varıfıe üzerinde çalışmada iken makine üzerinde
düşerek bir elleri sakıt ve sakıt kalmıştı. Bu ane kadar aılı kaderil imkân kendi
şeyle ekmek parasını tedarik etmekte isemde artık gücüm kuvvetiz olmadıfında
her gün için acılık sefaletine giriftar olmaktadır. Emsalların ve bütün saray
mensubini her birerleri birer hizmetle taltif edilmisler . Bendeniz ise şu mal
liyet halisile beraber defatle müracaatde bulunmuş isemde hasbelkader bir işle
kayrılmasın. Neşun kalız lütfen ve merhameten millî saraylardan birinde bekçi
ve ya kapıcılık ve saire ile kabul ve istihdam hususuna ecrı ve irade buyur
manızı rica ve niyaz eylerim efendim.

Ortaköyde cavit sokağında Ay aylin Sokakında
(72) numaralı tahut sapanı kulubesinde
İhsan.

5696

Milli Saraylar Müdürü Saygı
Beşeraye

12. 11. 1933 R. C. K. M. M.
Harman Nijaz

dlk. s.
2571933
103

31.5.935

محرم سنای مد افقه

زوالی و حیا قالدی برلوق قادیه بندہ مدد او طردہ
ادہ مقولہ باندہ ہی جو فیکد آنصوبہ عیشدین باہر اولیہ
بر خدمت تین ایجرہ توشہ دولتی - ہا ایسی - کوزیاندہ
داخل اولانہ بونہ صحتی - دایہ مسم - بندہ ادرہ کز اللہ بولانہ
ساید وہ بونہ بر خدمت بولونہ بیدار ایسی بندہ سنی اشتر
ایجرہ ببولانہ . اگر بوز دالیدک ایزد و جا ریفہ بین
کریمت دیو صورتہ قیام بیدری تأمیر ایہ بیگ اسطاف داریم
لقدنک ایگرتوشی - جا ایہ عسندی حونام محرم کیم افتم

Bilecik Çayları

Salih Bozok

B. ag
Nisrojine

جو فیکد ای جا بندہ د -

Reisi cumhür hazretlerime :

Zevcin dolma bağçe sarayı baggıvanı Hasan oğlu İbrahim e'fendi mu-
sharen vefat etti . Kızılaylı saray bağçesinde 50 sene yaşadı . ve bila ve-
fat vefatı üzerine bendelerini sefil ve perişan bıraktı . acıfeli tevazülerine
çığtağ olduğundan bir miktar muaveneti naktiyede bulunmanızı istirham eylerim
Zevcin hazretleri :

Beğiktaşta ikili tahta zemheri beka tında
2 Numaralı Kâfile :

3675
Milli Saraylar Müdürü Saygı

12. 11. 1933

Harman Nijaz

dlk. s.
2571933
103

Sultan II. Abdülhamid'e Hicaz Valisi Ahmed Ratıp Paşa Tarafından Hediye Edilen Bir Çift Fildişi Şamdan İle İlgili Yeni Tespitler

TBMM Genel Sekreterliği Milli Saraylar Daire Başkanlığı'na bağlı saray, köşk ve kasırların objelerinin kültürel envanterlerinin çıkarılması çeşitli açılardan önem taşımaktadır. Bu yöndeki envanter çalışması bir yandan objelerin korruma ve onarımları için gereken tarihsel bilgiyi sunarken diğer yandan da imal edildikleri süreçlerle ilgili malumat vermektedir. Bu özellikli yapılarda bugün hala tüm ihtişamı ile ziyaretçilerinin gözlerini kamaştıran koltuklar, avizeler, aynalar, halı ve perde gibi daha onlarca başlık altında toplanacak binlerce eşyadan hiç biri bir tesadüf sonucu burada değillerdir. Bu objeler, sanat ve estetik bakımından olduğu kadar, siyasi kimlikleri ile de önem arz ederler. Milli Saraylar'ın objeleri ile ilgili envanter bilgilerinin tamamlayıcı her bilgi 19. yüzyıl Osmanlı ve hatta Dünya tarihi ile ilgili mevcut bilgilere belgesel bir katkı sağlayacaktır.

Milli Saraylar objelerinin imal süreçleri, nitelikleri, maliyetleri ve diğer hususiyetleri ile ilgili en önemli veriler, ağırlıklı olarak, arşiv kayıtlarından elde edilebilmektedir. Arşiv belgeleri bazen doğrudan istenen obje ile ilgili bilgileri veririrken bazen de bir obje ile aynı özellikleri taşıyan başka bir objeyle ilgili bilgileri vermekte böylelikle de aynı ya da benzeri türdeki diğer objelerle ilgili en yakın envanter tahminlerinin yapılmasına olanak sağlamaktadır. Örneğin bir Mecidiye Nişanı'nın imal süreci, içerdiği altın ve gümüş miktarı ve toplam maliyeti, aslında benzeri diğer Mecidiye Nişanları'nın envanteri için önemli bilgiler vermektedir.

Bu çerçevede yürütülen araştırma sonuçlarından birine aşağıda yer verilecektir. Dolmabahçe Sarayı'nın gezi güzergahında yer alan ve sarayın simge objelerinden kabul edilen gümüş kaplı fildişinden imal edilmiş şamdanlarla ilgili tespit edilen bir belge mevcut bilgilerimizi doğrulamakla beraber, bu objelerle ilgili bu güne değin bilinmeyen bazı ayrıntıları da ortaya koymaktadır. Fildişinin Somali Emiri tarafından Hicaz Valisi Ahmed Ratıp Paşa'ya hediye edildiği ve vali tarafından İngiltere'de bir kuyumcuya gümüşle kaplattırılarak padişaha hediye edildiği ve bu süreçle ilgili diğer ayrıntılar sözkonusu fildişi şamdanların envanter bilgilerinin tamamlanmasına katkı sağladığı gibi Sultan II. Abdülhamid dönemi Osmanlı-Kuzey Afrika ilişkileri bakımından da önem arz eder.

Somali Emiri Tarafından Hicaz Valisi Ahmed Ratıb Paşa'ya Hediye Edilen
Fildişi Şamdanların İmal Süreci ve Sultan II. Abdülhamid'e Sunuluşu

BOA. Y.PRK.UM., 70/105.

15 Ca 1322 / 14 Ağustos 1320/27 Ağustos 1904

Hicâz Vilâyeti
Mektûbî Kalemi
Aded

Mâbeyn-i hümayûn-ı mülûkâne şifre kâtibi atûfetlû Âsım Beyefendi hazretlerine

Atûfetlû efendim hazretleri

Velî-ni'met-i bî-minnetimiz şevket-meâb efendimiz hazretlerine olan ubûdiyetimi te'yiden vâsıta-i atûfileriyle takdîm etmek emeliyle iş'âr eylediğim bir çift fildişi, Habeş Kralı tarafından takdîm olunduğu gazetelerde görülen fil dişileri gibi büyük olub bundan iki sene mukaddem Somali Emîri tarafından savb-ı âcizîye ihdâ ve ir-sâl olunmuş idi hîn-i vürûdunda nâdîde büyük fil dişi olduğu cihetle velî-ni'met-i bî-minnet efendime takdîm edilmesini arzû etdim ise de sâfi hâm olarak takdîmi-ne cesâret edemedim ve te'eddüb etdim ne yolda takdîm etmek için pek çok mü-lâhazada bulunduğum esnâda kendi fikr-i âcizânemce bir şem'dân resmi tasvîr ederek ve kâidesinde ağaçlar içinde arslan ve geyik resimleri olmasını münâsib gö-rerek Londra'da bir kuyumcuya bu tasvîrimi resimle beraber gönderdim ve bu yol-da bir şem'dânın yapılışı hiç vukû' bulmadığından ve antika nev'inden ve pâdişâh-lara lâıyk bir şey olduğunu kuyumcunun kendi hissi üzerine ve erşid ve kuturluk' nokta-i nazarından kendilerinin mahâreti ziyâde olduğu için hem pazarlık etmek hem de ba'zı îzâhât vermek için Cidde'ye gelmesini talep eyledi ve geçen sene devren Cidde'ye gelmezden evvel talebi üzerine geldi resimden ba'zı ta'dîlâtla be-raber şem'dânın esâsı fil dişi olduğu için kâidesinde tasvîr edilen arslan ve geyik yerine fil resmi konulsa ve çiçek koymak için mezkûr dışın üzerine evvelce taraf-ı çâkerânemden münâsib görülen vazounun yerine de aşığıya zencîrle uzatılmış se-pet şeklinde bir şey yapılırsa daha münâsib olacağını bildirmesi üzerine taraf-ı âcizâ-nemden dahi resmin bu yolda ta'dîli tasvîb olunarak ısmarlandı ve bundan bir ay mukaddem hitâm bulub Cidde'ye geldi hâk-pây-i mu'allâ-yı hümayûn-ı hazreti pâdişâhîye takdîmi için bir vakt-ı münâsib arar iken Habeş Kralı tarafından bir çif-

te fil dişinin takdîmi gazetelerde görülünce savb-ı bendegânemden dahi bir çift fil dişi takdîmi hâlinde makbûl-i şâhâne olub olmayacağı zât-ı atûflerinden isti'lâm olunmuş idi cevâben aldığım telgraf-nâme-i âlilerinde takdîmi emr u ferman buyurulduğu tebliğ kılınması ve zât-ı âlilerinin tahkîkâtından başka şevket-me'âb efendimizin takdîmini emr u fermân buyurdıkları anlaşılması üzere hemân Hıdıviyet Kumpanyası'na tevdi'an Der-sa'âdet'de yâverân-ı hazret-i şehriyârîden mahdûm-ı âcizânem Kolağası Mehmed Bey'e gönderildiği gibi fotoğrafi dahi leffen takdîm kılınmış ve burada gümrükde bir dânesine âid üç sandık açılıp diğerine âid üç sandık açılmadığı cihetle İstanbul'dan karışdırılarak belki bir tarafı kırılır deyû gümrükde mu'âyene olunmaması zımnında zât-ı atûflerinden gümrük nezâretine emr istihsâli ve mezkûr altı sandığın arabalarla naklolunmayarak sırik hamallarıyla veyâhûd bir istimbotla doğruca Beşiktaş'a gönderilmesi mûmâileyh mahdûm-ı âcizî Mehmed Bey'e bildirilmiştir vüsûllarında velî-ni'met-i bî-minnet efendimin hoşlarına gidüb gitmediklerinin ve nezd-i âlî-i hazret-i hilâfet-penâhîde makbûle geçüb geçmediklerinin tebşîrini bi'l-hâssa zât-ı sâmîlerinden istirhâm ederim zîrâ mezkûr şem'dânlar dünyâda bu yolda hiç yapılmamıştır zannındayım üstünde bulunan gümüşler kâmilen isterlin gümüşüdür zann-ı âcizâneme göre şevket-me'âb efendimize mahsûs olan salonda bir tırabzanın yanlarında veyâ üzerinde vaz' olunur ve orta yerine bir vazo konulur ise pek ziyâde nazar-ı dikkati celb edecek mü-lâhazasıyla hâk-pây-ı hümayûn-ı cenâb-ı velî-ni'met-i a'zamîye takdîm ediyorum bendeniz gibi ednâ bir kullarının haddim olmayarak takdîm etdiğim böyle bir çift şem'dânın mazhar-ı kabûl-i âlî buyurulduğundan dolayı ne yolda arz-ı teşekkürden âciz olduğumun ve hâk-pây-i mu'allâ-yı hümayûn-ı mülûkâneye yüzümü gözümü sürdüğümün dahi arz-ı atabe-i ulyâ kılınmasını hâssaten zât-ı âlilerinden recâ ve niyâz eder ve bu yolda karîha-i mülûkâneden fil dişi üzerinde yapılacak başka bir resim de fermân buyurulur ise buraca daha büyük fil dişi bulub ve emr u fermân-ı şâhâneleri üzerine yapıdırub takdîm eylerim mezkûr şem'dânlarda noksân bir şey var ise o da dişlerin cilâ olunmayub naturel hâlinde kalması ve tamâmıyla beyaz hâline girmemesidir belki fil dişi zannolunmaz ve incelenür deyû az perdâh ile hey'et-i aslîsinde bırakılmışdır şem'dânların arasına ve sepete konulacak sun'î çiçekler pek güzel olmadığından Der-saâdet'de daha güzeli yapıdırılacağı cihetle gönderilmemiştir ol bâbda emr ü irâde hazret-i men lehü'l-emrindir

Fî 15 Cemâziye'l-âhir sene 322 ve fi 14 Ağustos sene 320

Hicâz Vâlisi ve Kumandânı Yâver-i Ekrem es-Seyyîd Ahmed Râtib (Paşa)

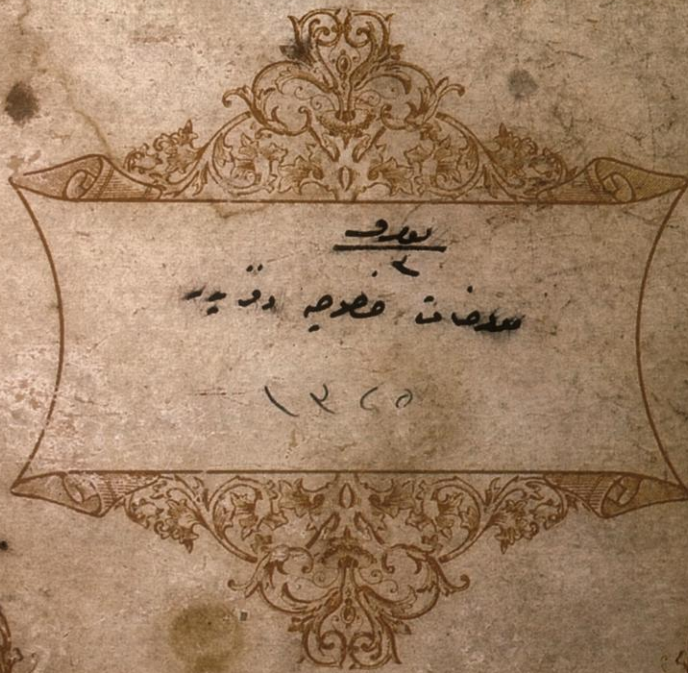
ÖZET

Somali Emiri tarafından Hicaz Valisi'ne bir çift fildişi şamdan hediye edilmiştir. Vali Ahmed Paşa, kendisine hediye edilen bu fildişi şamdanları saraya, yani padişaha hediye etmek istemiştir. Ancak, saf fildişilerin bu halleri ile padişaha hediye edilmesi yerine süslemesini yaptırarak takdim etmeyi daha uygun görmüştür. Hatta Vali Ahmed Ratıb Paşa, fildişilerin süslemesi için bir de tasarım yapmıştır. Bu tasarımda fildişiler bir şamdan içine yerleştirilmiş ve kaidesine ise ağaçlar içinde arslan ve geyik maketleri düşünmüştür. Bu tasarımını Londra'da bir kuyumcuya göndermiş; kuyumcu taslak üzerinde bazı değişiklik yaparak teklifini sunmak üzere Cidde'ye gelmiştir. İngiliz kuyumcu, kaideye arslan ve geyik yerine fil modeli ile fildişi üzerinden aşağıya zincirle sarkıtılan bir çiçek sepeti (çiçeklik) konulmasını teklif etmiştir. Vali, kuyumcunun teklifini kabul etmiş ve imali için talimat vermiştir. Hicaz Valisi, Temmuz 1904'de yapımı tamamlanan şamdanı padişah II. Abdülhamid'e hediye etmeden önce Mabeyn-i Hümayun başkıtabeti aracılığı ile izin istemiştir. Padişahın verdiği izin üzerine de Hıdivlik Kumpanyası aracılığı ile İstanbul'a oğlu yaver kolağası Mehmed'e göndermiştir. Vali, saraya yazdığı bu yazıda şamdanların gümüşlerinin sterlin gümüşü olduğunu ve dünyada bir eşinin daha yapılmamış olduğunu da özellikle belirtmektedir.

بسم الله الرحمن الرحيم
الحمد لله رب العالمين
والصلاة والسلام على سيدنا محمد وآله

خلاصہ معروضات

Hulasa-yı Maruzât Defterleri ve Son Padişahın Son İrade-i Seniyyeleri

Hulasa-yı Maruzât Defterleri: Muhteva ve Şekil Özellikleri

Maruzât, arz kökünden gelen ve *arz olunmuş* anlamı taşıyan mâruzun çoğuludur. Şemseddin Sami, maruzâtı, “*bir makam-ı ‘alîye ve bilhassa atebe-i seniyye-i cenâb-ı mulûkâneye takdim olunan evrak ve muharrerat*” şeklinde tanımlar.¹

Hulasa-yı Maruzât defterleri, padişaha sunulan maruzâtların hulasalarının kaydedildiği mühim bir defter serisidir. Öteden beri padişaha devlet ricali tarafından maruzâta bulunulduğu gibi sıradan insanlar tarafından da maruzâta bulunulabilmekteydi. 19. yüzyılda nezaretlerin teşekkülü ve bürokrasinin gelişimi ile birlikte maruzât kavramı daha da yerleşti. Fakat maruzâtın önemi Sultan II. Abdülhamid devrinde (1876-1909) zirveye ulaştı. Padişahın, selefleri olan babası ve amcasının aksine devlet işleriyle bizzat ve yoğun bir şekilde ilgilenmesi, saraya sunulan maruzâtın büyük miktara erişmesi neticesini doğurdu. Bu devirde Mabeyn’in artan önemi ve padişahın Mabeyn’de kurduğu komisyonlarla Yıldız Sarayı’nı bütün devlet işlerinin merkezi haline getirmesi, Mabeyn’e sunulan maruzâta daha çok önem kazandırdı.² İşte tam da bu nedenle, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde maruzât mahiyetindeki evrakı ihtiva eden muhtelif tasnifler arasında en önemlilerinden biri de Yıldız Tasnifi’dir. *Mütenevvi Maruzât Evrakı* (Y.MTV), *Sadaret Resmi Maruzât Evrakı* (Y.A.RES), *Sadaret Hususi Maruzât Evrakı* (Y.A.HUS) yanında *Perakende Evrakı* içinde yer alan *Maliye, Şehramaneti, Komisyonlar, Vilayet, Elçilik ve Şehbenderlikler Maruzâtı* gibi tasnifler de bu bakımdan büyük önem taşır.

Bu tasniflerde yer alan evrakın kaydedildiği defterler ise *Yıldız Maruzât* ve *Yıldız Esas Defterleri* adı altında iki defter tasnifinde toplanmaktadır. Defterlerin bir kısmı aynen kayıt defterleri bir kısmı ise hülasa kayıt defterleridir.

Sultan II. Abdülhamid devrinde maruzâtlara ve bu maruzâtların deftere kaydına dair devrin Mabeyn katiplerinden Mehmed Tevfik Bey (Biren) önemli bilgiler verir:

“*Akşam yemeğinden sonra maruzât birer birer deftere kayd olunmakla beraber hülusaları, dosyalarında saklanmak üzere evvela müsvedde halinde yazılarak, kırmızı bir hülasa defterinde temize çekilir ve kağıtların üzerine konan numaralar, hülasalarda da gösterilirdi. Bu suretle doldurulan yaldızlı ve kırmızı renkli hülasa defteri ve arkalarının bir köşesinde numaraları yazılmış olan asıl maruzât kağıtları, takımıyla bir torbaya konarak ve torbanın ağzı, Başkatib tarafından balmu- muyle mühürlenerek, Hünkar’ın hususi dairesine gönderilirdi.*”³

Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nde yer alan ve 20 Nisan 2007 tarihinde düzenlenen bir protokolle TC. Başbakanlık Devlet Arşivleri'ne devredilen toplam 222 adet maruzât defterleri 1909-1922 yıllarına tarihlenmektedir. Bu devir işlemi ile birlikte Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki koleksiyonla bütünlük sağlanmış olacaktır.

Gerek kağıdının kalitesi ve üzerindeki yazıların düzeni, gerekse ciltlerinin sağlamlığı, Hulasa-yı Maruzât defterleri'nin büyük bir itina ile hazırlandığını göstermektedir. II. Abdülhamid dönemine tarihlenen kırmızı ciltli defterlerin ön kapağının üzerinde sağa dönük bir hilal bulunmakta altında "ayın" ve "ha" harfleri yer almaktadır. Bu harfler Sultan Abdülhamid'in isminin rumuzu olarak konulmuştur. Daha altta ise "Hulasa-yı Maruzât" ifadesi yer almaktadır. Hemen altında ise bir etiket yapıştırılmıştır. Bu etiketin üzerinde "Maruzât" yazmakta altında ise "resmiyye ... adet", "hususiyeye ... adet" ibaresi ile *hicri* ve *rumi* tarih bulunmakta, defter numarası yazmaktadır. Etiketın altında ise deftere ait başka bir numara bulunmaktadır.⁴

II. Meşrutiyet dönemine ait olan defterler ise açık bej ve lacivert ciltlidir. İlginç olan hususlardan biri de, bu dönemde kullanılan defterlerin üzerinde II. Abdülhamid'in adının baş harflerinin yer aldığı defterlerin aynen kullanılmasıdır; ancak harflerin üzeri bir etiketle kapatılmıştır. II. Abdülhamid'in başlattığı bir bürokratik gelenek kendisinden sonra üstelik muhalifleri döneminde de devam ettirilmiştir.⁵

3 II. Meşrutiyet döneminde kullanılan Hulasa-yı Maruzât defterine bir örnek.

Son Osmanlı Padişahı VI. Mehmed Vahideddin'e Sunulan Son Maruzât

Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nde söz konusu defter serisi üzerinde yapılan incelemelere göre son Osmanlı padişahı VI. Mehmed Vahideddin'in, "mucebince" kararı verdiği son arz tezkereleri 30 Ekim 1922 tarihlidir. Toplam 4 adet olan bu tezkerelerin muhtevası ve saraya sunan makamlar şöyledir:

Cihet-i askeriyeye merbut mimarların kat'ı irtibatları hakkında kararname (Meclis-i Vükela defterinden).⁶

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'den tard olunan talebenin tıp fakültesine men'i duhulleri hakkında kararname, (Meclis-i Vükela defterinden).⁷

Kengirli Mustafa bin Hüseyin'in dört sene ve Şakir bin Hüseyin ile Yahya bin İsmail'in üçer sene küreğe konulmaları hakkında, (Sadaret Resmi Maruzât defterinden).⁸

Topkapı Saray-ı Hümayunu'nda Mecidiye Kasr-ı Âlisi'nin ber muceb-i emru ferman-ı hümayunu mülukane bazı aksamının tamir ve tecdid-i için altmış sekizbin beşyüz elli guruşun sarfı istizanına dair, (Hazine-i Hassa Nezareti defterinden).⁹

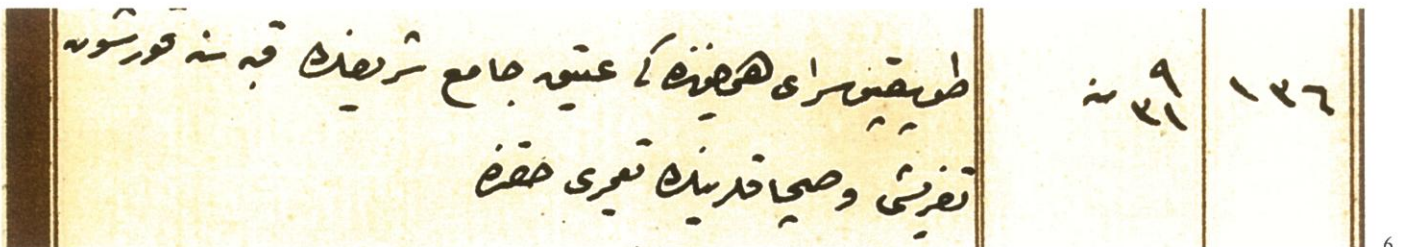
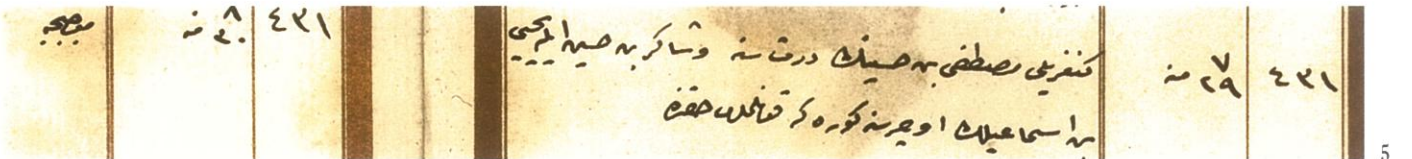
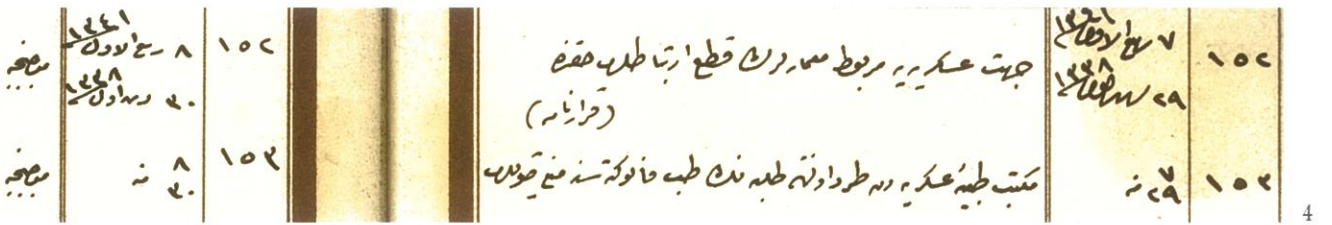
İrade-i seniyyesi çıkmamış ancak Sadaret Resmi Maruzât defterine özeti yazılan son 5 tezkereden 2'si 31 Ekim 1922, diğer 3'ü ise padişahın ülkeyi terk ettiği 2 Kasım 1922 tarihlidir. Hazine-i Hassa Nezareti'ne ait maruzât defterinde ise 31 Ekim 1922 tarihli, iradesi çıkmamış 3 adet tezkeresi için 7 Kasım 1922'de *şimdilik hıfz edilmiştir* şeklinde bir kayıt düşülmüştür ki, padişahın ülkeden ayrılışından 5 gün sonra düşülmüş olması dikkat çekicidir.¹⁰

TBMM Genel Sekreterliği Milli Saraylar Daire Başkanlığı bünyesinde bulunan Halife Abdülmecid Efendi Kütüphanesi'nde de bu seriye ait ve tamamı II. Abdülhamid dönemine tarihlenen 57 adet Hulasa-yı Maruzât defteri halen mevcuttur.

4 Meclis-i Vükela Hulasa Kayıt defterinde onaylanan son kararnameler.

5 Sadaret Resmi Maruzât defterinde onaylanan son tezkeresi.

6 Hazine-i Hassa Hulasa kayıt defterinde onaylanan son tezkeresi.

حزینہ خاصہ ہزار ہند فانی بیخبرہ (بیک تعیری حقیقہ)

۱۴۴
۲۹ نہ

بہ کاتب ہزار ہند تہ اویسی بخوبہ بکتابہ سرائی لھوی اجراء خانہ
ضہ خانہ خانہ وضعی ارادہ سیدہ حقیقہ یاد لھی اوقضای منفقہ

۱۴۵
۲۹ نہ

اولاً بر فاج او طہ نیک تعیرانہ و تطیراً حقیقہ

طریقہ سرائی لھوی حقیقہ، عتیقہ جامع شریفیک قبہ نہ قورسوی
تفری و صحیح خدینک تعیری حقیقہ

۱۴۶
۲۹ نہ

Hulasa-yı Maruzât defterleri ve Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi'nde yer alan serisi hakkındaki genel bilgilerden sonra, aşağıda, son Osmanlı padişahı VI. Mehmed Vahideddin'e, Sadaret Makamı tarafından takdim edilen son hususi maruzâta ait bir defter yer alacaktır. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilmeden önce son gündem maddelerine ilişkin fikir de edinilebilecektir.

7 Hazine-i Hassa Nezareti
Hulasa Kayıt defterine
kaydedilen son 3 tezkere
("mucebince" kararı çıkmamıştır).

DİPNOTLAR

- 1 Şemsettin Sami, *Kamûs-ı Türki*, Dersââdet, 1316.
- 2 II. Abdülhamid'in çalışma sistemi ve bu devirde Mabeyn'in önemi için bkz. Ali Akyıldız, "II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbîâli'yle (Hükümet) İlişkileri", *Osmanlı*, C. II, Ankara: 1999, s. 286-297; bu devirde sarayda kurulan komisyonlarla ilgili olarak bkz. Ö. Faruk Bölükbaşı, *Tezyid-i Vâridât ve Tenkih-i Masârifât: Sultan İkinci Abdülhamid Döneminde Malî İdare*, İstanbul: 2005.
- 3 Mehmet Tefik (Biren), *II. Abdülhamid, Meşrutiyet ve Mütareke Devri Hatıraları*, (Haz. R. Hürmen), C. I, İstanbul: 2006, s. 57.
- 4 bkz. Resim-1 ve 2.
- 5 bkz. Resim-3.
- 6 bkz. Resim-4.
- 7 bkz. Resim-4.
- 8 bkz. Resim-5.
- 9 bkz. Resim-6.
- 10 bkz. Resim-7.

Son Halife Abdülmecid Efendi'ye Amerikan Ulusal Reform Birliği'nden İlginç Bir Davet Mektubu

Son Halife Abdülmecid, bu makamda bulunduğu 1922-1924 yılları arasındaki yaklaşık 2 yıllık süreçte resmi ikametgah ve makam olarak Dolmabahçe Sarayı'nı kullanmıştır. Halifenin Dolmabahçe Sarayı'nda yer alan kütüphanesi ve Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi belgeleri arasında yer alan kendisi ile ilgili arşiv, çeşitli açılardan önem arz etmektedir.

Öncelikle Halife'nin entelektüel yapısını ortaya koyan kütüphanesi, içerdiği yaklaşık 12.000 doküman yanında halife'nin ilgi alanlarını yansıtmaları bakımından da son derece önemlidir. Halife Abdülmecid'e müellifleri tarafından imzalı olarak hediye edilmiş eserler yanında devrin süreli yayınları, albümler ve fotoğraflar da kütüphane kapsamında yer almaktadır. Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi belgeleri arasında ise Abdülmecid Efendi'nin şehzadelik, veliahtlık ve halifelik yıllarına ilişkin önemli sayıda arşiv belgesi bulunmaktadır.

Aşağıda, Milli Saraylar Hazine-i Hassa Arşivi koleksiyonu içinde özel mahfazası içinde tespit edilen bir mektup ve çevirisi yer almaktadır. İngilizce olan söz konusu metin matbu olup iki sayfadır. Mektup "Türkiye Halifesi Hazretlerine" hitabı ile başlamaktadır. İçeriği ile dikkat çekeceğini düşündüğümüz bu mektup, Osmanlı-Türk topraklarında yürütölen misyonerlik faaliyetlerinin geçmişine ilişkin fikir de vermektedir.

1923 yılının Temmuz ayında Amerika'da Winona Gölü'nde toplanan 7.000 kişilik bir Protestan heyetinin ortaklaşa aldıkları karar bir metin haline getirilmiş ve bir nüshası da Halife Abdülmecid Efendi'ye gönderilmişti. Amerikalı Protestan misyonerlerinin Osmanlı topraklarında uzun yıllardır faaliyet göstermesinden daha şaşırtıcı olan şey ise bu mektupta hilafeti temsil eden şahsa yapılan Hıristiyanlık teklifiydi. Dünya'nın siyasi ve sosyal coğrafyasının değişime uğradığı böyle bir dönemde bu teklifin sahipleri kimlerdi ve nasıl bir cemiyetti. İşte bu yazımız, söz konusu cemiyetin küçük bir tarihçesi ve faaliyetlerini, aynı zamanda mektubun içeriğini de kapsamaktadır.

Ulusal Reform Kuruluşu (National Reform Association- NRA) adıyla bilinen bu Protestan cemiyetinin temelleri Amerikan Sivil Savaşı (1861-65) sürecinde atılmıştı. O yıllarda Amerikan toplumu sivil savaş yanında, kölelik ve anayasa sorunları gibi sosyal ve siyasi krizler yaşamaktaydı. Kuzey Amerika Reformcu Presbiteryen Kilisesi olarak bilinen söz konusu grup bu sorunlar hakkında yorum ve çözümleriyle Amerikan gündemine oturmuştu.

Reformcu Presbiteryenler, sivil savaşı, ulusun itaatsizliğine karşı *Tanrı'nın bir adaleti olarak* görmekteydiler. Aynı görüşe göre bu, kölelikten çok, Birleşik Dev-

To his Majesty The Caliph of Turkey

HUMANITY is staggered by the possibilities of another world war. Homes in every land, over which the shadow of sacrificial death still hovers, are saddened by the prospect of still further heart-break and suffering. The people in these lands have already given millions of their sons in the belief that their supreme sacrifice would make the world safe for democracy, create a high idealism which would make the world a fairer place in which to live and end war for all time.

None of these hopes has been realized. Men hate each other as intensely as ever. Chaos reigns in every human relationship. Economic and political conditions have sunk to low levels. Nations have been guilty of promoting selfish and ignoble loyalties.

Efforts have been made to avert the disaster which is inevitable if present tendencies continue. Every such method for adjusting these difficulties has failed.

.

The time has come to try Christianity. It has never failed in any field when given a fair chance. And civilization is entitled to every opportunity to free itself from its present predicament. There is an inescapable obligation on the part of every nation to make its contribution to consummate this desired end, even at great sacrifice to itself.

The nations of the world must depart from selfish individualism and inhuman isolation. They should unite in creating new standards which are based upon the teachings of Jesus. He must be acknowledged as the Supreme Arbiter in every national and international difficulty. Loyalty to Him should be the chief desire of the nations.

It should be recognized that nations are accountable to the same Christian principles as those which pertain to all Christian men and women as individuals. There is no double standard of morality and ethics—one for men and another for nations. There is only one morality, one honor, one righteousness.

We believe that the State belongs to God, and that He is the ultimate source of all civil and political authority.

We believe that the divine right of sovereignty and civil authority is vested in the nation, and that the nation is an intelligent moral entity which God holds responsible for the use of the sovereignty and authority which He has vested in it.

We believe that God's judgments can be averted only by national repentance for sin and by national obedience to the laws of love and brotherhood and fair play, as taught by Jesus, and that such obedience will bring peace to the world, and a restoration of prosperity and happiness to all the peoples.

We further believe that civil rulers are his ministers as certainly as are the rulers of the Church, and that these rulers are directly and immediately responsible to Him for their official conduct.

It is because nations and rulers have held themselves above all moral law, becoming a law unto themselves, as far as their civil lives are concerned, that present day world conditions have become so chaotic.

.

We, therefore, an Assembly of 2000 Christian men and women, constituting the International Christian Citizenship Conference, coming from many parts of the United States and representing many different nationalities and practically every Protestant ecclesiastical organization in this country, as well as officially representing the Governors of twelve sovereign states, who have been in session at Winona Lake, Indiana, U. S. A., for the period of a week to discuss these problems, unite in asking the rulers of these United States and of the world to join in setting up the kingdom of God on earth, acknowledging Jesus Christ Lord of lords and King of kings, so that justice and happiness and brotherhood and peace may prevail throughout the whole earth.

THE NATIONAL REFORM ASSOCIATION

209 Ninth Street, Pittsburgh, Pennsylvania, U. S. A.

Thomas D. Edgar,

President

James B. Martin, General Superintendent

Adopted July 7, 1923, by the unanimous vote of the International Christian Citizenship Conference, Winona Lake, Indiana, U. S. A.

letler Anayasa'sında dini ruh ve muhtevanın eksikliğinden kaynaklanmaktaydı. Onlara göre, sivil savaş öncesi anayasada İsa ve Tanrı'dan bahsedilmemesi pek çok Amerikalı ilgilendirmiyordu, ama savaş sonrası bu mesele halk nezdinde ciddi olarak düşünölmeye başlanmıştı. Aslında sivil savaş öncesi de anayasa kıyasıya eleştiriliyordu, ama bu daha çok kölelik sorunu üzerinden vuku bulmaktaydı. Örneğın Liberator editörü olan William Lyold Garrison 1854'te anayasa kitapçığını yakmış ve onu "cehennemle yapılmış bir mukavele olarak" nitelemişti. Savaş süreci; reformcu ve mukaveleci denilen grupları dini hassasiyet ortak paydasında birleştirmişti. Reformcu Presbriteriyenler de köleliğe karşıydılar; ancak bu konu dini hassasiyetten sonra gelmekteydi.

3 Şubat 1863'de Ohio ve Xenia'da bir Hıristiyan kongresi tertip edilmiş ve yedi farklı devletten 11 farklı mezhep toplanmıştı. Buradaki mitingde, "Ulusta Din" başlıklı konu ele alınmış ve Abraham Lincoln'un Anayasa'daki bu "Tanrı tanımazlık sorununu" itiraf ettiğii deklare edilmişti. 6 Şubat'ta ise Illinois ve Sparta'da buna benzer bir kongre toplandı. İşte, NRA bu süreçte formel olarak kurulmuş ve "Anayasa'da Dini Tadili (Düzenleme/Düzelme) Koruyan Milli Kuruluş" adını almıştı.

NRA kurulduğundan beri, anayasada İsa ve onun öğretileri bağlamında düzenleme amaçlı faaliyet göstermiştir. Kendi ifadeleri içerisinde, amaçları Birleşik Devletler Anayasasında Hıristiyanlığın millî karakterini ortaya çıkarmaktı. Kuruluş 1875'de, National Reform Association ismini almış ve ilk başkanlığını ise John Alexander üstlenmişti. Üyeleri arasında Princeton College Uluslararası İlişkiler hocalarından Dr. J.H. M'llvaine gibi zatlarda bulunmaktaydı. NRA kurulduktan sonra, resmî onayı almak üzere Başkan Lincoln'u ziyaret etmişlerdir. Lincoln'dan köleliğin kaldırılması ve anayasada dini tadil hususunda yardım istemişler ve olumlu cevap almışlardır.

NRA hareketini oluşturan çoğunluğun "Universalist" ve "Unitarian" denilen kilise mensuplarından müteşekkil olduğu söylenmiştir. Hıristiyanlık kurumlarının korunması, kamusal okullarda İncil'in olması, evlilik-boşanma konusunun İsa'nın öğretilerine uygun olması, mahkemelerde yemin, ordu ve donanmada papaz bulundurulması gibi hususlar cemiyetin üzerinde durduğı konular olagelmişti.

1889'da NRA çeyrek yüzyıl organizasyonunu Pittsburg'da düzenlendi. Burada, Uluslararası Dünya Hıristiyanlık Vatandaşlık Konferansı serisi için ilk çağrı yapıldı. Bunların ilki 1910 yılında Philadelphia'da toplandı. İkincisi, 1913'te Portland'da 10 binden fazla katılımla gerçekleşti. 1919'da ise bu serinin üçüncüsü 58 binlik bir iştirakle tekrar Pittsburg'da toplandı. Dördüncüsü konferans ise 7 Temmuz 1923'te Indiana'da Winona Gölü çevresinde 7.000 kişilik bir iştirakle gerçekleşmişti.

İşte, neşredeceğimiz belgenin metninin hazırlandığı bu konferansta aralarında Halife Abdölmecid Efendi'nin de bulunduğı devlet adamlarına Hıristiyanlığı ve İsa'yı Krallar Kralı ve Lordlar Lordu olarak kabul edilmesi teklif edilmekteydi. Savaşın yıkıcı ve tahrip gücü yüksek neticelerini bizzat yaşamış olan dünyanın gerçek demokrasiye geçebilmesinin yegâne çaresi olarak Hıristiyanlık gösterilmekteydi. I. Dünya Savaşı'nın korkunç gerçekliğinin bu konferansın teşekkülüne yol açtığı düşünölebilir. Ancak, daha önceki konferansların bir devamı olması konferansın misyonerlik gibi bir gayeye yönelik platform hüviyetinde olduğu düşüncesini daha da güçlendirmektedir. Çünkü İslam Birliğı hareketinin her ne kadar başarısızlıkla so-

nuçlandığı bir devrin sonrasında dahi olsa İslam Halifesi konumundaki Abdülme-
cid Efendi'ye gönderilen bu teklif her açıdan dikkat çekicidir. Bununla birlikte,
devlet otoritesinin Tanrı'da olduğu ve ulusun Tanrı'dan egemenlik yetkisi alabile-
ceği vurgulanmaktaydı. Hatta yaşanan felaketlere, bu egemenlik yetkisini kendi çı-
karları doğrultusunda kullanıp, İsa'nın öğretileri anlamına gelen ahlaki değerler-
den bağımsız hareket eden ulusların sebep olduğu belirtilmekteydi. Bu amaçla,
dünya barışına katkı üzerinde durarak, savaşa yol açabilecek uluslararası bütün me-
selelere karşı ortak bir tavır geliştirmenin ancak Hıristiyanlık öğretileriyle mümkün
olacağı mutantan ifadelerle dile getirilmekteydi.

Türkiye Halifesi Hazretlerine

İnsanlık bir başka dünya savaşı ihtimalinden sendelemektedir. Her bir ülkede
üzerlerinde kurban gibi bir ölüm gölgesinin gezmekte olduğu aileler, bir sonraki
gönül kırıklığı ve acının beklentisi ile muzdaripler. Bu toprakların insanları milyon-
larca evladını zaten kutsal özveri ve fedakârlıklar adına kurban verirlerken, dünya-
nın demokrasi için daha güvenli hale gelmesi ve dünyanın yaşanabilir ve bütün za-
manlarda savaşların sona erdiği yüksek bir idealizm duygusu oluşturmak gibi bir
inançla hareket ediyorlardı.

Bu umutların hiç biri gerçekleşmedi. İnsanlar eskiden olduğu gibi birbirlerinden
nefret ediyorlar, bütün insani ilişkilerde kargaşa ortamı hakim, ekonomik ve poli-
tik şartlar dibe vurmuş. Uluslar bencil ve onursuz bağlılıkları destekliyorlar.

Hâlihazırdaki temayüllerin devam etmesi durumunda kaçınılmaz olan bu felake-
tin yok edilmesi için çaba ve gayretler sarfedilmektedir. Söz konusu zorlukların
aşılması için bu türlü her metod başarısız olmaktadır.

Şimdi zaman Hıristiyanlığı deneme zamanıdır. Hıristiyanlık kendisine adil bir
şans verildiğinde hiçbir alanda asla başarısız olmamıştır. Medeniyet, mevcut olan
bu acıklı durumdan kendisini kurtarmak için her fırsatta yetkilendirilecektir. Her
ne kadar büyük fedakârlıklar gerektirse de, arzulanan bu sonu tamamlamak için
her ulusun kendisine düşen katkıyı yapması kaçınılmaz bir zorunluluktur.

Dünya ulusları içinde buldukları bencil bireycilik ve insanî olmayan ayrımcı-
lıktan artık çıkmak zorundalar. İsa Mesih'in öğretilerine dayanarak yeni standart-
lar oluşturmaları yönünde birleşmeleri gerekmektedir. İsa Mesih, her türlü ulusal
ve uluslararası sorunlarda Yüksek Hakem olarak kabul edilmelidir. Ona olan sada-
kat ulusların asıl arzusu olmalıdır.

Birey olarak bütün Hıristiyan erkek ve kadınların ilgili oldukları Hıristiyanlık
prensiplerinden ulusların da mesul olduğu kabul edilmelidir. Moral ve ahlak de-
ğerlerinin biri insanlara, diğeri de milletlere bakan çifte standardı yoktur. Sadece
bir erdemlilik, bir onurluluk ve bir haklılık söz konusudur.

Biz, devletin Tanrı'ya ait olduğuna ve Onun bütün sivil ve politik otoritenin ni-
ha-i kaynağı olduğuna inanıyoruz.

Biz, İlahi egemenlik hakkı ve sivil otoritenin ulusta toplandığına ve ulusun bu
egemenlik ve otorite kullanımının Tanrı tarafından kendilerine verilip sorumlu tu-
tulan, şuurlu ve ahlaklı bir varlık olduğuna inanıyoruz.

Biz, Tanrı'nın hükümlerinin ancak günaha karşı ulusal bir nedamet ve İsa Me-
sih tarafından talim edilen sevgi, kardeşlik ve karşılıklı centilmenlik ilkelerine karşı
ulusal bir sadakat ile çevrilebileceğine inanıyoruz. Böyle bir itaattir ki, tüm dünya-
ya barış ve bütün insanlığa da refah ve saadet getirir.

Yine inanıyoruz ki sivil idareciler kesin olarak kiliselerin de yöneticileri olduğu kadar kendi idarecileridir ve bunlar doğrudan doğruya resmi yönetimlerinde Tanrı'ya karşı mesuldürler.

Ulusların ve idarecilerin kendilerini bütün ahlaki ilkelerin üzerinde görmeleri ve kendi sivil yaşantılarını ilgilendirdiği kadarıyla kanun ihdas etmelerindedir ki günümüz dünyası böylesine kargaşaya bürünmüştür.

Sonuç olarak, bizler Birleşik Devletlerin pek çok yerinden gelmiş ve muhtelif milliyetleri ve pratikte bu ülkedeki her eklektik Protestan organizasyonla birlikte resmi olarak 12 eyaletin idarecilerini temsil etmiş, Indiana'daki Winona Lake'de toplanıp bir hafta boyunca bu problemleri tartışmış 2.000 Hıristiyan erkek ve kadınlardan müteşekkil, Uluslararası Hıristiyan Vatandaşlığı Konferansı kongresi olarak Birleşik Devletler ve tüm dünyanın idarecilerine yeryüzünde Tanrı'nın krallığının kurulmasına, İsa Mesih'in Lordlar Lordu ve Krallar Kralı kabul edilmesine iştirak etmelerini istiyoruz. Böylelikle; adalet, mutluluk, kardeşlik ve barış topyekûn cihanda hakim olabilsin.

Ulusal Reform Birliği
209th Street, Pittsburgh,
Pennsylvania, USA
Thomas Eagar, Başkan
Jannes Martin, Genel Müfettiş

7 Temmuz 1923, Uluslararası Hıristiyan Vatandaşlık Konferansı tarafından Winona Lake, Indiana, USA'da oy birliği ile kabul edilmiştir.

Asaf Hâlet Çelebi ve Beylerbeyi Sarayı'na Ziyareti

Asaf Hâlet Çelebi (1907-1958) Türk edebiyatının en ilginç simalarından birisidir. Gerek şiirlerindeki şuuraltına açık ve masalımsı üslubu gerekse hayli dikkat çekici görünümüyle bir döneme damgasını vurmuş bir şair ve düşünürdür. Betül Kadri, 1946 yılı Mart'ında bir dergide yazdığı *Portreler* adlı yazıda bu ilginç figürü bakın nasıl tasvir ediyor;

“... Sabahları Beylerbeyi'nden köprü'ye gelen vapurda, öğleyin Kapalıçarşı içindeki Çukur Muhallebeci'de, akşamları da Küllük kahvesinde görebilirdiniz. Şimdi bu intizamını kaybetti yolda vakitli vakitsiz rastlıyorsunuz. Yalnız bir yer müstesna, ona kesin olarak nerede rastlayacağınızı kestiremezsiniz. Bir yer müstesna dedim, intihab kutusunun başı. Üstat ne (de) olsa intizamlı adamdır. Daha otuz yıl muntazam adaylığını koyacağından emin olabilirsiniz.

Orta boylu şişmanca, çay kutuları üzerindeki Çinli resimlerini andıran düşük pos bıyıklı, orta yaşta esmer bir adam. O bu haliyle Hindistanlı baharat tüccarlarına benzetilebilir. Sivri topuklarını tahtalarda tıkratarak gelir, tesadüfen karşınıza oturur. Dar, beyaz pantolonu etli kalçalarına yapışır, ekseriya yeşil renkteki ceketi eski haydariyeleri andırır. Halis, şaldan kravatları için ‘Ben yaptım beyefendi. Tam onbeş asırlık acem el dokumasıdır.’ diyor. Alnında ter damlaları... gözleri dalgın. Eyselce bir monoklusu vardı. Zavallı monoklu bir kazaya kurban gitmeseydi şimdi onu göz çukurlarına yerleşmiş görürdünüz.

Ağzında daima baharlı bir tatlı... cebinden çıkardığı antika, kıymetli kutular içinde kakule, nemse kimyonu, kaya tuzu, safran veya franbuvas şekerlerini yanında-kilere ikram eder. ‘İkbal buyurulmaz mı hanımefendi? Zihne küşayış veriyor.’ Üstat son zamanlarda pek rahat görünüyor. Şairin arkasından sokaktan geçerken mahalle veletlerinin ‘Om Mani Padme Hum’ diyerek teneke çaldıkları rivayet olunuyor.”

“koskoca bir ağaç görüyorum
ufacık bir tohumda
o ne ağaç ne tohum
om mani padme hum”

Yukarıda bir kesiti verilen “Om Mani Padme Hum” şiiri, aslında Asaf Hâlet’in bütün şiirlerinin toplandığı kitabının Hint mistisizmine vurgu yapan bir tınıya sahip adıydı. Bu isim sadece çocukların eğlendikleri bir şey değildi, Refik Halit Karay gibi keskin kalemlerin de hedefi olmuştu. 40’lı yıllardan itibaren şiirde “Garip” diye bilinen akımın öncülerinden Arif Dino’nun tek mısralık şiiri olan *Beddua* dil-

den dile yayılmakta idi; “Döner kebab dönmez olsun”. Bu kısa ve anlamsız gibi gelen şiire karşı Karay, tenkitlerini sakınmıyordu. Asaf Hâlet de, bu akımı temsil eder nitelikte şiirler yazmaya başlamıştı. Siyasal kutuplaşmaların belirgenleştiği bir ortamda, Asaf Hâlet, bir anlamda Japonların tarzında kısa, paradoksal, vezinsiz, ka-fiyesiz ahenk denemelerinde bulunmaktaydı. Ama ilk bakışta eğreti ve anlamsız gibi gelen bu şiirler aslında, şairin içerisine bütün şarkın mistisizmini alan bir kuşatılmışlığı yansıttığı derin manalı şiirlerdi. Çünkü, şiirde eski ve yeniye birleştirmeye çalışan bu zat aslında daha önceden gazel tarzı şiirler yazabilecek kadar da Divan şiirine vukufiyet kesbetmişti. Bir yönüyle de biyografik ve monografik eserler verebilecek kabiliyette olan Asaf Hâlet’in *Mevlana*, *Molla Cami*, *Ömer Hayyam*, *Naima ve Buddha* kitapları çok meşhurdu. *Mesnevi*’yi orijinal lisanından okuyup, Fransızcaya çevirecek kadar harikulade bir Fransızca ve Farsçaya sahip iken aynı zamanda Hint mistisizminde ihtisas sahibiydi.

Şairimiz gerçekten eskilerin ifadesiyle, “nev’i şahsına münhasır” bir şahsiyetti... Asaf Hâlet’e dair değerlendirme yazılarından öğrendiğimize göre, onu bazen koltuğunun altında 20-30 kitab, yakasında çiçek, çiçeğin sapı mendil cebinde su ile dolu bir şişenin içinde, Beyoğlu’na çıkarken... bazen üzerinde yine yirmi otuz tane dolmakalem taşıyıp bunları tamir ederken... bazen de bir kış günü beyaz iskarpin, kırmızı çizgili çorap, ayak bileğine kadar inmeyen dar pantolonu ve kalın siyah kaşlarının benzeri olan bıyıkları ile Beylerbeyi’nde mahalle çocuklarının büyük bir eğlenceyle peşinden koşturdukları bir şekilde görmek mümkündü. Aslında, onun en dikkat çekici yönlerinden biri de 1946 yılından itibaren ısrarla bağımsız milletvekili adayı olarak arz-ı endam etmesiydi. Bu yönü, bazen karikatürlere bile konu olmaktaydı. Nitekim, Aziz Nesin kendisiyle yaptığı bir röportajda bu konuya temas ederek şöyle sormaktaydı;

“ – *Mebus olabileceğinizi zannediyor muydunuz?*

– *Ne münasebet, dedi, serbest adaylık vesilesi ile, maksadım, sırf manevi deşarjıydı. Kazanamayacağımı bile bile sırf içimi dökmek ve bu vesile ile vatandaşlara derdimi anlatmak için konuştum. Sözlerimi ölçtüm, biçtim. Ancak söylenebilecek kadarını söyledim. Bu fırsattan istifade edip söylediklerimi gazetelerde yazsam, başıma bela gelirdi. Nasıl mebus olmak gibi bir maksadım olabilirdi; o kadar teatral bir sahne idi ki, bunu düşünmek pek saflık olur.”*

Bununla birlikte, İstanbul’dan bağımsız milletvekili adayı olduğu başka bir dönemde, bir gazeteye verdiği mülakata dercedilmiş olarak “Hemşeri” başlıklı bir bildiri de şöyle demektedir:

“*Hemşeri! Şehirle olan alaka derecemiz rey hakkını kullanmak derecesiyle ölçülür. Memleketini seven reyini kullanır.” Gerek kentleşme gerekse demokratikleşme adına bir çaba olarak okunabilecek bu davranışı, A. Nesin’in aynı röportajındaki bir yorumunda görmek mümkündür; “Bir şehri, şehir yapan, o şehre özellik veren, her şeyden önce, o şehrin kişileridir. Çelebi, İstanbul’a özelliğini veren kişilerdendi.”*

Gerçekten, İstanbul sevdası kendine göre epey erişilmez boyutlardaydı. Hatta bu sevdasını *İstanbul Dergisi*’ne yazdığı bir yazıda hayli iddialı cümleler – kim bilir belki de felsefi olarak pek derin de denebilir- ile ifade etmekten kaçınmamaktaydı. “Suyun dışında balık nasıl yaşarsa ben de İstanbul’da öyle yaşarım... İstanbul’la ben can ve gövde gibiyiz. Bazen benim bazen onun rollerimiz değişir. İstanbul olmasa ben olmazdım ama, bana öyle geliyor ki, ben olmasam belki İstanbul da ol-

mayacaktı.” İşte Asaf Hâlet, Cihangir’de doğup, Beylerbeyi’nde yaşayan bir İstanbul beyefendisi olarak İstanbul aşkını böyle terennüm etmekteydi.

Aslında, bizi asıl ilgilendiren konu ise onun bir Beylerbeyi sakini olarak Beylerbeyi Sarayı’ndan bahseden yazısıdır. 1956 yılı Ekim ayında Türk Yurdu dergisinde yayınlanan bu yazıda kısa bir saray tarihçesi ile birlikte o yıllara ve daha öncesine ait bir saray portresi görmek mümkündür. Bu yazısında edebi üslubuna dair fikir edinmekle birlikte kah Sultan Abdülhamid’e dair hüznü ve ilginç yorumlarını okuyacak kah sarayın nöbetçi asker ve martılarını görür gibi olacağız. Bir Cihan İmparatorluğunun “Harb-i Umumi” ile birlikte gurub eden güneşinin sönük şualarının bir çocuğun muhayyilesinde meydana getirdiği santimental ihtizazları hissedeceğiz. Özellikle, sarayın idari işleyişi hakkında çalışanlara dair rakamların da verildiği bu yazıda, odalar içerisindeki eşyaların kalite ve dizilişinin sorgulandığı görülecektir. Bununla birlikte, sarayın orijinal halinin muhafaza edilmesi zımnında o dönemde çalıştırılan bir İtalyan sanatkarın bahsini ve daha da önemlisi vefat etmiş olan yaşlı bir Türk marangozun maharetinden de bahsedildiğine de şahit olacağız. Şimdilerde, profesyonel anlamda bir rehberlik geleneğine sahip bulunan Milli Saraylar’a bağlı bir saray olarak Beylerbeyi Sarayında, o zaman için misafir yazarımızı gezdiren bir bekçibaşının nasıl rehberlik yaptığını müşahede edeceğiz. (Bu tanıtım yazısı çoğunluk itibarıyla Mustafa Miyasoğlu’nun Asaf Hâlet Çelebi adlı biyografi eserinden istifade edilerek hazırlanmıştır.)

Beylerbeyi Sarayı’na Dair İntibalar

“Çocukluğumda Cihangir’deki evimizden seyrettiğim uzakta yeşillikler içindeki beyaz büyük binayı bir kere vapurla geçerken de görmüştüm. Birinci Harbin ilk seneleriydi. Saray boyasızdı. Harap değildi ama insana öyle bir intiba veriyordu. Mağmum, terk edilmiş bir hali vardı. Kapıda bekleyen nöbetçi askerden ve meşhur iki küçük deniz köşkünün damlarına ve bahçe duvarlarına konup kalkan martılardan başka içinde canlıların bulunduğu sezilmiyordu. Pencerelelerin bütün storları inikti. Bana:

– Sultan Hamid burada oturuyor!

Demişlerdi. Altı yedi yaşlarında bir çocuktum. Sultan Hamid benim için Karagöz gazetesi koleksiyonlarında gördüğüm kemerli burnu, siyah derin gözleri ve hafif kamburu olan bir adamdı, önceleri kendisine büyük bir hürmet gösterilirken sonraları her nedense sevilmemiş, tabkîr, tezyif edilmişti. Ne siyasetten, ne olan biten şeylerden anlayacak yaşta değildim. Yalnız galiba fazla merhametli, herkese benzemeyen bir çocuktum. Bu harap yüzlü muhteşem binada oturan dünyaya küsmüş insana karşı, bu içinde çit çıkmayan saray hapisanesine kapanmış insana karşı içimde acı ile karışık bir muhabbet duydum. Onun kardeşi Sultan Reşad’da gördüğüm yaldızlı arabası, mızraklı süvari alayları artık yoktu. Çocuk kafamda yaptığım bu mukayeseler beni üzüyordu. Pek az şeyler anlayabilmiştim. Gazeteleri heceliyerek okuyordum. Eski Karagöz gazetelerinin resimlerinin altını da okumuştum. Sultan Hamid indirilmiş, artık hükmü geçmeyen bir padişahı. Sebebini izah etselerdi bile anlayamazdım. Yalnız bundan anlatılmaz derecede keder ve merhamet duymuştum. Niçin o pencereler kapalı, o storlar inikti? Eskiden padişah olan o adam sarayın neresinde oturuyordu? Şimdi artık kimse ondan bahis bile etmiyordu. Sokaklarda mahzun, sessiz bir kaynaşma vardı. Gece gündüz davullar çalınıyor, askerler toplanıyor, kafile kafile geçip gidiyordu. Bir alayda asker elbisesi giymiş mevleviler bile görmüştüm. Yıl-

dızlı bir gece içinde akın akın kaybolan bir asker kafilesinin söylediği «Ey gaziler» türküsü kulaklarımda çınliyordu. Akşam yemek masamızın başında Dabiliye Şifre Müdürü olan babam memlekete dair fena haberler vermekte idi. Yavaş yavaş artık giden askerler değil, gelen perişan, alil hasta askerler sokakları doldurmakta idi. Artık mektebe, Galatasaray'a gidiyordum. Cibangir, yangın yeri bütün bu asker döküntüleriy-le dolu idi. Bir kere mektebin yanındaki mahkeme sokağında, açlıktan ölüm halinde çarpınan bir insan görmüştüm. O akşam babam çok kederli geldi.

– Sultan Hamid vefat etmiş..

Dedi. Ertesi gün protokole göre cenaze alayında yer alacaktı. Babam gözleri dolu dolu olarak ilk defa ondan hürmetle bahsetmişti. Onun için son devrin büyük padişahlarından olduğunu söylemişti:

Evet bugün de anlıyorum, iyi ve kötü taraflarının tablil ve tenkidıyla tarih yazarlar meşgul olsun. Fakat muhteşem Osmanlı hükümdarlarının sonuncusu muhakkak ki o idi. İyi ve kötü taraflarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nu onun kadar şahsında sembolleştiren bir insan gelmemiştir.

Ben otuz dört senedir Beylerbeyi'nde oturmaktayım. Otuz dört sene o sarayın önünden geçip gittim. Martıların ve askerlerin oranın en sadık nöbetçileri olduğunu her gelişimde gördüm. Fakat bir kere olsun içini gezmek fırsatını bulamadım. Saray zaman zaman yenilendi, boyandı, canlandı. İçinde misafir hükümdarlar yatırıldı. Suvareler, balolar verildi. Bahçesindeki büyük manolya ağaçları donatıldı. Sonra hepsi bırakıp gittiler ve saray yine kapısındaki askerlerle martularla kaldı. Onlar yaz ve kış, gece gündüz hiç oradan ayrılmadılar, İmparatoriçe Ojeni'nin muhteşem kabul merasimini gören avizeler ve duvarlar ara sıra rüya görüyormuş gibi parıltılar içinde yanıp söndüler. Ne martular, ne de askerler bunları düşünmediler. Doksan bir senenin içinde, yalnız Sultan Hamid'in beş seneye yakın mecburî ikametinden başka orada devamlı oturan olmadı. En evvel Ojeni, sonra İran hükümdarı Nasıreddin Şah, Karadağ Kiralı Nikola, Grandük Nikola, daha sonra yine bir sürü hükümdarlar burada birkaç gece geçirdiler. Beylerbeyi Sarayı o zaman bütün avizelerini ve ışıklarını yaktı; fakat bu misafirlerin gidişleriyle beraber yine sessiz, karanlık, taştan bir beyula olarak bütün yaz ve kış geceleri boğaz sularını bekledi. Zaman zaman hatırlanan Beylerbeyi Sarayı şehrin bir süsü, gezilmeyen bir müzesi idi. Saraylar, merasim günleri haricinde halka açılınca o da bu ikinci şekli daha benimsedi. İçinde dört asır Osmanlı padişahlarının oturdukları Topkapı Sarayı nasıl bir müze olduysa Beylerbeyi de öyle gayri resmî bir müze oldu. Vapurlarla kafile halinde gelen seyyablara, hattâ ilk mektep çocuklarına işgüzar hocalarının aklına esince kapılarını açıyor. Oraya da Dolmabahçe'de bulunan Saraylar Müdürlüğü bakıyor. Mütevazı bir kadrosu var. Kapısında daima nöbet bekleyen 22 muhafız askerle bir teğmen, dördü itfaiye vazifeli on iki bekçi ile bir bekçibaşı, iki polis, 8 bahçıvan ve bir de son zamanlarda verilen bir koruma ve ayniyat memuru bulunuyor.

Telefonuma büyük bir nezaketle muvafık cevap veren Saraylar Müdüriyetinin müsaadesini alınca ben de oraya gittim. Daha evvel Halük Şehsivaroğlu'nun Tarihi Odalar adındaki kıymetli etüdünü ve Hayat mecmuasının Saraylar broşürünü de gözden geçirmiştim. Sarayın koruma memuruyla bekçibaşısı da beni nezaketle karşıladılar ve bekçibaşı bütün bir yarım gün beni gezdirdi. İstedğim yerde uzun uzun durmama müsaade etti.

Dolmabahçe Sarayı'nı yapan aynı mimarın, Sarkis Balyan'ın rokoko tarzında in-

şa ettiği bu sarayda, yalnız Avrupa zevki hâkim değil, yerli mimariden, tezyinattan çok istifade edilmiş. İçi umumiyetle geniş ve ferah. Yukarıda büyük salonun tavanında şair Sermed'in kitaları mavi zemin üzerinde lâtif bir talikle yazılmış. Başka odalarda da güzel yazılar var. Aşağıda büyük havuzlu salonda bile bütün haşmetiyle beraber ince bir zevk, şarka, bize mahsus bir zevk de seziliyor. Görülüyor ki ikinci Avrupalılaşıma hareketimiz çok kuvvetli olmuş. Sultan Mecid'le kardeşi Abdülaziz babalan gibi yalnız Avrupa kıyafetini değil, Avrupa'nın mimarisini de getirmek istemişler. İki kardeş de aynı mimarı kullanmışlar. Biri ağabeyisinin devrinde 1853'de Dolmabahçe, diğeri 1866'da küçük kardeşi Sultan Aziz'in devrinde Beylerbeyi, eski ahşap saraylar yıktırılarak yerlerine yaptırılmış. Burada tahtanın yerine taş kaim olmuş, yine Avrupa'dan gelip millî kisvemize bürünen barok da rokokoya yerini vermiş; fakat yine de o yerli raşeyi vurmakta ihmal etmemiş. Bu tesir belki birincisinden az olmuştur ama yine de kendini benimsetiyor.

Dördüncü Sultan Murad'ın, yeğeni Avcı Sultan Mehmed'in kiraz mevsimlerinde safalar sürdüğü İstavroz Sarayı bahçeleriyle beraber çoktan unutulmuş, harabolmuş ve parça parça halka satılmıştı. İkinci Mahmud burasını hatırlayarak eski sarayın bir kısmını sahiplerinin rızasıyla satın aldı. Buraya ahşap iki katlı büyük bir sarayla etrafına pavyonlar yaptırdı. İşte Üçüncü Napolyon bu saraya misafir edilmişti. Mareşal Moltke bu saraya ait intibalarını pek canlı ve renkli olarak anlatmaktadır. Yalnız o zaman da bu bahçedeki muntazam sedlerin ve dördüncü seddeki büyük havuzun mevcut olduğu anlaşılıyor.

Saray yapıldığı zaman içine konulan eşyalar da muhakkak ki fevkalâde şeylerdi. Avizelere dokunulmamış, fakat diğer eşyalara ne olmuş ki yerlerine âdeta taklitler konulmuş anlayamadım. Authentique olarak bir tane Sultan Azizin koltuğu, bir masa ile birkaç parça eşya var. Bir kısım sonradan Yıldız'dan getirilmiş, hattâ gayet âdi ve pek sonraları yapılmış bir mal olduğu görülen uzun bir yemek masasının etrafındaki meşin kaplamalı ve Hamid imzalı yemek sandalyeleri bile Yıldız Sarayı döküntülerinden. Buradaki büfe ve kontrbüfeler bile son derece bayağı. Hiçbir kıymetli vazo yok. Ancak üçüncü derecede Yıldız imalâthanesinin vazoları çıplak kalmasın diye öteye beriye serpiştirilmiş. Yine Yıldız'dan Sultan Hamid'in yazı masası, bilmem nereden Sultan Mecid'in tuğrasını taşıyan boş ve musiki aletleri koymaya mahsus bir dolap getirilmiş. Şehsuvaroğlu'nun kitabında resmini gördüğüm Ojeni'nin yatak odasını beyhude aradım. Burada ne yatak mobilyaları kalmış, ne de ona benzer hiçbir şey. Zevksiz bir şekilde kenarlara dizilmiş kumaşları dökülmüş alçılı bir sürü iskemleler ve koltuklar. İyi olan bir tarafı varsa bu kumaşlar şimdi yeneden eski desenlere göre dokunuyormuş. Bu oda ile başka birisi daha kalmış. Onun da perdeleri ve koltuk kumaşları değişecekmiş. Eskiden Dolmabahçe Sarayı'nda Herke'den gelen el tezgâhlarında dokunurmuş; fakat şimdi Karamürsel yapıyormuş. Bütün bunları bekçibaşı Mustafa Kabadurmuş'tan öğreniyordum. Sultan Hamid'e ait yazıhaneyi gösterirken ufacık bir süsünün bulunmadığını görünce fena halde üzüldü. Sonra çekmecelerin birinde bularak yerine taktı. 26 seneden beri orada imiş. Her şeyi ayrı ayrı okşaya okşaya gösteriyor. Muhakkak ki her şey çok temiz, çok iyi bakıldığı belli oluyor. Açıkçası yine sarayın en faal, en esaslı, hattâ ona dair en çok malûmata sahip insanı da bu bekçibaşı. Acınacak bir şey daha varsa, Sultan Aziz'in pek büyük bir itina ile yaptırdığı hamamlardan birisi, bilmem hangi Avrupa hükümdarının ziyaretinde bozulup son derecede âdi beyaz çinilerle döşeli, uydurma banyolu bir alafranga banyo odası haline getirilmiş. Bu kere de ondan biraz daha

kaliteli olarak Sırp Kralı için de yine böyle uydurma bir şey yapılmış. Ne binanın iç ve dış ahengine, ne de en küçük bir zevk-i selim esasına uymayan bu sonradan sokmalar sarayın ihtişamını bozduğu gibi insana âdetâ ürperti veriyor.

Duvarların bozulan yerlerini yine Dolmabahçe'de bulunan bir İtalyan sanatkâr hiçbir teferruatına hâlel getirmeden boyuyormuş. Yine ayda 170 lira kadar bir para alan ihtiyar ve son derecede mahir bir Türk doğramacısı varmış ki bu da mobilyaların eskimiş tahta aksamını yenilermiş; yakınlarda ölmüş, yerine başka insan ko-namıyormuş.

Dediğim gibi her şeyi bekçibaşından öğreniyordum. Fakat zavallı adam çok defa sorduğum suallere cevap bulamıyordu. Bazan stilleri uymayan eşyaya işaret ettiğim zaman ancak:

– Bilmiyorum. Biz böyle bulduk; muhafazasına çalışıyoruz, diyordu.

Yalnız öyle görülüyor ki eşyanın çoğu Yıldız'dan getirilmiş ve boşalan yerlere konmuş. Esasen geçen harbde kıymetli eşyalar, Anadolu içlerine götürüldüğü zaman bu eşyalar da, avizelere kadar götürülüp Kütahya'da bir camiin avlusuna yığılmış. Bereket versin yine de kazasız belâsız getirilip yerlerine konabilmişler.

Eski ihmal ve lâubaliliğe mukabil şimdi bilâkis büyük bir alâka gösteriliyor. Bilhassa pek fersudeleşen takımlar aynı şekilde dokunarak ağır perdeleriyle beraber yerlerine geçiriliyor. Ancak ayniyat memuru beyle görüşmek nasib olmadığı için daha etraflı malûmat alamadım. Acaba bazı bozulmuş ve çirkinleştirilmiş şeylerin tekrar eski haline ırcâ düşünülüyor mu? Bunu bekçibaşı nasıl bilsin. O yalnız hocalarının lâubali bir hava içinde getirdiği çocuklardan müşteki. Bunlar kanapelere, koltuklara ve her türlü eşyaya saldırıyorlarmış. Sonra da kendilerine ihtar edilince de:

– Burası senin babanın evi mi?

Diye bir de güzelce paylıyorlarmış. Ben orada iken arsız iki çocuğunu hoplata zıplata dolaştıran gömleklî bir erkekle başörtülü bir kadından mürekkep bir aile gördüm. Çocuklardan birisi az kalsın bir vazoyu devirecekti. Epey heyecan geçirdik. Eskiden bu saraylara giren insanların fena, çirkin ve terbiyeye mugayir hareket etmelerini için daha kapıda bazı tavsiyelerde bulunulmuş. Demokrasi ile muâşeret âdabının şartlarını bilmiyen böyle hoyrat ziyaretçilere kapıda ders verecek ayrı bir memur da tâyin edilse her halde yerinde olur kanaatindeyim.

Yukarıdaki büyük salonda Grandük Nikola'nın Sultan Hamid'le görüşürken kolunu dayadığı meşhur baba biçilmez masa çok şükür duruyordu. O ve Sultan Aziz'in meşhur koltuğu ile her biri başka renkte olan avizeler buranın hiç değişmeyen eşyalarını teşkil ediyordu galiba. Maalesef sarayda pek kıymetli halılar da göremedim. 1900 Paris sergisi için Hereke'de yapılp bilmem kaçınıcılığı kazanan bir halımız büyük salona serilmiş. Fakat bundan otuzbeş sene evvel kurulan sarayda her halde orası boş bırakılmamıştı. Acaba onun yerinde nasıl bir halı duruyordu? Vazolar da böyle... Sonradan getirilen Yıldız mamulâtı vazolardan evvel nasıl vazolar konmuştu? İsmet adında bir Türk sanatkârının fevkalâde musanna her saat başı ayrı bir hava çalan mücevherli saati de bu büyük salondaki eşyalar arasında bulunuyor. Fakat bu salondan da daha güzel olan taraf bilhassa kabul odası vaziyetinde kullanılan ikinci katta İstanbul tarafında bulunan büyük aynalı oda. Karşısındaki büyük bir pencere ile aynı ebadda olan bu aynanın tam ortasında Ayasofya minareleri bile görülüyor. Hattâ rivayete göre Sultan Aziz bazı ramazan akşamları bu odada iftar eder ve pencereye başını çevirmeden minarelerin yandığını aynada görerek öyle orucunu bozarmış. Geçenlerde bu cam nasılsa kırılmış. Dikkat ettim, yerine takılan cam hiç öteki-

ler gibi berrak değil. Bu odanın ceviz kaplı duvarları ve mihrap tarafında yapılan stalaktik süslü nefis hücreleri Türk rokokosunun şaheserleri denilebilecek kadar güzel. Hep burada rokokonun o yüklü tesiri görünmüyor. Asil bir sadelik, zarif bir üslup ve şiir. Deniz bile buradan daha başka türlü görünüyor. Bütün salonlarından, bütün diğer yirmi iki odasından da daha aydınlık.

Aşağı katla bu odanın tam mukabil köşesinde gelen oda da sarayın muhakkak en mütevazî, nisbeten en kapanık odası. Burası haremden bulunan, Sultan Hamid'e ait içinde öldüğü oda.

Karyola beyaz lakeden. Fakat şimdi Şehsuvaroğlu'nun kitabında tarif edildiği gibi ayak tarafı pencerelere değil kapıya doğru çevrilmiş. Yine orada tarif edilen odanın bir tarafını kaplayan kırmızı paravanaya mukabil kumaşları dökülmüş eski, küçük bir paravana var. Küçük dolap ve şimdi kütükleri çıkmış şezlong olduğu gibi duruyor. Hattâ Sultan Hamid'in dizlerine aldığı battaniyeler ve A.H. markası işlenmiş beyaz patiska yastıkları ve çarşafı bile muhafaza edilmiş. Bu paravananın arkasında, tam cennupta iki haremine ait madenî karyolalar da çıkarılmış. Saraydaki diğer odaların ve salonların ihtişamına mukabil tam tezat teşkil edecek sadelik ve hattâ fakirlikteki bu oda hakikaten nazar-ı dikkati çekiyor. Bu odada evvelce asılmış olan on iki salkımlı zarif âdi beyaz renkteki avizeden başka maddî kıymetle ölçülecek hiçbir şey yok. Şimdi enkazından 12 hükümet ve devlet çıkan, bir kısmı da hayli genişlemiş olan, evvelce ayrılmış diğer devletlere geçen o koca imparatorluğu bir zaman elinde tutan, ağızından çıkan bir irade koca memleketin her köşesinde itaatle dinlenen bir kanun mahiyetini taşıyan adamın son senelerini geçirdiği ve öldüğü oda işte burası. O gün bile ağır hasta olduğu halde mutad banyosunu alan, hattâ elbiselerini giyen ve oturduğu yerde iki rekât namaz kılarak mütevekkil ölümünü bekliyen "hâkan-ı esbak"ın hali ibret alınacak bir vakiadır. Beylerbeyi Sarayı'nın Ojeni'nin kabul merasiminde gördüğü ihtişamla tam tezat teşkil sahne, bütün o haşmet ve debdebelerin yıkılışını, sonsuz kudretlerin sonsuz acizler halinde çöküşünü gösteren daha heyecanlı daha müessir ve ulvi bir sahifedir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu'nun manevî ve hakiki remzi sarayın bu mütevazî köşesinde can vermişti."

(Türk Yurdu, Ekim 1956)

لطفی سیماری : (سر قرین اسبق)

MAJLI NO 24058

تَرْیفات وَ

۱۹۲۳

الْأَبْجَدِيَّةُ

تصحیحات و یکی علاوہ لزلہ تیزن و توسع ایدن
اوچنجی طبعی

ناشری :

اقبال کتبخانہ سی صاحبی

حسین

۱۳۴۲ - ۱۹۲۳

اورخانہ مطبعہ سی

۸۲

Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret Protokol ve Görgü Kuralları

Lütfi SİMÂVÎ

Ser-karîn-i Esbak
Başmabeynci

Lütfi Simavi, Sultan Abdülmecid devri vezirlerinden Süleyman Paşa'nın oğludur. İyi bir hariciye eğitimi alarak 25 yıl Avrupa'da görev yaptı. 1909'da Sultan Abdülhamid tahttan indirilerek yerine Sultan Reşad geçince saraya Başmabeynci olarak atandı. Meşrutiyet devri sarayının ilk Başmabeyncisi olarak üç yıl üç ay görev yaptı, 1912'de görevden ayrıldı. 1918'de bu defa Sultan Vahdeddin tarafından Başmabeynciliğe atandı. Sekiz ay sonra görevinden alındı. Mütareke ve Cumhuriyet yıllarında devlet görevi almadı. Dergi ve gazetelerde hatıralarını, siyasi ve sosyal hayatla ilgili düşüncelerini yayımladı. Önemli eserleri; *Devr-i İnkılap*, *Sultan Mehmed Reşat Han'ın ve Halifenin Sarayında Gördüklerim*, *Teşrifat ve Adab-ı Muâşeret*.

Bu metin, Başmabeynci Lütfi Simavi tarafından hazırlanarak yayımlanan kitapçığın giriş bölümünden oluşmaktadır. Metin, TBMM Milli Saraylar Daire Başkanlığı'nda, Araştırmacı Üzeyir Karataş ve Ali Gözeller tarafından günümüz harflerine çevrildi, Fatih Tetik tarafından sadeleştirildi. Karşılıklı sayfalar haline getirildi. Metnin tamamı Milli Saraylar Daire Başkanlığı tarafından kitap olarak yayınlanacaktır.

Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret

Lütfî SİMÂVÎ

Ser-karîn-i Esbak

Tashihât ve Yeni İlâvelerle Tezyîn ve Tevsi' Eden Üçüncü Tab'ı, Nâşiri: İkbâl Kütübbânesi Sâhibi Hüseyin, 1342-1923, Orbâniye Matbaası.

Bazı zevât-ı muhteremenin tavsiyesine ittibâen yeni ilâvelerle tezyîn ve tevsi' etdiğim “Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret” üçüncü defa olarak tab' olunuyor.

Adam olmayacağını söylediği oğlunun mürûr-ı zamân ile paşa olub babasını uşağı vâsıtasıyla çağırması üzerine: “Paşa değil adam olmazsın demişdim. İşte beni bu tarzda celb etmekle sözümü tasdik etmiş oldun” hikâye-i meşhûresi derin bir mânâyı mutazammındır.

Fikr-i kâsırânemce edeb, terbiye, nezâket ve merâsimi câmi olub “âdâb-ı mu'âşeret” tesmiye olunan fenni cemiyetde yaşayan her ferдин tederrüs etmesi elzemdir. Kendilerini herkesin fevkinde ve her şeye vâkıf zannıyla medenî insanlarca kabûl edilen usûl ve âdâta ehemmiyet vermeyen kimseler hatâları ve münâsebitsiz hareketleriyle âleme gülünç olurlar.

Lütfî Simâvî 1923

Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret

Merâsim-i Teşrifâtiyenin Sûret-i Ta'allümü, Huzûr-ı Halifede ve Hükümdârâna Karşı Muhâfazası Lâzım Gelen Tavr u Hareket.

Her memleketin kendine mahsûs usûl ve merâsim-i teşrifâtiyesi vardır. Bunlar kitaplarda bulunmaz, mektebi de yoktur. Bu dakâyıka kesb-i ittlâ etmek tecrübe-ye, dikkate ve bilmediğini bilenlerden öğrenmeğe mütevakkıftır. Meselâ Halife Hazretlerinin, bir hükümdârın, bir reis-i cumhûrun huzûruna nasıl çıkılacağını onların ma'iyetlerindeki mâbeynciler ve teşrifâtçılar arz-ı ta'zimâta gelen zevâta tefhim ederler; fakat bazı nukât-ı mühimme vardır, ki bilinmesi elzemdir. Meselâ bir hükümdâr huzûrunda bulunan zât -kim olursa olsun- yalnız kendisine irâd edilen suallere cevap vermelidir.

Kendini unutarak hasb-ı hâllere veyâhüd iktidâr ve dirâyetini izhâr için arzû gösterilmeyen mütâla'ât ve mülâhazâta kalkışmak muhâlif-i usûl ve menâfi-i edeb ü terbiyedir. Büyük zevât tarafından kabûl edilen kimselere aynı tarzda hareket etmelidirler. Halife, hükümdâr, reis-i cumhûr veyâhüd o zümreden olan bir zât-ı âli-kadr mükâlemenin nihâyet bulduğunu kıyâm ederek imâ eder. O işaret üzerine der-hâl huzûrdan çıkmalıdır. Andan evvel “Efendimizi tasdi' etmeyeyim” deyüb kalkmak usûl-i teşrifâta tamâmiyle münâfidir.

Protokol ve Görgü Kuralları

Lütfî SİMÂVÎ
Başmabeynci

*Düzeltilme ve Yeni İlavelerle süslenen ve genişleyen Üçüncü baskı. Yayınlayan:
İkbal Kütüphanesi Sahibi Hüseyin, 1342-1923, Orhaniye Matbaası, İstanbul.*

Bazı muhterem kişilerin tavsiyesine uyarak yeni ilavelerle donattığım ve genişlettiğim “*Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret*” üçüncü defa olarak basılıyor.

Adam olmayacağını söylediği oğlunun geçen zaman ile paşa olup babasını uşağı vasıtasıyla çağırması üzerine: “Paşa değil adam olmazsın demiştim. İşte beni bu tarzda çağirtmakla sözümü tasdik etmiş oldun” hikâyesi derin bir manayı içermektedir.

Eksik fikrimce edep, terbiye, nezaket ve merasimi kapsayan “âdâb-ı muâşeret” fennini cemiyette yaşayan her ferdin öğrenmesi gerekir. Kendilerini herkesin üstünde ve her şeye vakıf zannıyla medeni insanlarca kabul edilen usul ve adetlere önem vermeyen kimseler hataları ve münasebetsiz hareketleriyle âleme gülünç olurlar.

Lütfî Simâvî 1923

Teşrifât ve Âdâb-ı Muâşeret

Teşrifat Merasimlerinin Öğrenilmesi, Halife Huzurunda ve Hükümdarlara Karşı Muhafazası Lazım Gelen Tavır ve Hareketler

Her memleketin kendine mahsus usul ve teşrifat merasimleri vardır. Bunlar kitaplarda bulunmaz, mektebi de yoktur. Bu incelikleri öğrenmek tecrübeye, dikkate ve bilmediğini bilenlerden öğrenmeğe bağlıdır. Mesela Halife Hazretlerinin, bir hükümdarın, bir cumhurbaşkanının huzurlarına nasıl çıkılacağını onların maiyetlerindeki görevliler ve teşrifatçılar gelen kişilere öğretirler; fakat bazı mühim noktalar vardır ki bilinmesi gerekmektedir. Mesela bir hükümdar huzurunda bulunan zat –kim olursa olsun- yalnız kendisine yöneltilen sorulara cevap vermelidir.

Kendini unutarak muhabbetlere ve yahut gücünü ve bilgisini göstermek için arzu gösterilmeyen fikir ve düşünceleri açıklamaya kalkışmak edep, usul ve terbiyeye aykırıdır. Büyük kişiler tarafından kabul edilen kimseler de aynı tarzda hareket etmelidirler. Halife, hükümdar, cumhurbaşkanı ve yahut o zümreden olan kimseler, konuşmanın son bulduğunu ayağa kalkarak belli ederler. O işaret üzerine hemen huzurdan çıkmalıdır. Ondan evvel “efendimizi rahatsız etmeyeyim” diyerek kalkmak teşrifat usulüne tamamıyla aykırıdır.

Nişânların Sûret-i Ta'likî

Ma'lûm olduğu vechle beşinci ve dördüncü rütbeden nişânlar sola üçüncü rütbe boyna, ikinci rütbenin şemsesi sağa ve daha küçük olan nişânı boyuna ve birinci rütbenin şemsesi sola ve kordonu sağ omuzdan sola doğru ta'lik edilir. Yalnız sâbık Alman İmparatorluğu'nun Kara Kartal (Schwarzer Adler) nişânının birinci rütbesi sol omuzdan sağa doğru takılır. Avrupalıların frakına mu'âdil olan İstanbul ile beyaz kravat takmak şarttır. Bir sefâret da'vetine gidildikde büyük rütbeden büyük rütbeden nişânlarımız yok ise mevcûd millî ve ecnebî nişânlarımızın altın

Veyâ kaplama küçük bir zencire merbût olan minyatürlerini sol tarafın düğme iliğinden ilişdirirsiniz. Üçüncü rütbeden i'tibâren nişânımız varsa küçüklerini hazf ederek yalnız onu ve da'vetine icâbet etdiğiniz sefâretin mensûb olduğu devletin – tabî'i hâiz iseniz – nişânını ta'lik edersiniz. Frak ve İstanbulun üzerine iki nişândan ziyâde takılmaz. Millî nişânımız sizi da'vet eden sefirin temsil etdiğı hükümdârın nişânıyla hem-rütbe olduğu taktîrde haseben-nezâke o ecnebî nişânını millî nişânına tekaddüm etdirirsiniz. Meselâ ecnebî nişânımız birinci rütbeden ise yelek altına onun kordonunu ve sol tarafâ da şemsesini ve millî nişânımızın yalnız şemsesini ta'lik etmek iktizâ eder. Hükümdâr âlelerine mensûb prensler veyâhûd vükelâ tarafından verilen akşam ziyâfetlerinde de büyük kordon yelek altına ta'lik edilir. Nim resmî akşam ziyâfetlerinde yalnız birinci ve ikinci rütbe nişânların şemsesi veyâ boyun nişânı takılır.

İstanbulun ile med'uv bulunduğunuz bir ta'âmda veyâ müsâmerede bir hükümdârın isbât-ı vücûd edeceğı ihbâr edilirse birinci rütbeden nişânın – millî olsun, ecnebî olsun – kordonunu yelek üzerine vaz' etmelidir. Madalyalar sola ta'lik edilir.

Rozet takmak âdeti en ziyâde Fransa'da cârîdir. İngiltere'de ise rozetli eşhâsa te-sâdüf edilmez. Fransa'da Lejyon Dönor nişânını hâiz olanlar behemehâl rozet koyarlar. Hattâ ecnebî nişânı olanlar rozetini ve Fransa'da muhtelif nâmlar altında ihdâs edilen madalyaların sâhibleri de elbisenin düğme iliğine birer şerit takarlar. Fransa'da ashâb-ı nişân her nasılsa mazhar-ı hürmet olduğundan mezkûr memleketde mütemekkin ecnebilere de bu husûsda Fransızları taklid etmektedir. Avrupa'da me'mûren bulunduğum sırada bir akşam ecnebî rüfekâmdan bir zâtın hânesine med'uv idim. Düvel-i sâire arkadaşlarımdan bir haylısı da orada hâzir idi. Ta'âm esnâsında nişân bahsi geçdi. Hâne sâhibi birçok zevâtın nişân istihsâli husûsundaki tehâlük ve tabasbuslarını anlayamayub hissiyât-ı âliye ve mezâyâ-yı insâniyeyi câmi' kimselerin bu gibi za'aflara düşmelerinin şâyân-ı te'essüf olduğuy zemininde uzun uzadıya beyânât ve mütâla'ât-ı feylesofânede bulundu. Bir müddet sonra bu refikimin hükümdârı, bulunduğumuz memleketin hükümdârını ziyârete geldiğinden ale'l-usûl nişânlar te'âtî edilmesi üzerine mûmâileyh de bir nişânla taltif edilmişdi. Arkadaşımın hissiyâtını bildiğinden

Tebrîke cesâret etmedim. Ziyâretime geldiğı zamân redingotunun iliğinde bir rozet gözüme ilişdiğinden bir iki sözle mütereddidâne tebrik etdim. Yarım bir teşekkürle rozetini zevcesinin icbârıyla taktığını söyledi. Birkaç gün sonra mûmâileyhi bir baloda gördüm. Frakında da rozet vardı. Sokakda rast geldiğimde paltosunda ve içindeki ceketinde de rozetler nazar-ı dikkatimi celb etdi. Tabî'i hayret içinde kaldım. Nişân hakkındaki beyânât-ı ma'rûzasında hâzir bulunan rüfekâdan birine müşâhedâtı ifâde etdiğimde: "Azîzim, arkadaşımızın beyânâtı nişânı olmadığı zamâna mahsûs olub zavallı herkesden ziyâde nişân hastası imiş. İşitdiğime göre gecelik entârisine de bir rozet koydurmuş ve onsuz uyuyamıyormuş" cevâbını verdi.

Nişanların Asılma Şekilleri

Bilindiği gibi beşinci ve dördüncü rütbeden nişânlar sola, üçüncü rütbe boyna, ikinci rütbenin şemsesi sağa ve daha küçük olan nişânı boyuna ve birinci rütbenin şemsesi sola ve kordonu sağ omuzdan sola doğru asılır. Yalnız eski Alman İmparatorluğu'nun Kara Kartal (Schwarzer Adler) nişânının birinci rütbesi sol omuzdan sağa doğru takılır. Avrupalıların frakına karşılık gelen İstanbul ile beyaz kravat takmak şarttır. Bir sefaret davetine gidildiğinde büyük rütbeden nişanlarınız yok ise mevcut millî ve yabancı nişanlarınızın altın veya kaplama küçük bir zincire bağlı olan minyatürlerini sol tarafın düğme iliğinden iliştirirsiniz. Üçüncü rütbeden itibaren nişanınız varsa küçüklerini çıkararak yalnız onu ve davetine icabet ettiğiniz sefaretin mensup olduğu devletin –eğer var ise – nişanını takarsınız. Frak ve İstanbul üzerine iki nişândan fazla takılmaz. Millî nişanınız sizi davet eden sefirin temsil ettiği hükümdarın nişanı ile aynı rütbe olduğu takdirde nezaket icabıyla o ecnebi nişanını millî nişana önceletirsiniz. Mesela ecnebi nişanınız birinci rütbeden ise yelek altına onun kordonunu ve sol tarafa da şemsesini ve millî nişanınızın yalnız şemsesini asmak gerekir. Hükümdar ailelerine mensup prensler ve yahut vekiller tarafından verilen akşam ziyâfetlerinde de büyük kordon yelek altına takılır. Yarı resmi akşam ziyâfetlerinde yalnız birinci ve ikinci rütbe nişânların şemsesi veya boyun nişanı takılır.

İstanbul ile davetli bulunduğunuz bir yemekte veya eğlence de bir hükümdarın geleceği haber verilirse birinci rütbeden nişanın – millî olsun, yabancı olsun – kordonunu yelek üzerine koymak gerekir. Madalyalar ise sola asılır.

Rozet takmak âdeti en fazla Fransa'da geçerlidir. İngiltere'de ise rozetli kişiler pek görülmez. Fransa'da Lejyon Dönor nişânını taşıyanlar her halükarda rozet koyarlar. Hatta yabancı nişanı olanlar rozetini ve Fransa'da farklı isimler altında ortaya konulan madalyaların sahipleri de elbisenin düğme iliğine birer şerit takarlar. Fransa'da nişan sahipleri her nasılsa hürmet gördüklerinden söz konusu memleketlerde yaşayan ecnebler de bu hususta Fransızları taklit etmektedir. Avrupa'da görevli olduğum sırada bir akşam yabancı arkadaşarımdan birinin hanesine davetli idim. Farklı devletlere mensup arkadaşarımdan bir haylisi de orada bulunmaktaydı. Yemek esnasında nişan bahsi geçti. Hane sahibi birçok kişinin nişan elde etme hususundaki istek ve kendini beğendirmeye çalışmalarını anlayamayıp yüksek hislere ve insani meziyetlere sahip kimselerin bu gibi zaafılara düşmelerinin üzüntü verici olduğu yolunda uzun uzadıya açıklamalar ve felsefi izahlarda bulundu. Bir müddet sonra bu arkadaşımın hükümdarı, bulunduğumuz memleketin hükümdarını ziyarete geldiğinden usulünce karşılıklı nişan alışveriş yapılması üzerine arkadaşım da bir nişanla taltif edilmişti. Arkadaşımın hislerini bildiğimden tebrike cesaret etmedim. Ziyâretime geldiği zaman redingotunun iliğinde bir rozet gözüme iliştiğinden bir iki sözle tereddüt ederek tebrik ettim. Yarım bir teşekkürle rozetini eşinin zorlamasıyla taktığını söyledi. Birkaç gün sonra arkadaşımı bir baloda gördüm. Frakında da rozet vardı. Sokakta rast geldiğimde paltosunda ve içindeki ceketinde de rozetler dikkatimi çekti. Doğal olarak hayret içinde kaldım. Nişan hakkındaki açıklamalarında hazır bulunan arkadaşlardan birine, gördüklerimi ifade ettiğimde: "Azizim, arkadaşımızın beyanları nişanı olmadığı zaman için geçerli olup zavallı herkesten ziyade nişan hastası imiş. İştittiğime göre gecelik entarisine de bir rozet koydurmuş ve onsu uyuyamıyormuş" cevabını verdi.

Dest-Bûsî

Ceddin, ebeveynin, akrabamızın büyüklerinin, ulemâ ve meşâyih-ı kirâmın ve mu'allimlerimizin elini öpmek âdât-ı müstahsene-i milliyemizdendir. Herkese ma'lûm olduğu vechle eli elimize alarak evvelâ dudağa v ba'dehu alınımıza götürürüz. Avrupalılar kadınlardan başkasının elini öpmezler. Sâbık Almanya İmparatoru kadim hükümdârân gibi iltifât-ı mahsûs olmak üzere el öpdürürdü. Vaktiyle Rusya çarlarının da elini öpmek usûlden idi. Bu âdeti Çar Üçüncü Aleksandr lağvetmişdir. İngiltere'de başvekâlete ta'yin olunan zâtın kralın elini öpmesi an'anâtıdır. Avrupa dest-bûsîsi dudakları elin üzerine temâs etdirmekten ibâret olup el kendine doğru çekilmez ve alna çıkarılmaz. Kadın eli gâyet nâzikâne ve ihtirâmkârâne öpülmelidir. Bir imparatoriçe bir kraliçe ve hânedân-ı hükümdâriden bir prenses ile musâfaha etmek mugâyir-i usûl ve edebdir. Onların eli öpülür.

Devr-i sâbıkda bir hükümdâra nişân götürmeğe me'mûr edilen bir hey'et a'zâsından bir zât reis-i hey'etin huzûrdan çıkarken kraliçenin elini öpdüğünü görürse de âdâta ma'at-te'essüf vâkif olmadığından kralın da elini öpmek lâzım geldiği zehâbında bulunur. Âmirinden sonra arz-ı vedâ' etmek sırası kendisine gelince kralın musâfaha için uzatdığı eli öpmek hareketinde bulunur. Hükümdâr tabî'i elini çekmeğe çalışır. Fakat câhil me'mûr bunu müşârunileyhîn mahviyetine isnâd ederek eli bırakmaz ve nihâyet zorla dudağına ve bi'l-âhire alına götürür. Gâyet çirkin ve gülünç bu temâşanın hâzirûn üzerindeki te'sirini arz ve tasvire hâcet görmüyorum. Avrupalılarla münâsebetde bulunan ve husûsiyle meslek-i Diplomasîye intisâb eden hemşerilerimizin ecnebi usûl ve âdâtına behemhâl vâkif olmaları elzemdir.

Zâbitânımız

Silk-i celil-i askerinin ne kadar mukaddes ve ne derece şâyân-ı hürmet ve şereflî olduğu cümleye ma'lûmdur. Her memleketde zâbitânın mevki'i ictimâisi pek âlidir. Binâenaleyh müntesibinin işgâl ettikleri parlak mevki nisbetinde teşrifât ve âdâb-ı mu'âşerete ve icâbât-ı zemâniyeden olarak ecnebi lisânlarına vâkif olmaları iktizâ eder. Zâbitân gâyet temiz giyinmeli ve şimendüfer ve vapurda birinci ve hiç olmazsa ikinci mevki'de seyâhat etmelidirler.

Avrupa'da bekâr zâbitân ta'amlarını askerî kulüplerinde tenâvül ederler. Bu sâyede hem iyi ve hem ucuz yerler. Kulüplerin muhsenâtı çokdur. Orada nâfi' konferanslar verilir ve zâbitân pek diğeriyle kesb-i ülfet eder.

Bir müddetden beri gâyet zarîf telebbüs etmiş zâbitâna tesâdüf olunmakta, ve lekeli üniformalı tıraş olmamış ve mendil içinde meyve taşır berrî ve bahri zâbitânımız – çok şükür – görünmemekdedir. İnşallah ahd-ı karîbde zâbitânımızı her husûsda Avrupa'nın en mükemmel orduları zâbitânı derecesinde görmekte iftihâr ederiz.

Avrupa Sosyetesî

Müctemî'an yaşamağa mecbûr olan insanların teşkil ettikleri cem'iyete – cümleye ma'lûm olduğu vechle – sosyete derler. Avrupa'da sosyete deyince behemhâl kadınların icrâ-yı hükm ettikleri cem'iyet murâd olunur. Kulüpler ale'l-ekser erkeklere mahsûs olduğundan mükâleme, mütâla'a veyâhüd oyun maksadıyle orada toplanan zevâtın mehâfiline ma'nâ-yı hakikîsiyle sosyete denilemez.

Avrupa'da başlıca iki sosyete vardır. Birincisi zâdegân (aristocratie) ikincisi mu'teberân (Bourgeoisie) cem'iyetidir. Dükler, prensler, markiler, kontlar, vikont-

Dest-Bûsî / El Öpme

Ceddin, ebeveynin, akrabamızın büyüklerinin, ulema ve büyük şeyhlerin ve hocalarımızın elini öpmek güzel olan milli adetlerimizdendir. Herkesçe bilindiği gibi eli elimize alarak evvela dudağa ve sonra alınımıza götürürüz. Avrupalılar kadınlardan başkasının elini öpmezler. Sabık Almanya İmparatoru, eski hükümdarlar gibi özel ilgi olarak el öptürürdü. Vaktiyle Rusya çarlarının da elini öpmek usulden idi. Bu âdeti Çar Üçüncü Aleksandr ortadan kaldırmıştır. İngiltere’de sadrazamlığa tayin olunan kişinin kralın elini öpmesi eski bir gelenektir. Avrupa’da el öpme; dudakları elin üzerine temas ettirmekten ibaret olup el kendine doğru çekilmez ve alna çıkarılmaz. Kadın eli gayet nazik ve saygılı bir şekilde öpülmelidir. Bir imparatoriçe, bir kraliçe ve hükümdarın hanedanından bir prenses ile el sıkışmak edep ve usule aykırıdır. Onların eli öpülür.

Eski devirlerde bir hükümdara nişan götürmeğe memur edilen heyet azasından bir kişi, heyetin reisinin huzurdan çıkarken kraliçenin elini öptüğünü görürse de geleneklere ne yazık ki vakıf olmadığından kralın da elini öpmek lazım geldiği düşüncesine kapılır. Amirinden sonra veda etme sırası kendisine gelince kralın el sıkışmak için uzattığı eli öpmek hareketinde bulunur. Hükümdar doğal olarak elini çekmeğe çalışır. Fakat cahil memur bunu kralın alçak gönüllülüğüne bağlayarak eli bırakmaz ve nihayet zorla dudağına ve daha sonra da alınına götürür. Gayet çirkin ve gülünç bu görüntünün hazır bulunanlar üzerindeki tesirini arz ve tasvire gerek görmüyorum. Avrupalılarla münasebette bulunan ve özellikle diplomasiye adım atan hemşerilerimizin yabancı usul ve adetlerini her halükarda öğrenmeleri gerekir.

Zâbitânımız

Askerlik mesleğinin ne kadar mukaddes ve ne derece hürmete şayan ve şerefli olduğu cümlelerin bildiği bir şeydir. Her memlekette zabitlerin toplumsal konumu pek yüksektir. Binaenaleyh mesleğe yeni adım atanların buldukları konuma göre teşrifat ve âdâb-ı muâşerete ve zamanın icaplarından olarak yabancı lisanlarına sahip olmaları gerekir. Zabitler gayet temiz giyinmeli ve şimendifer ve vapurda birinci ve hiç olmazsa ikinci mevkide seyahat etmelidirler.

Avrupa’da bekâr zabitler yemeklerini askeri kulüplerinde icra ederler. Bu sayede hem iyi ve hem de ucuz yerler. Kulüplerin güzel tarafları çoktur. Orada yararlı konferanslar verilir ve zabitler diğer arkadaşları ile dostluklarını geliştirir.

Bir müddetten beri gayet zarif giyinmiş zabitlere rast gelinmekte ve lekeli üniformalı, tıraş olmamış ve mendil içinde meyve taşır kara ve deniz zabitlerimiz –çok şükür– görünmemektedir. İnşallah yakın gelecekte zabitlerimizi her hususta Avrupa’nın en mükemmel ordu zabitleri derecesinde görmekte iftihar ederiz.

Avrupa Sosyetes

Hep birlikte yaşamağa mecbur olan insanların oluşturduğu topluluğa – herkesin bildiği gibi – sosyete derler. Avrupa’da sosyete deyince her halükarda kadınların oluşturdukları topluluk anlaşılır. Kulüpler büyük çoğunlukla erkeklere mahsus olduğundan karşılıklı konuşma, okuma ve yahut oyun maksadıyla orada toplanan kişilerin toplandıkları yere gerçek manasıyla sosyete denilemez.

Avrupa’da başlıca iki sosyete vardır. Birincisi zâdegân (aristocratie) ikincisi mu’teberân (Bourgeoisie) topluluklarıdır. Dükler, prensler, markiler, kontlar, vi-

lar ve baronlar ve bilâ-unvân-ı mahsûs asıl olanlar aristokrasiden ve orta âilelere mensûb olanlar, ashâb-ı servet, me'mûrin, tüccâr ve sâire burjuvasiden ma'dûddur. Bazı memleketlerde zâdegân, mu'teberân-ı mahalliye ile âilece pek az temâsda bulunur. Meselâ Fransa'da eski zâdegân (vieille noblesse) – elli üç seneden beri cumhûriyetin te'sisine rağmen - sınıflarından olmayan vatandaşlarına karşı ta'asub gösterirler. Almanya'da ve husûsiyle Avusturya ve Macaristan'da zâdegân mümkün mertebe aralarında ihtilât ederler. Hattâ Hıristiyanlığı kabul etmiş ve umûr-ı hâriciyede verdikleri mebâliğ-i azımeğe mükâfâten baronluk

Pâyesi tevcih edilmiş sâbık Müsevîleri – lüzûm-ı mübrem görmeyince - cem'iyetlerine ve kulüplerine idhâl etmezler. Me'mûren bulunduğum bir pâytahtta zâdegândan olan başvekilin zevcesi vaktiyle mürebbiyelikte bulunduğu cihetle aristokrasîye mensûb madamların kendisiyle ülfet ve münâsebetde bulunmadıklarını ve diğer bir şehirde birinci ferik rütbesinde aristokrat bir ordu kumandanının zevcesi evvelce aktris olduğundan mûmâileyhânın âdetâ boykota edildiğini gördüm. İngiltere'nin ma'rûf şehirlerinde saraylar kadar büyük eşyâ-yı muhtelif fûruhtuna mahsûs mağazaların başlıca hissedârânından bir zâtı bir cem'iyette gören bir İngiliz markizinin: "mağazasında mubâyâ'âta bulunduğum bir adamla bir sosyete de bulunamam" deyüb med'uv bulunduğu hânedan çıktığını Londra'da ikâmetim esnâsında hikâye etdiler. Ecnebi me'mûrin-i siyâsiye her sosyete de hüsn-i kabul görür. Bu ma'rûzâtdan maksadım Avrupa'nın bazı yerlerinde tabakât-ı ictimâ'îye hakkındaki efkâr ve cereyânı anlatmaktır.

Musâfaha, Büyüklerle Olan Mu'amele

Musâfaha, bir nişâne-i meveddet olduğundan tabi'î ve samîmi olmalıdır. Parmaklarının ucunu dokundururcasına el vermek çirkin olduğu gibi karşımızdakinin elini başımıza doğru kaldırarak garib bir sûrette musâfaha etmek de münâsib değildir.

Bir kadına birinci olarak el verilmez. Onun bize el uzatmasını beklemeliyiz. Fakat genç kadınlar ve kızlar ihtiyâr zevâtın el vermesine intizâr ederler.

Hânedân-ı hükümdârîye mensûb bir prenses bir kadına veyâhûd erkeğe el verirse öpmeli. Musâfaha – dest bûsu faslında da zikr etdiğim gibi - muhâlif-i edebdir.

Bazı zevât musâfaha etmek için eldeveni çıkarır. Bu âdet İngiltere'de câri ise de biraz mübâlağalıdır. İngiltere'de eldiven çıkarılmadığı vakit:

Excuse my glove (eldivenimi ma'zûr görünüz) derler.

Büyük bir zâtın mevki'an küçük bir kimse ile musâfaha etmesi ona karşı bir iltifât-ı mahsûsdur. Bu nezâketi beklemeyerek büyüğe el uzatmak muhâlif-i terbiyedir. Büyükler huzûrunda ve husûsiyle mu'âmelât-ı resmîyede hürmetkârâne ve mütevâzî'âne bulunmak ve edeb dâiresinde idâre-i kelâm etmek ve o zât ile vaktiyle mevcûd olan hukûku sû-i isti'mâl ile lâubâliyâne tavr u hareket takınmamak lâzım ise de izzet-i nefsi ve haysiyet-i zâtîyeyi kesr edecek sûrette tabasbuslarda bulunmak da hür ve tahsil görmüş insanlara yakışmaz. Sevk-ı tâli'le büyük mevki'ler ihrâz eden zevât ne kadar mütevâzî' olsalar o derece mazhar-ı hürmet ve muhabbet olurlar. İnsana kibir yakışmaz.

Bir i'tiyâd neticesi olarak memleketimizde birçok kimseler başında şapka olanlarla musâfaha etmek lâzım olduğu zehâbında bulunmaktadırlar. Hâlbuki mevki'-i ictimâ'îsi müsâ'id olmayanlara şapkalı olsun olmasın musâfaha için el-uzatılmaz. Bu noktaya Avrupa'da pek ziyâde ri'âyet edilir.

kontlar ve baronlar ve unvansız asil olanlar aristokrasiden ve orta ailelere mensup olanlar, servet sahibi, memurlar, tüccar ve diğer burjuvaziden oluşur. Bazı memleketlerde aristokrasi, yerel burjuvazi ile aile olarak pek az görüşür. Mesela Fransa'da eski aristokrasi (vieille noblesse) -elli üç seneden beri cumhuriyetin tesisine rağmen- sınıflarından olmayan vatandaşlarına karşı düşmanlık gösterirler. Almanya'da ve özellikle Avusturya ve Macaristan'da aristokratlar mümkün mertebe aralarında karışıp konuşurlar. Hatta Hıristiyanlığı kabul etmiş ve harici işlerde verdikleri yüksek paralara karşılık olarak baronluk payesi verilmiş eski Musevileri -mecbur kalmayıp lüzumlu görmeyince- topluluklarına ve kültüplerine dâhil etmezler. Memur olarak bulunduğum bir başkentte aristokrasiden olan sadrazamın eşi vaktiyle mürebbiyelik de (çocuk terbiyesi ile ilgili olan meslek) bulunduğu için aristokrasiye mensup madamların kendisiyle münasebette bulunmadıklarını ve diğer bir şehirde birinci ferik rütbesinde aristokrat bir ordu komutanının eşi evvelce aktris olduğundan söz konusu kadına adeta bir şekilde sırt çevrildiğini gördüm. İngiltere'nin ünlü şehirlerinde saraylar kadar farklı eşyaların satıldığı büyük mağazaların başlıca hissedarlarından birini bir toplulukta gören bir İngiliz markizinin: "mağazasından bir şeyler satın aldığım bir adamla bir sosyete de bulunmam" diyip davetli bulunduğu haneden çıktığını Londra'da ikamet ettiğim esnada anlattılar. Yabancı siyasi memurlar her sosyete de kabul edilirler. Anlattıklarım dan maksadım Avrupa'nın bazı yerlerinde sosyal tabakalar hakkındaki fikirleri ve devam eden değişimi izah etmektir.

Musâfaha / El Sıkışma, Büyüklerle Olan Muamele

El sıkışma, bir muhabbet göstergesi olduğundan doğal ve samimi olmalıdır. Parmaklarının ucunu dokundururcasına el vermek çirkin olduğu gibi karşımızdakinin elini başımıza doğru kaldırarak garip bir şekilde el sıkışmakta uygun değildir.

Bir kadına birinci olarak el verilmez. Onun bize el uzatmasını beklemeliyiz. Fakat genç kadınlar ve kızlar ihtiyar kişilerin el vermesini gözler ve ümit ederler.

Hükümdarın hanedanına mensup prenses, bir kadına ve yahut erkeğe el verirse öpmeli. El sıkışma-el öpme faslında da zikrettiğim gibi - edebe aykırıdır.

Bazı kişiler el sıkışmak için eldiveni çıkarır. Bu âdet İngiltere'de geçerli ise de biraz abartılıdır. İngiltere'de eldiven çıkarılmadığı vakit:

"Excuse my glove" (eldivenimi mazur görünüz) derler.

Büyük bir kişinin mevki itibariyle küçük bir kimse ile el sıkışması ona karşı bir iltifattır. Bu nezaketi beklemeyerek büyüğe el uzatmak terbiyeye aykırı bir harekettir. Büyükler huzurunda ve özellikle resmi muamelelerde saygılı ve tevazuu içerisinde bulunmak ve edepli bir halde söz söylemek ve o kişi ile vaktiyle var olan hukuku suiistimal ile laubali bir şekilde hareket etmemek lazım ise de gurur ve hayşiyeti zedeleyecek şekilde riyakârlıkta bulunmak da hür ve tahsil görmüş insanlara yakışmaz. Sonuçta büyük mevkilere sahip olan kişiler ne kadar tevazu sahibi olsalar o derece hürmet görürler. İnsana kibir yakışmaz.

Bir alışkanlık sonucu olarak memleketimizde birçok kimseler başında şapka olanlarla el sıkışmak lazım olduğu şeklinde yanlış bir düşünceye kapılmaktadırlar. Hâlbuki sosyal statüsü müsait olmayanlara şapkalı olsun olmasın el sıkışmak için el uzatılmaz. Bu noktaya Avrupa'da pek fazla dikkat edilir ve uyulur.

Teşrifâta Ri'âyet Lüzûmu

Merâsimde herkes yerini bilmeye mecbûr olub mevki'an refi' olanların önüne geçmeğe çalışmak ve münâfi-i teşrifât harekâtda bulunmak kat'iyen câiz değildir. Mehâfil-i husûsiyede bile her ferd mevki'ini tecâvüz etmemelidir.

Berây-ı tahsîl senelerce Avrupa'da ikâmet edüb ma'at-te'essüf teşrifâta gayr-ı vâkîf ve ma'lûmâtına mağrûr genç bir hemşerimin sinen ve mevki'an kendisinden yüksek olanlara tekaddüm etmeğe çalışdığını hayretle gördüm. Bundan tahsîl ile terbiyenin münâsebeti olmadığına yeniden kanâ'at getirdim. Bu gencin kibâr cem'iyetine aslâ girmediğini ve dâimâ aşağı tabaka insanlarla ihtilât etdiğini tahkîkâtım neticesinde öğredim. Bütün Frenklerin âdâb-ı mu'âşerete âşinâ olduklarını zannetmemeli. Misâl olarak bazı sinema piyeslerinde uşak rolünü oynayan eşhâsın tepsi üstünde getirilmesi lâzım gelen kart dö vizitleri kibâr tabakaya mensûb efendilerine el ile getirdiklerini irâ'e edeceğim. Tahsîl gördüklerine şübhe olmayan sinema direktör ve rejisörlerinin en basît usûlü bile bilmedikleri tebeyyün eder.

Teşrifata Uyuma Lüzumu

Merasimde herkes yerini bilmeye mecbur olup mevki itibariyle yüksek olanların önüne geçmeğe çalışmak ve teşrifat kurallarına aykırı hareketlerde bulunmak kesinlikle uygun değildir. Özel toplantılarda bile her fert bulunduğu mevkiyi aşmamalıdır.

Avrupa'da senelerce tahsil görüp ve orada ikamet edip maalesef teşrifatı bilmeyen ve bilgisiyle gururlu genç bir hemşerimin yaş ve mevki itibariyle kendisinden yüksek olanların önüne geçmeye çalıştığını hayretle gördüm. Bundan dolayı tahsil ile terbiyenin bir ilişkisi olmadığına yeniden kanaat getirdim. Bu gencin büyük topluluklara asla girmediğini ve daima aşağı tabaka insanlarla arkadaşlık ettiğini araştırmam neticesinde öğrendim. Bütün Frenklerin âdâb-ı muâşerete aşina olduklarını zannetmemeli. Misal olarak bazı sinema piyeslerinde uşak rolünü oynayan kişilerin tepsi üstünde getirilmesi gereken kart dö vizitleri yüksek tabakaya mensup efendilerine el ile getirdiklerini göstereceğim. Tahsil gördüklerine şüphe olmayan sinema direktör ve rejisörlerinin en basit usulü bile bilmedikleri ortaya çıkar.